

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ
Навчально-науковий інститут права, економіки та соціології

Соціологічна асоціація України

Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти

*Матеріали науково-практичної конференції
(Харків, 10 квітня 2010 р.)*

Харків 2010

УДК [316.624+343.9](063)

ББК 60.550.8+88.47+67.61

Д 25

Друкується відповідно до розпорядження Харківського національного університету внутрішніх справ від 19 лютого 2010 р. № 25

Д 25 **Девіантна** поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квіт. 2010 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т права, економіки та соціології ; Соціологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2010. – 208 с.

Збірка містить програму і тези виступів учасників науково-практичної конференції за трьома основними напрямками, які є предметом дискусії науковців: теорія девіантної поведінки; дослідження різновидів та форм девіантної поведінки; соціальна робота з девіантами та профілактика девіантної поведінки.

Тези доповідей та виступів друкуються мовою оригіналу та викладені в авторській редакції з незначними коректорськими правками.

УДК [316.624+343.9](063)

ББК 60.550.8+88.47+67.61

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Голова – директор навчально-наукового інституту права, економіки та соціології **Панов Ігор Олексійович**.

Заступник голови – завідувач кафедри соціології навчально-наукового інституту права, економіки та соціології **Руценко Ігор Петрович**.

Секретар – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій старший лейтенант міліції **Андрєєва Галина Вячеславівна**.

Члени оргкомітету:

- начальник науково-дослідної лабораторії кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій полковник міліції **Свежженцева Юлія Олександрівна**;

- начальник відділу ресурсного забезпечення підполковник міліції **Копаниця Олексій Вікторович**;

- начальник кафедри соціології та соціальної роботи навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій підполковник міліції **Гузьман Олена Анатоліївна**;

- начальник відділу фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку підполковник міліції **Потопальський Віталій Степанович**;

- начальник редакційно-видавничого відділу майор міліції **Білоус Петро Олександрович**;

- начальник відділу організації наукової роботи майор міліції **Мірошниченко Оксана Станіславівна**.

РЕГЛАМЕНТ РОБОТИ КОНФЕРЕНЦІЇ

10 квітня 2010 р.

ХНУВС, просп. 50-річчя СРСР, 27

9.30 – 10.00	Реєстрація учасників конференції
10.00 – 11.45	Перше засідання
11.45 – 12.00	Кава-брейк
12.00 – 13.45	Друге засідання
13.45 – 14.30	Перерва на обід
14.30 – 16.30	Третє засідання

Доповіді – до 15 хвилин.

Виступи в обговоренні – до 5 хвилин.

ПРОГРАМА КОНФЕРЕНЦІЇ

ПЕРШЕ ЗАСІДАННЯ

Вітальне слово

Комзюк Анатолій Трохимович – проректор з наукової роботи Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, полковник міліції.

«Привілейована» злочинність у контексті теорії соціальних бар'єрів

Рущенко Ігор Петрович – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології ХНУВС.

Інституційні риси соціальних патологій

Сердюк Олексій Олександрович – кандидат соціологічних наук, доцент, заступник начальника НДЛ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС.

Девіація як чинник змін соціального порядку

Дубровський Ігор Михайлович – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології ХНУВС.

Щодо впливу міграційних процесів в Україні на девіантну поведінку

Севостьянов Володимир Петрович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології ННІ ПЕС ХНУВС;

Севостьянов Володимир Володимирович – оперуповноважений карного розшуку ХМУ ГУМВС України в Харківській області.

К вопросу об описании криминальной субкультуры и личности преступника

Гнатенко Євген Олександрович – кандидат філософських наук, завідувач лабораторії кримінологічних і соціологічних досліджень ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.

Організаційна патологія: відхилення від норми чи дисфункція?

Бутиліна Олена Вікторівна – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології ХНУВС.

Соціально-психологічні особливості маргінальності

Шиліна Алла Андріївна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри загальної і прикладної психології та педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС;

Світлична Наталія Віталіївна – студентка-магістр ХНУВС.

Особливості впливу девіантної поведінки на стан здоров'я у ранньому репродуктивному віці

Бацилева Ольга Валеріївна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи Державного університету інформатики і штучного інтелекту, м. Донецьк.

Рівні детермінант віктимної поведінки

Макаренко Ольга Олександрівна – викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС.

Девіація в умовах глобалізації

Максимова Наталія Леонідівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Харківського соціально-економічного інституту.

«Девіаційний фон» Криворізького промислового регіону: криміналізація суспільних відносин як причина появи девіантної поведінки підлітків

Кучерявенко Людмила Володимирівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного університету.

Соціум як суб'єкт стигматизації

Бєлих Ольга Євгеніївна – викладач кафедри соціології та соціальної роботи ННІ ПМСІТ ХНУВС.

ДРУГЕ ЗАСІДАННЯ

Корислива злочинність жінок як вид девіантної поведінки

Шевченко Лариса Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС.

Особистісні детермінанти злочинності жінок та шляхи її попередження

Федоренкова Людмила Станіславівна – викладач АРІУ при Запорізькому національному технічному університеті.

Вплив соціально-дезадаптованої сім'ї на формування девіантної поведінки підлітків

Лаже Оксана Володимирівна – асистент кафедри соціології та психології Криворізького факультету Запорізького національного університету.

Кучерявенко Людмила Володимирівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного університету.

Індивідуально-типологічні особливості неповнолітніх правопорушників

Ларіонов Станіслав Олександрович – викладач кафедри прикладної психології ННІ ПМСІТ ХНУВС.

Дитяча бездоглядність в Україні: психолого-юридична характеристика

Лук'яненко Наталія Миколаївна – ад'юнкт кафедри юридичної психології КНУВС;

науковий керівник **Малкова Т. М.** – професор кафедри юридичної психології, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник КНУВС.

До питання про порушення материнсько-дитячих стосунків

Пузь Ірина Володимирівна – асистент кафедри соціальної роботи Державного університету інформатики та штучного інтелекту, м. Донецьк.

Комп'ютерна залежність

Гузьман Олена Анатоліївна – кандидат соціологічних наук, начальник кафедри соціології та соціальної роботи ННІ ПМСІТ ХНУВС;

Ляшенко Наталія Олександрівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ННІ ПМСІТ ХНУВС.

Соціальні уявлення про сучасного правоохоронця: девіація від архетипу чи новий тип «tertius gaudens»?

Свеженцева Юлія Олександрівна – кандидат соціологічних наук, доцент, начальник НДЛ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС;

Щербакова Ірина Василівна – начальник центру зв'язків з громадськістю ХНУВС.

Соціологічні аспекти дослідження позастатутних відносин та неформального лідерства у воєнній організації українського суспільства

Солнишкіна Аліна Анатоліївна – старший викладач кафедри соціології соціально-гуманітарного факультету Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара.

Девіантна поведінка як форма соціальної дезадаптації курсантів

Сергієнко Тетяна Миколаївна – старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС.

Діяльнісні норми як чинник професійної деформації особистості

Погрібна Вікторія Леонідівна – доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та соціальної роботи ННІ ПМСІТ ХНУВС.

Професійні варіанти девіантної поведінки

Вольф Валерія Володимирівна – викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ХНУВС.

Професійна деформація як результат інформаційного впливу

Димитревич Олександр Володимирович – помічник голови Профспілки працівників морського транспорту України з міжнародних відносин, Голова Координаційного Центру Допомоги Морякам.

Особливості прояву емоційних бар'єрів у спілкуванні працівників різних підрозділів ОВС

Віденєєв Ігор Олександрович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології ХНУВС.

Картографування злочинності: історія розвитку

Мальцев Володимир Володимирович – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС;

Болотова Вікторія Олександрівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного технічного університету «ХПІ».

Джерела інформації про організовану злочинність у наукових роботах російських кримінологів

Одинцова Олена Володимирівна – ад'юнкт кафедри кримінології, конфліктології та соціології ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка;

Гнатенко Євген Олександрович – кандидат філософських наук, доцент кафедри кримінології, конфліктології та соціології ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.

Дослідження особистості професійного злочинця

Бурбело Роксана Юріївна – ад'юнкт кафедри кримінології, конфліктології та соціології ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка;

науковий керівник **І. О. Топольскова** – канд. юрид. наук, доцент, заступник начальника кафедри кримінології, конфліктології та соціології ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.

Специфіка злочинів, що вчиняються на ґрунті ксенофобії

Горбачова Ольга Вікторівна – науковий співробітник НДІ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС.

Проблема вивчення психологічних особливостей злочинців, які ув'язнені довічно

Форотинська Ольга Вікторівна – викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС.

Корупція в штучних організаціях

Ромас Роман Володимирович – ад'юнкт докторантури та ад'юнктури ХНУВС.

Вплив соціального капіталу працівників на діяльність організації: соціологічний аналіз

Бобро Наталія Валеріївна – здобувач кафедри соціології та соціальної роботи ННІ ПМСІТ ХНУВС.

Особливості відношення неповнолітніх правопорушників до стилів сімейного виховання

Макаренко Павло Валентинович – кандидат психологічних наук, доцент, начальник кафедри прикладної психології ННІ ПМСІТ ХНУВС;

Глоба Максим Миколайович – здобувач ХНУВС, помічник голови апеляційного суду Харківської області.

Особливості сприйняття насильства у родині студентами-психологами

Кобікова Юлія Валентинівна – викладач кафедри загальної та прикладної психології та педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС.

Специфіка соціальної перцепції молодіжних субкультур на прикладі субкультури готів

Форотинська Ольга Вікторівна – викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС.

Маркова Ганна – студентка 5 курсу ННІ ПЕС ХНУВС, спеціальність «Психологія».

Соціально-історичний портрет проституції

Галкін Дмитро Вікторович – науковий співробітник НДЛ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС.

Основні теоретичні підходи до аналізу суїцидальної поведінки

Шиліна Алла Андріївна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри загальної і прикладної психології та педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС;

Греса Наталія Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної і прикладної психології та педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС.

Особливості копінг-поведінки сиріт

Штриголь Діана Вячеславівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної і прикладної психології і педагогіки ХНУВС.

Іспаномовні нелегали в США

Рущенко Юлія Ігорівна – магістр соціологічного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

ТРЕТЄ ЗАСІДАННЯ

Стан і особливості соціальної та виховної роботи працівників ОВС з підлітками

Федоренко Олена Іванівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри загальної психології та педагогіки ХНУВС;

Бойко Світлана Миколаївна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри загальної психології та педагогіки ХНУВС.

Деякі аспекти профілактики девіантної поведінки неповнолітніх відповідними підрозділами ОВС та соціальними службами у справах неповнолітніх

Оболєнський Юрій Борисович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС, полковник міліції;

Феліпов Анатолій Геннадійович – курсант 3 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС.

Психосоціальні умови профілактики та подолання девіантної поведінки особистості

Гіренко Сергій Петрович – начальник кафедри загальної психології та педагогіки ННІ ПМСІТ ХНУВС;

Лелюк Алла Анатоліївна – інспектор ННІ ПМСІТ ХНУВС.

Вимоги до особистості та кваліфікації тренера-психолога ОВС

Лефтеров Василь Олександрович – доктор психологічних наук, доцент, начальник науково-дослідного центру психотренінгових технологій Донецького юридичного інституту ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.

Методологічні основи тренінгу з психологічної корекції батьківської поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі

Москаленко Андрій Петрович – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник НДЛ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС, підполковник міліції;

Царькова Ольга Вікторівна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри практичної психології Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького.

Фармацевтична політика – фактор наркотизації суспільства

Канібер Юрій Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПЕС ХНУВС.

Деякі фактори, які впливають на ефективність антинаркотичних профілактичних програм

Кузьмінов Валерій Никифорович – кандидат медичних наук, провідний співробітник ДУ «Інститут неврології психіатрії та наркології АМН України», м. Харків.

Сутність, причини та шляхи подолання студентського плагіату в сучасному українському вузі

Решетняк Сергій Борисович – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології ХНУВС;

Решетняк Олена Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент НТУ «ХП».

Професійна орієнтація в контексті попередження девіантних вчинків підлітків

Саппа Ганна-Марія Миколаївна – аспірант кафедри соціології та політології НТУ «ХП»;

Саппа Микола Миколайович – професор кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС.

Профілактика явища торгівлі людьми в Україні: соціологічний вимір

Майор Марина Михайлівна – аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи Ужгородського національного університету.

К вопросу о профилактике девиантного поведения сотрудников органов внутренних дел

Шарікова Вікторія Павлівна – викладач кафедри кримінології, конфліктології і соціології ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.

Тези виступів учасників конференції

ПЕРШЕ ЗАСІДАННЯ

Рущенко Ігор Петрович,
*доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології ХНУВС*

«ПРИВІЛЕЙОВАНА» ЗЛОЧИННІСТЬ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ БАР'ЄРІВ

Теорія соціальних бар'єрів включає наступні положення:

- в процесі соціогенезу створюються різноманітні запобіжники девіантної поведінки або так звані соціальні бар'єри, які є відповіддю на виклики та небезпеки відхиляючої поведінки;
- під час соціалізації, виховання, адаптації зовнішні соціальні бар'єри відображаються у внутрішніх структурах особистості, що беруть на себе функцію регуляторів соціальних дій;

Особистість у кримінологічному контексті може бути представлена як кібернетична чотирьохрівнева система, де кожен умовний поверх складається, по-перше, з криміногенних імпульсів, по-друге, механізмів їх гальмування та нейтралізації.

Вказані рівні відповідають відомим структурним елементам соціальної дії, що розглядаються Т. Парсонсом у межах його чотирьохфункціональної парадигми; відповідно це – (1) організм або біопсихічний рівень моделі кримінальної поведінки; (2) рівень індивіда або раціонального «Я»; (3) рівень соціальної включеності або групової ідентичності; (4) рівень ціннісного та культурно-духовного контексту [1].

Розглянемо більш детально 3-й рівень моделі особистості у зв'язку з проблемою «привілейованої» злочинності, оскільки, згідно теорії соціальних бар'єрів, він є дотичним кримінальній поведінці тих, хто отримує «надзвичайний» доступ до соціальних ресурсів і може їх використовувати у злочинних цілях.

Питання широких кримінальних можливостей і суспільної небезпеки «привілейованих» злочинців докладно висвітлювалося у кримінологічній літературі [2, с. 345–352]. Приналежність до певних корпорацій, професій та посад, владних кіл відкриває додаткові можливості для отримання незаконних прибутків, задоволення

збоченого бажання або пристрасті. Звідси і поява специфічних злочинів, наприклад, за класифікацією Гері Гріна (1997), це: 1) протиправні дії, що здійснюються корпорацією або агентством, 2) протиправні дії, які можуть бути скоєні завдяки професійній ролі, 3) протиправні дії людей, що займають урядові посади; 4) протиправні дії, які здійснює член організації з корисних мотивів, кар'єрного просування тощо [3, с. 283]. Потенційні прибутки від привілейованої злочинності на порядки є вищими від загальнокримінальної злочинності, внаслідок чого спостерігається ефект форсажу кримінальної мотивації. І взагалі кримінальні імпульси тут якісно відрізняються від загальнокримінальної мотивації, наприклад, це торкається бажань панувати, задовольняти ексклюзивні та витончені потреби, мати «усе й негайно». Суспільна небезпека криміналоїдів (термін Е. А. Роса – для позначення «привілейованих» злочинців) зростає за законом експоненти залежно від доступу до соціальних ресурсів, зумовленого їх соціальним статусом.

Від початку наукової розробки проблеми «білокомірцевої» злочинності було поставлено питання щодо механізмів соціального контролю над тими, хто доволі часто сам за своїм статусом та обов'язками мусить здійснювати функції соціального контролю. Питання виявилось доволі складним і однозначних відповідей не мало. Злочинці у «білих комірцях», по-перше, належать до статусних груп, які можуть бути рівними або вищими від соціальних кіл охоронців закону, по-друге, вони інкорпоровані у системи влади або мають щільні зв'язки з політиками, по-третє, вони контролюють громадську думку і можуть відфільтровувати інформацію щодо «слизьких» для них питань і т. ін. Родоначальник досліджень з проблеми «білокомірцевих» злочинців Е. Сазерленд писав (мовою перекладу): «Те, кто несет ответственность за функционирование системы уголовного правосудия, опасаются вступить в антагонизм с бизнесменами; среди многих других последствий антагонизм такого рода может привести к уменьшению размеров взносов в фонд предвыборной кампании, необходимый для того, чтобы одержать победу на очередных выборах. Возможно, значительно более важным обстоятельством является культурная однородность законодателей, судей, а также лиц, исполняющих закон, с одной стороны, и бизнесменов – с другой. Законодатели восхищаются бизнесменами, преклоняются перед ними и не рассматривают их в качестве преступников; иными словами, бизнесмены не соответствуют популярному стереотипу «преступника» [4, с. 55].

Засоби загальної превенції подібно страху й стиду стосовно потенційних «привілейованих» злочинців частково втрачають свою ефективність. Але в процесі соціогенезу виникають специфічні запобіжники у вигляді корпоративних й групових правил і кодексів поведінки для членів «обраних» кіл. Висока інтегрованість привілейованих груп, відданість загалу й включеність у спільні проекти членів «обраних» кіл створює певні традиції, стандарти поведінки, що для окремих індивідів набувають характеру імперативу поведінки. Страх і стыд за цих умов змінюють свій сенс, бо їх вектор розгортається у бік групової свідомості, внутрішньої громадськості та оцінок референтних кіл.

Історично соціальні бар'єри третього типу витворювалися цехами ремісників, аристократичними колами, спільнотами професійних воєнних, релігійними соціумами, закритими й таємними громадами. На перетину XIX і XX ст. низка кримінологів висунула гіпотезу, що швидке збільшення статистичних показників злочинності в європейських країнах зумовлено декласацією або дезасиміляцією індивідів внаслідок руйнації традиційних структур, розпаду сільських громад, урбанізації, пролетаризації населення тощо. Російський кримінолог С.К. Гогель побудував на ідеї превентивної функції різноманітних союзів оригінальну теорію стримування злочинності, яка, на нашу думку, не отримала належного розвитку у подальшому [5].

Але саму методологію можна застосувати для розв'язання проблеми, яку ми винесли у заголовок. Елітні кола, групи професіоналів, спільноти менеджерів та управлінців, члени корпорацій мають не тільки широкі можливості, але й підвищену відповідальність перед суспільством. Ця відповідальність актуалізується через внутрішні кодекси честі або групові стандарти «файер плей». В практиках сучасних цивілізованих суспільств можна знайти доволі красномовні приклади «сучасного аристократизму», коли, наприклад, команда політичного лідера, топ-менеджери відомої компанії, члени закритого клубу тощо беруть на себе негласні зобов'язання щодо стилю поведінки й утримання від корупції або зловживання високим становищем.

В Україні перебіг подій «кримінальної революції», що розпочалася у «каламутні» 1990 рр. на вулицях, і в наступне десятиліття поглинула суспільні «верхи», доводить тезу про не сформованість «бар'єрів третього рівня». Більш того, корпорації, політичні партії не тільки не ви-

користовують силу внутрішнього примусу до законслухняної поведінки, але й активно захищають власних негідників.

Позитивним є деякі актуальні впливи та приклади корпоративної поведінки, що надходять з розвинених країн. Наприклад, це зауваження стосується так званої корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) – світоглядної системи й тактики практичних дій з урахування в діяльності корпорацій суспільних потреб та інтересів. КСВ вже «проросла» в Україні і може слугувати прикладом певного кодексу поведінки тих, хто приймає бізнес-рішення.

Література

1. Більш докладно про теорію соціальних бар'єрів: Рущенко І. П. Соціологія злочинності. – Х., 2001; Рущенко І. П. Теорія бар'єрів як спроба узагальненого пояснення девіації // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти: матеріали круглого столу (Харків, 16 квітня 2008 р.). – Х., 2008.
2. Криминологія / под ред. Дж. Ф. Шелли ; пер. с англ. – СПб., 2003.
3. Бартол К. Психологія кримінального поведіння. – СПб., 2004.
4. Сатерленд Э. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? // Социология преступности : пер. с англ. – М., 1966.
5. Гогель С. К. Роль общества в деле борьбы с преступностью. – СПб., 1906.

Сердюк Олексій Олександрович,

кандидат соціологічних наук, доцент,

*заступник начальника НДЛ кадрового, соціологічного
та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС*

ІНСТИТУЦІЙНІ РИСИ СОЦІАЛЬНИХ ПАТОЛОГІЙ

Проблема соціальних патологій, починаючи з моменту її визначення у рамках соціології, залишається дискусійною як і тлумачення самого терміну. Саме поняття «соціальна патологія» постійно потерпає від спроб витіснити його та замінити на інші, на думку дослідників більш «коректні» та «позбавлені фізіологічних аналогій». Але така заміна дотепер не завершилась успіхом, і ми бачимо чисельні праці у яких обґрунтовується існування специфічного класу явищ – соціальних патологій. На протязі більш ніж півтора сторіччя цей термін підтверджує свою операціональність як у теоретичній соціології, так і у прикладних соціологічних галузях.

Серед соціальних явищ, які відносять до соціальних патологій, таких як злочинність, наркоманія, алкоголізм, корупція, проституція та ін., ми спостерігаємо високу організованість, відтворюваність у часі та просторі та ряд інших ознак, властивих соціальним інсти-

тутам. Причому, немає особливого значення яке саме, серед їх великої кількості, визначення соціальних інститутів брати за основу – у будь-якому разі соціальні патології мають усі риси неофіційних, неформальних соціальних інститутів. А у деяких випадках, таких, наприклад, як легалізована проституція, існують і як офіційні соціальні інститути, у формі повністю легальних соціальних організацій.

Розглянемо інституційні риси соціальних патологій більш докладно. Візьмемо за основу визначення соціальних інститутів А. Г. Ефендієва – це історично складені та закріплені, сталі соціальні відносини, що самостійно відтворюються та спрямовані на задоволення тих чи інших людських потреб. Та спробуємо відшукати відмінності між історично складеними, сталими формами організації протиправної або просто аморальної людської діяльності, які називають соціальними патологіями, і соціальними інститутами.

Історичність соціальних патологій не підлягає ніякому сумніву. Проституція має назву «найдревнішої професії», організовані форми злочинності або питійні заклади існували ще у стародавніх суспільствах, ці суспільства як і сучасні потерпали від корупції, по вулицях стародавніх міст ходили жебраки і, як і тепер, займали своє місце у ієрархії колишнього «соціального дна».

Основною будь якого інституту є потреба, яка зумовлює його функцію. Але виникає питання – чи завжди суспільні потреби мають бути конструктивно орієнтовані відносно загальних цілей суспільства? Ми добре знаємо, що природа сфери потреб людини має амбівалентний характер, об'єднуючи водночас протилежні драйви – конструктивні та деструктивні. Для людини є природним демонструвати поряд з соціально спрямованою поведінкою зовсім протилежні вчинки – деструктивні. Частина потреб, що актуалізуються у деструктивну поведінку, обумовлена невикорінними інстинктами та особливостями людської психіки – сексуальним потягом, бажанням отримувати задоволення, жагою мати більше а віддавати менше, отримувати бажане безпосередньо зараз, а не у майбутньому та ін. В усі часи природа суспільства обмежувала ці природні драйви, і цілком зрозуміло, що відповідна поведінка, м'яко кажучи не схвалювалась. Але подолати чи пригнітити зовсім ці природні потреби неможливо, і вони проявляються у формі масової поведінки таким же чином як і інші, соціально схвалювані потреби.

Усі без виключення соціальні патології мають відверто функціональний характер. Нехай ця функціональність має тимчасовий, оманливий характер. Нехай латентні функції соціальних патологій призведуть у довгостроковій перспективі до несприятливих наслідків не тільки для суспільства взагалі, але і для актора безпосередньо. Це не відміння ніяким чином функціональність, що дозволяє у короткостроковій перспективі легко досягти цілі і отримати бажані здобутки. Саме така функціональність і обумовлює виникнення та інституціалізацію організованої діяльності, спрямованої на задовільнення цих «суспільних» потреб.

Структура соціального інституту обов'язково включає набір специфічних соціальних позицій, статусів та ролей. Ми бачимо такі специфічні статуси та ролі у будь якій формі соціальної патології. Для проституції – проститутки та сутенери. Для організованої злочинності існує цілий набір злочинних «спеціальностей» і тюремно-кримінальних ролей. Характеристики «алкоголік» та «п'яниця» вже давно перетворились на рольові моделі, які передбачають відповідну поведінку акторів та визначають соціальні очікування, а також передвзяте ставлення до цих ролей. Жебрак також є достатньо визначеною соціальною роллю. Для корупції визначити чіткі ролі важче, бо люди відтворюють ці відносини приховано, але все ж таки існує визначення конкретних проявів корупції – «хабарник», «мздоїмець» – що існують з давніх часів.

Такі соціальні ролі врегульовуються набором специфічних норм, кримінальних «понять», питійних традицій, або взагалі розчинених у загальній культурі стандартів реагування на певні ситуації. Наприклад фраза «вирішимо питання» може трактуватись дво-яко, причому саме прихований її зміст – дати хабара, буде домінувати у суспільній свідомості. Такі нормативні взірці врегульовуються цілим набором фольклорних прислів'їв, таких як «не підмажеш – не поїдеш» та ін. Ці норми існують, на перший погляд, у аморфно розчиненому серед культури стані, але вони є частиною суспільного підсвідомого і закріплені у формі своєрідних архетипів.

Якщо прослідкувати якими засобами забезпечується функціонування соціальних патологій такий тривалий час, ми бачимо, що вони існують не тільки як неформальні утворення, але і у формі конкретних соціальних організацій з власними матеріальними засобами та іншими атрибутами. Публічні дома – конкретна форма існування проституції, алкогольна індустрія – взагалі державне підприємство, яке з давніх часів забезпечує чисельні прибутки у бю-

джет, а організована злочинність завдяки великим прибуткам від незаконної діяльності будує цілі фабрики для виробництва наркотиків, контрафактної продукції або створює розвинену інфраструктуру для торгівлі людьми, зброєю або іншої протизаконної діяльності. Внаслідок власної організованості така злочинна діяльність сприймається як загроза національній безпеці у більшості країн і боротьбою з нею займаються спеціалізовані служби, а не «звичайна» міліція. Причому корупція є тим інститутом, «завдяки» якому організована злочинність включається у організаційну структуру суспільства.

Крім того, можливо розрізнити дві узагальнені групи ролей, властивих соціальним патологіям – це особи, професійно зайняті у нелегальній сфері та умовні споживачі послуг проститутки, алкоголіки та наркомани та ін.

Соціальні патології виконують ряд функцій в суспільстві – вони забезпечують фіксацію соціальних стосунків, регуляцію та своєрідний соціальний контроль у сфері нелегальної або аморальної поведінки, завдяки якій така поведінка стає організованою і приймає структурований вид соціальної патології. Завдяки спеціалізації та уніфікації видів діяльності у рамках соціальних патологій вони відокремлюються від соціально позитивних видів діяльності. Причому соціальне життя певним чином стабілізується, внаслідок протистояння визначеним чинникам його дестабілізації. Виникає і розширення соціального простору не тільки завдяки самим соціальним патологіям, але і завдяки соціальним інститутам, які протистоять їм. Такими чином соціальні патології виконують функції структуризації суспільства та комунікативну функцію, включення осіб у спільну діяльність.

Зробимо очевидний висновок – соціальні патології обладують усіма ознаками соціальних інститутів і виконують ряд суспільних функцій, також властивих соціальним інститутам. Це штучні колективні утворення, які виділяє специфічність інституційної поведінки, що інтегрує велике коло людей у цілісну систему взаємодії у рамках суспільства. Суспільства, яке уявити без цих соціальних патологій неможливо. Суспільства, у яке соціальні патології входять як соціальні інститути.

Дубровський Ігор Михайлович,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології ХНУВС

ДЕВІАЦІЯ ЯК ЧИННИК ЗМІН СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ

Сучасна девіантологія виходить на рівень теоретико-методологічної рефлексії, суть якої полягає, по-перше, в прагненні до вирішення методологічних проблем, що перешкоджають побудові загальної девіантологічної теорії, по-друге, в спробах виведення і систематизації ключових понять, які мають скласти понятійну основу як девіантології, так і суміжних дисциплін, що власне вивчають форми суспільно неприйнятних видів поведінки і діяльності.

Втім, між двома полюсами – «соціально-схвалювані явища» і «соціальні відхилення» – лежить широке коло явищ, нерегульованих соціальними нормами. Це можуть бути як позитивні процеси (наприклад, творчість), так і явища з можливими негативними наслідками (наприклад, масове споживання пива чи тютюнопаління). В той же час, як зазначає О. Змановська, різноманітність відхилень перевищує різноманітність норм. [1, с. 26] Крім того, мінливість самих норм, різноманітність, і навіть спірність соціальних очікувань, призводять до труднощів у визначенні того, що є девіацією, яка саме поведінка вважається девіантною, чи завжди вона деструктивна. Ця невизначеність, за висловленням Я. Гілінського, провокує ситуацію, за якої «у девіантології сильно деформоване одне крило: відносно розвинені знання про негативні девіації при вельми скромних (зачаткових) уявленнях про девіації позитивні» [2, с. 12].

Домінуючі уяви про девіантну поведінку як порушення норм, що завдає збитку життєдіяльності суспільства, соціальним групам або окремим людям, мають просте пояснення. Вони визначаються природнім прагненням до безпеки, яка неможлива без збереження існуючого соціального порядку як «організованості суспільного життя, упорядкованості соціальної дії або соціальної системи» [3, с. 269–270].

В той же час, процесуальний характер соціального порядку безпосередньо пов'язаний зі змінами, появою в ньому нових станів. Провідними змінами вважаються процеси інтеграції та дезінтеграції, інституціоналізації та деінституціоналізації, відтворення існуючого та створення нового. Ця динамічність в європейській культурі

ще з часів античної софістики розглядалась як протиставлення «штучних» соціальних встановлень «природному» порядку, що стало, наприклад, предметом пошуку Т. Гоббса та Дж. Локка. Однак, починаючи з О. Конта, проблема соціального порядку все рідше розглядається з точки зору генези і перетікає в площину проблем його стійкості, збереження, опору змінам. Це, багато в чому, вплинуло на розвиток сучасних, «охоронних» уявлень, сформувало однобічне ставлення до девіації як до небезпечного феномену, що загрожує порядку.

Проте, в словосполученні «соціальний порядок» базовим є поняття не «порядок», а «соціальний». Вже Гоббс сформулював соціальне як штучне, або свідомо побудоване, на відміну від природного в людині. Тому соціальний порядок можна визначити як будь-які свідомо встановлюємі відносини між людьми, де експліковані їх домовленості про норми та правила взаємодії на ґрунті взаємоузгоджених моральних принципів. Антитезою соціальному порядку може бути соціальний безлад, тобто порушення норм і правил або неможливість їх встановити, коли *сторони не розуміють, чого очікувати одна від одної*. За умов поширення безладу (крайнім виразом якого є аномія, стан «асоціальної безнормності») знижується рівень управляємості, що з часом призводить до деструкцій соціальної системи.

В концепції рівнів соціального порядку, запропонованій О. Тихоновим, він має чотири історично зумовлених нашарування:

Первинний соціальний порядок – свідомо побудова норм і правил, що підтримують базові відносини родства, етнічної приналежності, дружби, сусідства. До первинного соціального порядку відносяться традиції, ритуальні дії, святкування, форми побутової культури, а також конкретні носії цих дій, які підтримують традиційний порядок.

Громадянський соціальний порядок, або порядок громадянської самоорганізації – сфера вільного прояву приватних інтересів людей, тобто норми і правила, які громадяни встановлюють на власний розсуд. Згідно Тихонову, первинний та громадянський порядок засновані на природному взаємному інтересі, який є передумовою відтворення чи створення нових форм.

Правовий соціальний порядок – штучно встановлюємі державою як політичною системою з метою обмеження приватних інтересів, забезпечення контролю та управляємості суспільного життя в інтересах більшості.

Організовуючий (спрямовуючий) соціальний порядок – результат цілеспрямованого впливу домінуючих соціальних суб'єктів на реальну взаємодію у відповідності із планами, моделями, ідеалами, тобто заданими схемами. В цьому сенсі, організовуючий порядок – це організація суспільства, яка встановлює зв'язки між соціальними інститутами. Власне, тільки до цього виду порядку відноситься поняття «дезорганізація», дезорганізованим може бути тільки те, що було організованим (державний апарат, банківська система, армія, міліція, установа). Організований соціальний порядок – це результат інтеграції уповноважених суспільством суб'єктів (представників соціальних груп, шарів, інститутів) на ґрунті базових цінностей [4, с. 272–274].

Отже соціальний порядок має два природних (первинне та громадянське) і два штучних (правове та організаційне) нашарування, які взаємодіють коеволюційно та створюють «соціальну тканину», характеристиками якої є динамізм та різноманіття суспільного життя. Але, передумовою динамізму є саме *здатність до девіації*, яка являє собою чинник як позитивних (які встановлюють порядок), так і негативних (які призводять до безладу) змін. Позитивні девіації – це порушення норм, яке сприяє позитивним змінам в житті суспільства (творчість, ініціатива, інновативна праця) і зрештою приводить до змін самої нормативної системи. Тобто завдяки відхиленню, виникають умови змін на всіх «шарах» соціального порядку – від первинного до організаційного.

Саме дихотомія «девіація позитивна – девіація негативна» робить девіантологію наукою, по суті своїй, вельми практичною – вона виявляє закономірності, можливості соціального контролю над девіантністю, як в цілях мінімізації негативних відхилень, так і для максимального розвитку девіацій творчих, позитивних.

Література

1. Змановская Е. В. Девиантология : (Психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Змановская Е. В. – М. : Издательский центр «Академия», 2003.
2. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Гилинский Я. – СПб., 2004.
3. Ковалев А. Д. Порядок социальный / Ковалев А. Д. // Современная западная социология. Словарь. – М. : Политиздат, 1990.
4. Тихонов А. В. Социология управления / А. Тихонов. – Изд. 2-е – М. : Канон+ ; РООИ «Реабилитация», 2007.

Севостьянов Володимир Петрович,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
і кримінології ННІ ПЕС ХНУВС*

Севостьянов Володимир Володимирович,
*оперуповноважений карного розшуку
ХМУ ГУМВС України в Харківській області*

ЩОДО ВПЛИВУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ НА ДЕВІАНТНУ ПОВЕДІНКУ

Проблема взаємозв'язку міграційних процесів і різних форм де-віантної поведінки, деякі з них мають ознаки злочинів, не нова. Ще наприкінці минулого сторіччя відомий український кримінолог І. М. Даньшин вказував, що зростаюча соціальна мобільність грома-дян, які прагнуть досягти будь-яких змін у своєму житті в іншій мі-сцевості або країні, в якості мігрантів (внутрішніх або зовнішніх), спонукає останніх усвідомлювати або відторгати велику кількість нових норм і правил поведінки, стикатися з новими умовами соці-ального життя країни чи регіону [1].

Значний внесок до вивчення означеної проблеми зробили також: Л. В. Багрий-Шахматов, О. М. Бандурка, А. В. Бриліантов, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, О. М. Джу-жа, В. М. Дрьомін, А. Ф. Зелінський, Н. А. Зелінська, Я. Ю. Кондратьєв, А. І. Мозоль, В. І. Шакур та інші.

Міжнародні міграційні процеси значно впливають на стан і роз-виток регулювання соціальних норм в Україні тому, що Україна як учасниця багатьох міжнародних угод, має також важливе транзитне географічне становище, як територія що перетинається світовими міграційними шляхами і безпосередньо залучається в міжнародні інтеграційні процеси стосовно перебігу фінансів, товарів, трудових і нелегальних мігрантів.

Так, за даними Державної прикордонної служби України тільки у 2007 році держкордон України перетнуло в обох напрямках 51,2 млн іноземців. З них: в'їхало – 26,16 млн, виїхало – 25,04 млн осіб. Різниця складає 1 012 000 осіб! Це – іноземці, які не покинули державу в установлені чинним законодавством терміни.

Інші данні наводяться МВС України. Так, у 2007 році 733 000 іноземців перебували в Україні без законних на те підстав, з них притягнуто до відповідальності 52 300 осіб (7,1 %), а видворено з України лише 2 008 нелегальних мігрантів (0,27 %).

Якщо стан справ у сфері міграції залишиться в державі й надалі на такому ж рівні, то через декілька років Україна буде заселена вже не громадянами України, а стане суцільним транзитним боло- том [2].

На даний час питання правового регулювання у сфері міграції визначаються: Конституцією України, Законами України «Про іммі- грацію», «Про порядок виїзду з України й в'їзду в Україну громадян України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянст- ва», «Про громадянство України», «Про біженців» та іншими норма- тивно-правовими актами.

Окремі повноваження у сфері міграційних відносин виконують різні державні органи виконавчої влади: Адміністрація (Секретарі- ат) Президента України, Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство культури і туризму України, Міністерст- во праці та соціальної політики України, Державна митна служба України, Державна податкова адміністрація України, Державний ко- митет України у справах національностей та міграції.

Але відсутність єдиної державної міграційної служби України, створення якої було неодноразово запропоновано за останні роки посилює стан безконтрольності у сфері міграції і породжує нові ма- сові форми девіантної поведінки у виді ксенофобії (українофобії, русофобії), расизму, національної нетерпимості, які набувають ра- дикального характеру. Нещодавні акції протесту у Франції є ілюст- рацією невдалої міграційної політики в цьому контексті.

Нажаль продовжує мати декларативний характер Указ Прези- дента України від 20.07.2007 № 657/2007 «Про напрямки державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підви- щення її ефективності» [3].

Законодавче закріплення правового статусу і вивчення форм і видів девіантної поведінки різних категорій мігрантів, впрова- дження ефективних засобів забезпечення їх прав, обов'язків і за- конних інтересів має бути вже сьогодні предметом не тільки зако- нодавчої або наукової діяльності але і навчальної.

В Україні немає жодного вищого навчального закладу в якому була б запроваджена спеціалізація з підготовки фахівців у сфері мі- грації. Тому, вважаємо що Харківський національний університет внутрішніх справ спроможний ініціювати розробку відповідних ор- ганізаційно-управлінських, науково-дослідних і навчально-

методичних матеріалів, забезпечуючи підготовку фахівців цього профілю, як невідкладну потребу сьогодення.

Література

1. Даньшин І. М. Попередження розкрадання державного і громадського майна / Даньшин І. М., Голіна В. В., Зелінський А. Ф. та ін. – Х., 1988. – С. 23.
2. Концепція державної міграційної політики (проект) № 5085 від 16 серп. 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Про напрямки державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності : указ Президента України від 20 черв. 2007 р. № 657/2007 // Офіційний вісник Президента України. – 2007. – № 21. – Ст. 427.

Гнатенко Евгений Александрович,

кандидат философских наук,

*заведующий лабораторией криминологических
и социологических исследований*

*Луганского государственного университета внутренних дел
им. Э. А. Дидоренко*

К ВОПРОСУ ОБ ОПИСАНИИ КРИМИНАЛЬНОЙ СУБКУЛЬТУРЫ И ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА

1. Традиционно преступность рассматривается в терминах *отклоняющегося поведения*. Однако постановка вопроса о существовании криминальной субкультуры заставляет нас обратиться к описанию формирования личности преступника в терминах *нормального обучения* (Сатерленд [1, с. 184]) и, соответственно, усвоения социальных норм, совокупность которых и образует криминальную субкультуру. Наличие подобной двойственности ещё раз привлекает наше внимание к недостаточной гибкости традиционной для отечественной криминологии модели личности [2, с. 177], в рамках которой утверждение о социальной нормальности преступного поведения не может быть адекватно концептуализировано.

2. Если воспользоваться теорией идеальных типов М.Вебера, то типичным носителем криминальной субкультуры можно считать *закоренелого преступника*. Это понятие наиболее близко к трём категориям преступников: рецидивистам, профессиональным преступникам и членам организованных преступных групп («мафии»). Определяющим признаком в данном случае выступает соответствующий *образ жизни*, неотделимый от совершения преступлений. При изучении криминальной субкультуры важно различать те случаи, когда преступления являются лишь единичным эпизодом в

жизни человека, от ситуации практически полной вовлечённости в преступную деятельность.

3. Если учесть, что субкультура возникает в том случае, когда существуют объективные факторы, приводящие к тому, что интенсивность общения людей внутри одной части общества оказывается намного выше, чем интенсивность их общения со всем обществом, то можно классифицировать субкультуры по тем объективным факторам, которые приводят к их возникновению. К основным типам субкультур, в таком случае, относятся *территориальные, профессиональные и возрастные* субкультуры. Криминальная субкультура может быть отнесена к смешанному типу, так как она имеет черты и территориальной (закоренелые преступники живут изолированно от остального общества в силу необходимости уклоняться от уголовного преследования, кроме того, значительный вклад в формирование криминальной субкультуры оказывают места лишения свободы, где заключённые оказываются физически изолированы от общества), и профессиональной (закоренелые преступники, как правило, рассматривают преступную деятельность как основной источник средств существования), и, отчасти, возрастной субкультуры (с учётом меняющихся от одного поколения преступников к другому обычаев преступного мира).

4. Криминальная субкультура имеет все черты, присущие любой другой субкультуре. Прежде всего, это касается специфики языка («воровской жаргон»), питания, одежды, песен, способов проведения досуга и т. п. Эта сторона криминальной субкультуры является наиболее лёгкой для эмпирического исследования и довольно подробно изучена в работах отечественных криминологов (см., например [3–6]). Однако, при ближайшем рассмотрении, оказывается, что – взятые сами по себе – эти стороны криминальной субкультуры не представляют непосредственной общественной опасности (и поэтому легко инкорпорируются в господствующую культуру, что мы можем наблюдать прежде всего на примере воровского жаргона и музыки («шансон»). Такая ситуация заставляет нас ставить вопрос о *ядре криминальной субкультуры*, о тех её существенных сторонах, которые обуславливают её общественную опасность. *Ядром криминальной субкультуры является социальная норма, отрицающая ценность права* (можно сказать – *отрицающая право как ценность*).

5. При этом важно заметить, что некорректно говорить о том, что закоренелый преступник «отрицает право». Такой преступник,

прежде всего, хорошо знает действующие законы (даже лучше обычного законопослушного гражданина), использует это знание для уклонения от уголовной ответственности и готов ссылаться на правовые нормы, когда ему это выгодно (право на молчание, право на адвоката и т. п.). Он рассматривает право как совокупность норм, которая имеет для него инструментальное значение в определённых ситуациях. иными словами, отрицает универсальную ценность права.

6. Если преступник не рассматривает право как ценность, то каковы его представления о природе правовых норм? Ведь он признаёт их существование и эпизодически пользуется ими. Преступник воспринимает правовые нормы как социальные нормы чуждой ему субкультуры, противостоящей преступному миру. Уничижительное отношение закоренелого преступника к миру «обычных людей» прежде всего заметно в языке, в котором неправомерники получают уничижительные наименования «лохов», «бакланов» и т. п., а члены преступного мира гордо именуются «людьми». Но и *право* преступник воспринимает как некоторую специфическую особенность, социальную норму той субкультуры, к которой он не принадлежит и не желает принадлежать. Таким отношением обусловлена и практика спорадического применения преступником правовых норм в тех ситуациях, когда он вынужден взаимодействовать с неправомерным миром.

Литература

1. Vold G. B. Theoretical Criminology / Vold G. B., Bernard T. J., Snipes J. B. – New York : Oxford University Press, 1998. – 352 p.
2. Гнатенко Е. Проблемы изучения личности преступника в отечественной криминологической науке / Гнатенко Е. // Соціологія в ситуації соціальних невідзначеностей : тези учасників І Конгресу Соціологічної асоціації України. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – С. 177.
3. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / Гуров А. И. – М. : Юрид. лит., 1990. – 304 с.
4. Пирожков В. Ф. Криминальная психология / Пирожков В. Ф. – М. : «Ось – 89», 2001. – 704 с.
5. Пирожков В. Ф. Законы преступного мира молодёжи (криминальная субкультура) / Пирожков В. Ф. – Тверь : ИПП «Приз», 1994. – 320 с.
6. Александров Ю. К. Очерки криминальной субкультуры / Александров Ю. К. – М. : Права человека, 2001. – 152 с.

Бутиліна Олена Вікторівна,
старший викладач кафедри соціології
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПАТОЛОГІЯ: ВІДХИЛЕННЯ ВІД НОРМИ ЧИ ДИСФУНКЦІЯ?

Організаційна патологія – поняття, що вперше було уведено у науковий обіг польською дослідницею Я. Станішкіс у 1972 році, останніми роками набуло широкого розповсюдження переважно завдяки творчим розробкам О.І. Пригожина. Дослідник зазначає, що під організаційною патологією слід розуміти дисфункцію організації, тобто стійке порушення нормального функціонування, коли в організації за будь-якими дуже важливими й такими, що важно викорінюються причинами, виявляються збої [1].

У сучасній науковій літературі дане поняття використовується у різних значеннях. Найбільш поширені з них два: сутність першого зводиться до того, що організаційна патологія – це відхилення від норми і в цьому сенсі вона може виступати як одна з форм девіації, у другому значенні – вона уявляє собою дисфункцію організації. Перше розуміння сутності організаційної патології ґрунтується на класичній теорії Е. Дюркгейма про норму й патологію. Наявність в організації патологічних станів може розглядатися як відхилення від певної норми (чи норм) її існування. З цієї точки зору, все, що відбувається в організації і є таким, що не вписується у рамки загальновизнаного – є патологією. Проте, нагадаємо, що самі поняття «норма» й «нормальне» є дискусійними. Якщо спиратись на цю позицію, то необхідно сформулювати певне уявлення про те, що є для організації нормою, яке її функціонування можна назвати нормальним і що слід вважати за відхилення від норми. Якщо умовно зафіксувати деякий стан організації (наприклад, певний щорічний (щомісячний) відсоток збільшення показників збуту продукції) і прийняти його за норму, то звісно будь-які відхилення від цього «еталону» в організації можуть бути розцінені як ненормальне становище й у певному сенсі стати патологією. Ми вважаємо, що доволі складно застосовувати цей підхід до визначення організаційних патологій в силу неоднозначності розуміння норми, адже для одних нормою може бути постійне прирощення ресурсів, для іншої організації нормальним виявляється її кризовий стан. Отже, норма, як і відхилення від неї є динамічними явищами і скоріше виступають природними станами будь-якої організації.

Доцільніше, на наш погляд, визначати організаційну патологію через поняття дисфункції, тому що це характеристика порушення діяльності організації чи певної її підструктури, що врешті призводить до дестабілізації всієї системи й недосягнення нею визначеної мети. Н. Ануфрієва зазначає, що «під дисфункцією розуміється збій у виконанні певної функції або стійке недосягнення цілей організації. Дисфункцією, – пише дослідниця, – може також вважатися досягнення цілей організації, але із суттєво більшими витратами часу, сил та ресурсів у порівнянні із запланованим рівнем» [2]. В той же час, вважаємо за необхідне відзначити, що орієнтація на недосягнення цілі організації не завжди може виступати ознакою патології. Нерідкі випадки, коли цілі організації чітко не усвідомлюються навіть її керівництвом. Декларування цілей які більше схожі на мрії чи ілюзії заздалегідь створює ситуацію нереальності їх досягнення. Тоді патологічний стан організації скоріше буде нормою її існування. Патологічні стани організації часто пов'язані з тим, хто і як визначив її ціль. Таким чином, виявляється, що визначити організаційну патологію шляхом звернення до певної її ознаки є не зовсім коректно, саме тому російські вчені С. В. Комаров та С. І. Кордон наполягають на необхідності визначення цілого комплексу ознак патології. До них науковці відносять: протиріччя між структурою та функціями організації (організаційна система, що проектується для виконання певних функцій, коли починає реально функціонувати, часто намагається виконувати власні функції (цілі) на шкоду тим, заради яких була створена), протиріччя між частинами та цілим (індивіди чи групи мають власні потреби й інтереси, які ігнорує організація, підпорядковує їх своїм цілям, отже, виникає супротив), протиріччя між стабільністю, до якої прагне організація, та постійними змінами, які вона повинна проводити, щоб адаптуватися до середовища, що змінюється та протиріччя між виробничою діяльністю й поділом праці, що вимагає спеціалізації, а це в свою чергу призводить до певної автономії та чисельним конфліктам між частинами й цілим [3].

Всі організаційні патології умовно розподіляються на три групи: патології у структурі організації, патології в управлінських рішеннях та патології в організаційних відносинах.

Перша група патологій, як правило, охоплює всю структуру організації й найбільш характерна для крупних компаній, що знаходяться на стадії зрілості і пов'язана з процесом її укрупнення. До цього типу відносяться наступні організаційні патології:

1. Панування структури над функцією (створення нових структур, підрозділів для вирішення проблем замість реорганізації чи конструктивного підходу);

2. Автократія підрозділів (замкненість відділів, підрозділів організації на власних потребах та задачах);

3. Бюрократія (максимальна формалізація відносин в організації; у цьому випадку бюрократична процедура придушує функцію);

4. Несумісність особистості з функцією (дії управлінця суперечать організаційному порядку; людина не здатна ефективно виконувати функції внаслідок особистісних особливостей – характеру, темпераменту).

Другу групу патологій складають відхилення, що виникають в управлінських рішеннях. Цей тип патологій може виникнути самостійно, як результат неправильних рішень керівних органів, так і виступати наслідком дії попередньої групи патологій. Сюди входять:

- маятникові рішення (це рішення типу «розділити-об'єднати», «централізувати-децентралізувати»; вони виникають внаслідок відсутності чіткої системи прийняття рішень і плану);
- дублювання організаційного порядку (розпорядження, які повторюють обов'язкові норми);
- ігнорування організаційного порядку (постійне порушення встановлених і доцільних зв'язків і норм, прийняття рішень всупереч їм);
- розрив між рішенням та виконанням (ускладнення реалізації прийнятого рішення неврахованими факторами чи неможливістю його здійснення);
- стагнація (нездатність до змін, відхилення від назрілих нововведень або невміння їх здійснювати);
- демотивуючий стиль керівництва (перевага негативної оцінки дій співробітників, відсутність заохочень);
- інверсія (це ситуація, коли результат управлінського впливу виявляється протилежним його меті).

Переважно, патології цього типу призводять до порушення виробничого процесу, викликають спади у діяльності організації.

Остання група патологій – патології в організаційних відносинах – представлена наступними конкретними видами:

- конфлікт (конфлікт не завжди патологія, він стає патологічним, коли він насичується особистісним змістом,

- коли в нього втягуються індивідуальні, групові амбіції, переконання);
- некерованість (втрата влади керуючого органу над підлеглими);
 - безсуб'єктність (відрив рішення від виконавця; проявляється в нездатності особистості до прийняття самостійних рішень й їхньому здійсненню);
 - розсіювання цілей;
 - кліка (група керівників або просто впливових працівників організації, що використовують її ресурси у власних корисливих цілях).

Даний тип організаційних патологій частіше за все виникає на фоні управлінських помилок.

Перелік організаційних патологій свідчить про складні та різноманітні відносини, що виникають у різних організаціях між її складовими. Виникнення чи зникнення патології зумовлюється багатьма факторами як зовнішніми по відношенню до самої організації так і внутрішніми. Отже, підхід до усунення патології має бути системним, адже часто спроба вирішення однієї проблеми сприяє виникненню іншої патології.

Таким чином, підводячи підсумок зазначимо, що, по-перше, організаційну патологію треба розглядати як дисфункцію організації, яка призводить до порушення її нормального функціонування, по-друге, існує цілий комплекс організаційних патологій, що виникають у структурі організації, управлінських рішеннях та організаційних відносинах, по-третє, ліквідація патологічних станів у організаціях має бути детально продуманою й мати комплексний характер, оскільки патології як правило пов'язані одна з іншою та взаємообумовлені.

Література

1. Пригожин А. И. Методы развития организаций / Пригожин А. И. – М. : МЦФЭР. – 868 с.
2. Ануфриева Н. И. Патология организации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.econom.nsc.ru/eco/Arhiv/ReadStatiy/206_12/Anufrieva.htm.
3. Комаров С. В., Кордон С. И. Организационная патология с точки зрения социолога, менеджера и консультанта по управлению [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2005/01/25/0000202980/008.KOMAROV.pdf.

Шиліна Алла Андріївна,
*кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри загальної і прикладної
психології та педагогіки ННІПЕС ХНУВС*

Світлична Наталія Віталіївна,
*студентка-магістр
Харківського національного університету внутрішніх справ*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МАРГІНАЛЬНОСТІ

В сучасних умовах економічної кризи, у час політичної та соціальної нестабільності у багатьох людей виникає конфлікт з загальноприйнятими нормами та строем, що існують у суспільстві. Цей конфлікт виникає при зіткненні з оточуючим світом і називається маргінальністю.

Поняття маргінальності служить для позначення межі або периферійності по відношенню до різних соціальних общностей (національних, класових, культурних). Основу класичної концепції маргінальності заклало вивчення особливостей особи, що знаходиться на межі різних культур. Дослідження проводилися соціологічною школою у Чикаго. У 1928 р. її глава Р. Парк вперше використав поняття «Маргінальна людина». В. Парк пов'язував концепцію маргінальності людини не з особовим типом, а з соціальним процесом. Маргінальність виступає результатом інтенсивних процесів соціальної мобільності. При цьому перехід з однієї соціальної позиції в іншу уявляється індивідові як криза. Звідси асоціація маргінальності із станом «окрайності», «межі». Р. Парк відмічав, що період переходу і кризи в житті більшості людей порівнянний з тими, які переживає іммігрант, коли він покидає батьківщину, щоб шукати щастя в чужій країні [1, с. 138].

Маргінальність – це не стан автономії, а результат конфлікту із загальноприйнятими нормами, вираз специфічних відносин з існуючим суспільним устроєм. Маргінальність не виникає поза різким реальним або вигаданим зіткненням з навколишнім світом [3, с. 415].

Підхід до маргінальності припускає два абсолютно різних шляха:

- розрив всіх традиційних зв'язків і створення свого власного, абсолютно іншого світу;

- або поступове витіснення (або насильницький вихід) за межі законності [2, с. 564].

Зазвичай маргіналізація починається з виходу з соціальної групи (зміна місця проживання, професії, раптове розорення або збагачення і т. п.), а потім починається внутрішнє подолання субкультури нової соціальної групи, в якій опиняється індивід.

Можлива, як відзначав Е. Стариков, і зворотна модель маргіналізації, коли спочатку відбувається духовний, психологічний розрив індивіда з субкультурою свого шару, групи. Він розчаровується в цінностях своєї групи, починає відчувати безглуздя групових норм і дистанціюється від інших членів групи. Але через низку обставин його вихід з групи може не відбутися, і індивід виявляється маргіналом, ізгоем у власній групі або страті. Такий вид маргіналізації, пов'язаний з втратою індивідом соціальної ідентичності, тобто соціальних і психологічних зв'язків з групою, загрожує останньою розпадом, якщо цей процес набуває масового характеру [2, с. 565].

Критеріями маргінальності можуть бути [3, с. 416]: глибокі зміни в соціальному положенні або у соціально-професійній групі, повна або часткова втрата роботи, зміни професії, посади, умов і оплати праці в результаті ліквідації підприємства, скорочення виробництва, загальне падіння рівня життя і т.ін.

Джерелом нових маргіналів, для яких характерна вища освіта, розвинені потреби, великі соціальні очікування і політична активність, виступає соціальне переміщення груп, ще не відторгнутих від суспільства, але що поступово втрачають колишні соціальні позиції, статус, престиж і умови життя. Серед них – соціальні групи, що втратили колишній соціальний статус і що не зуміли придбати адекватний новий. [2, с. 565]

Вивчаючи нових маргіналів, І. П. Попова визначила їх соціальну типологію, тобто виділила «зони маргінальності» – ті сфери, суспільства, галузі народного господарства, сегменти ринку праці, а також соціальні групи, де спостерігається максимально високий рівень соціально-професійної маргінальності:

- легка харчова промисловість, машинобудування;
- бюджетні організації науки, культури, освіти;
- підприємства ВПК, армія;
- мале підприємництво;
- праценадмірні і депресивні регіони;
- люди середнього і літнього віку, випускники шкіл, вузів, неповні і багатодітні сім'ї [1, с. 142].

При порівняльному аналізі в соціально-професійних переміщеннях соціологи виділяють дві групи показників маргінольності: об'єктивні – примусовість зовнішніми обставинами, тривалість, незмінність ситуації, її «фатальність» (відсутність можливостей змінити її або її складові в позитивному напрямі); суб'єктивні – можливості і міра адаптованості, самооцінка примусовості або добровільності, соціальній дистанції в зміні соціального положення, підвищення або пониження свого соціально-професійного статусу, переважання песимізму або оптимізму в оцінці перспектив.

Найчастіше, маргінал, це – індивід, втративший свій колишній соціальний статус, позбавлений можливості займатися звичним видом діяльності і що опинився нездатним адаптуватися до нового соціокультурного середовища тієї соціальної ланки, в рамках якої він формально існує. Поведінка такої людини відрізняється крайнощами: вона або надмірно пасивна, або дуже агресивна, легко переступає етичні норми і здатна на непередбачувані вчинки. Складність адаптації призводить до того, що маргінал залежно від особових якостей може грати роль підбурництва спокою, лідера соціально-політичного руху або стати ізгоєм чи невдахою [3, с. 417].

Є чимало людей, які не маргинальні, але проявляють невротичні тенденції. Невроз – це, мабуть, продукт ряду порушень в міжособових відносинах, а такі порушення можуть відбуватися навіть в дуже стабільній обстановці. Але в суспільстві яке змінюється, люди, що займають маргінальне положення, періодично опиняються в ситуаціях, де вірогідність конфліктів із значущими іншими максимальна. Отже, відповідно, збільшується можливість відчуження від самого себе [2, с. 566].

До ознак маргінальної людини Парк відносив наступні: серйозні сумніви в своїй особистій цінності, невизначеність зв'язків з друзями та страх бути знехтуваним, тенденція більш охоче уникати невизначених ситуацій, чим ризикувати приниженням, хвороблива соромливість у присутності інших людей, самота і надмірна мрійливість, занепокоєння про своє майбутнє і побоювання будь-якого ризикованого підприємства, нездатність насолоджуватися простими речами і упевненість в тому, що оточуючи несправедливо з ним звертаються. Парк стверджував також, що маргінальні люди зазвичай бувають більш творчими, ніж інші.

Технологічні, соціальні і культурні зміни останніх десятиліть додали проблемі маргінальності якісно нові сфери для дослідження. Урбанізація, масові міграції, інтенсивні взаємодії між носіями

різнорідних етнокультурних і релігійних традицій, розмивання вікових культурних бар'єрів, вплив на населення засобів масової комунікації – все це привело до того, що маргінальний статус став в сучасному світі не стільки виключенням, скільки нормою існування мільйонів людей.

Література

1. Кравченко А. И. Социология : [учеб. пособие для студентов вузов] / Кравченко А. И. – М. : Академия, 1997. – С. 138–142.
2. Общая социология : учеб. пособие / [под ред. А. Г. Эфендиева]. – М. : ИНФРА, 2000. – 667 с.
3. Шибутани Т. И. Социальная психология / Шибутани Т. И. – М. : Академия, 1998. – С. 415–417.

Бацилєва Ольга Валерієвна,

кандидат психологічних наук, доцент,

завідувач кафедри соціальної роботи

Державного університету інформатики і штучного інтелекту

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НА СТАН ЗДОРОВ'Я У РАНЬОМУ РЕПРОДУКТИВНОМУ ВІЦІ

Проблема соціалізації особистості є однією з найцікавіших та широко досліджуваних у психологічній науці. Широта означеної проблеми давно вже зробила її мультидисциплінарною та привертає на себе увагу фахівців багатьох галузей. Різні аспекти функціонування особистості стають предметом вивчення фахівців, що працюють в межах різних концепцій та напрямків. При цьому перед дослідниками майже завжди постає питання про можливості формування гармонійної особистості й виокремлення чинників, що цьому сприяють.

Характерною ознакою сучасного суспільства є всебічний пошук шляхів, що покращують та оптимізують функціонування особистості на всіх етапах її розвитку. Сьогодні одним з найбільш плідних напрямків є дослідження особливостей функціонування особистості на найбільш складних етапах її генези, під час глобальних перетворень, які відбуваються з нею та супроводжуються змінами на всіх рівнях.

В умовах соціальної напруженості та розшарування суспільства, різкого падіння життєвого рівня населення та інших наслідків кризового періоду сьогодні саме підлітки стають однією з найбільш соціально уразливих груп населення. Відомим є той факт, що у періоди політичної, соціальної, економічної дестабілізації суспільства,

спостерігається зростання розповсюдженості різних форм асоціальної поведінки серед представників саме цієї групи, яка, з одного боку, є майбутнім будь-якої держави, її економічним, демографічним, культурним потенціалом, а з іншого боку – саме ця вікова категорія стикається з великою кількістю особливих проблем, що виникають внаслідок процесів росту, бажання випробувати нові та ризиковані переживання, пов'язані, наприклад, з раннім початком сексуальних відношень, вживанням алкоголю та наркотиків, паління тощо. Аналіз досліджень підліткової поведінки відображає явну тенденцію до погіршення психічної та соціальної адаптації підлітків, посилення таких чинників ризику як схильність до нездорового способу життя та ризикованої поведінки у всіх її проявах. Система девіантних поведінкових реакцій, яка останнім часом має тенденцію до поширення, негативно впливає на здоров'я підлітків та може поставити під загрозу не тільки їх особисте здоров'я, а й здоров'я всього теперішнього та наступного покоління.

Дослідження, які мають місце, показують, що сьогодні все більша кількість підлітків може бути віднесена до так званих «груп підвищеного поведінкового ризику», у зв'язку з засвоєнням поведінки, яка відхиляється від соціально ухвалених стандартів, тобто носить небезпечний характер. Характерним є також підвищення сексуальної активності та ранній початок сексуального життя, які більшою мірою обумовлюються агресивними соціальними мотивами, дефектами виховання та загальної культури, а не підвищенням сексуальності як такої. Наслідком таких тенденцій є рання вагітність, що, як правило, є випадковою та небажаною, а тому найчастіше закінчується штучним її перериванням з рядом можливих ускладнень; високий ризик інфекційних захворювань, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ/СНІД; різноманітна патологія репродуктивної сфери (безпліддя, гормональні розлади, запальні захворювання статевих органів тощо); сексуальні розлади та психологічні проблеми.

Актуальність теми пов'язана й з тим, що сексуально активні підлітки підвладні найбільшому ризику зараження інфекціями, які передаються статевим шляхом, оскільки вони часто мають незахищені статеві контакти, схильні до частой зміни партнерів, біологічно більш сприйнятливі до інфекції, в багатьох випадках мають соціальні проблеми, що значно підвищують ризик захворювань. Сьогодні, за даними фахівців, сексуально активні підлітки, які не використовують контрацепцію, мають шанс завагітніти протягом року у 99

% випадках, а рівень розповсюдження захворювань, які передаються статевим шляхом, серед них у 4–6 разів перевищує рівень захворюваності населення в цілому [1; 2].

Для кращого розуміння ситуації з девіаціями сексуальної поведінки підлітків цікавими є дані соціологічних досліджень [2; 3; 4]. Так, загальною тенденцією, що виявляється багатьма дослідниками при вивченні особливостей сексуальної поведінки сучасних підлітків, є зниження середнього віку початку статевого життя. Наявність сексуального досвіду в групі віком 14–17 років, за різними даними, визнають 25–48 % респондентів, при цьому майже половина з них – до 16 років. Досвід випадкових статевих контактів зареєстрований серед 35–40 % сексуально активних підлітків, приблизно 60 % підлітків вважають своє статеве життя регулярним, біля 50 % відмічають часту зміну сексуальних партнерів. Серед мотивів початку статевого життя найбільш частими називалася любов (35–40 %), цікавість (30–37 %), прагнення бути дорослими (15–17 %), випадковість (27–30 %), наполегливість партнера (21–25 %), насильство (9–12 %), стан алкогольного чи наркотичного отруєння (13–21 %). Вивчення інформованості серед підлітків про засоби контрацепції та їх застосування на практиці показало, що приблизно 40 % дівчат використовують контрацептиви постійно, 15 % – час від часу та 35 % – ніколи.

Основним джерелом інформації стосовно питань статі та контрацепції є однолітки – для 45–55 % респондентів, засоби масової інформації – для 25–30 %, батьки – для 10–15 %, школа – для 7–10 %. Цікавими є результати вивчення поведінки підлітків при побоюванні зараження інфекціями, які передаються статевим шляхом, та наявності непланованої вагітності. Так, за даними досліджень, 38–40 % обирали очікувальну тактику, сподіваючись, що «все минеться»; 4–7 % – починали самостійно застосовувати ті чи інші засоби; 18–20 % – зверталися за порадою до однолітків, 22–25 % – до дорослих, 40–43 % – до медичних установ (при цьому у 20–27 % випадках до приватних лікарів чи недержавних медичних установ).

Окремо слід зазначити, що девіації у репродуктивній поведінці в багатьох випадках поєднуються з нездоровим способом життя, насамперед, ранньою алкоголізацією, «звичними інтоксикаціями», тобто палінням та вживанням наркотиків і часто властиві підліткам із соціально неблагополучного оточення. Так, наприклад, більшість юних вагітних виховуються у неповних сім'ях, мають низький рівень освіти та неблагополучне оточення; досвід вживання алкогольних

напоїв відмічають до 87 % підлітків, однаковою мірою дівчата та хлопці, при цьому пиво та інші слабоалкогольні напої не вважають алкогольними до 66 % респондентів. Регулярне паління відмічають 45–61 %; 9–42 % – вказують на регулярний, в тому числі і груповий, перегляд порнографічних фільмів [2].

Таким чином, наведені дані вказують на необхідність розробки та впровадження адресної допомоги задля профілактики можливих та корекції наявних девіацій репродуктивної поведінки підлітків. Така допомога, на нашу думку, повинна починатися ще до початку періоду становлення репродуктивної функції, бути довгостроковою та багатоетапною, розрахованою, перш за все, на отримання відповідних знань та навичок, формування адекватних уявлень, поглядів, цінностей, установок, паттернів поведінки, спрямованих на здоровий спосіб життя, збереження загального та репродуктивного здоров'я, що є важливою складовою для розвитку, функціонування і реалізації особистості на всіх подальших етапах її життєдіяльності.

Література

1. Бацилева О. В. Медико-психологічні особливості репродуктивного здоров'я молоді у сучасних умовах / О. В. Бацилева // Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка / за ред. Максименка С. Д. – Т. Х, ч. 9. – К., 2008. – С. 63–72.
2. Картавцев Р. Л. Поведение подростков как фактор риска заражения болезнями, передающимися половым путем / Р. Л. Картавцев, Г. А. Слабкий // Медико-соціальні проблеми сім'ї. – 2004. – Том 9, № 3. – С. 111–116.
3. Вдовиченко Ю. П. Медико-социальные аспекты профилактики непланируемой беременности / Ю. П. Вдовиченко, Т. В. Лещева // Репродуктивное здоровье женщины. – 2006. – № 3 (28). – С. 225–226.
4. Горбенко О. В. Аспекти прихильності сучасної молоді до контрацепції / Горбенко О. В. // Медико-соціальні проблеми сім'ї. – 2006. – Т. 11, № 3. – С. 116–118.

Макаренко Ольга Олександрівна,

викладач кафедри

загальної та прикладної психології і педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС

РІВНІ ДЕТЕРМІНАНТ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

Однією з найактуальніших і порівняно мало опрацьованих є проблема детермінації віктимної поведінки. Визначаючи детермінанти віктимної поведінки, необхідно, насамперед, брати до уваги особистісні якості і поведінку жертв злочину та ситуації, що детермінують злочинні дії. Зв'язок між жертвою та злочинцем виявляється на декількох рівнях.

Верхній рівень – моральна та світоглядна спрямованість особистості, визначення нею цілей та змісту життя.

Середній рівень диспозиції особистості створюють базові соціальні установки в тій чи іншій сфері діяльності.

Нижчий рівень системи диспозицій становлять фіксовані (цільові) установки, що виникають у певних ситуаціях. На їх основі здійснюються певні вчинки – дії, що інколи суперечать свідомим ціннісним орієнтаціям особистості.

У мотивації поведінки, крім зазначених рівнів, беруть участь елементарні психологічні установки, що лежать в основі кожної активності. Від цих установок залежить вибір способу діяльності. Підструктура спрямованості особистості, хоча і визнається головною в процесі регуляції діяльності, але не є її єдиним регулятором. Вибір учинків здійснюється за участю всіх елементів складної біосоціальної системи, якою є людина. Значну роль відіграє підструктура досвіду. Що стосується підструктури інтелекту, волі, емоцій, то типовими для більшості жертв злочинів є бездумність та легковажність.

Підструктура біологічно активних якостей – темперамент, здібності, тип нервової системи, а також патології психіки беруть дієву участь у процесі саморегуляції, а інколи є визначальними чинниками. Патологічні відхилення психіки обумовлюють можливість стати жертвою злочинів.

Одним із факторів, що сприяє детермінації віктимної поведінки, є особистісно-психологічні якості, що існують у кожній конкретній людини, які виражаються в суб'єктивній здатності деяких індивідів ставати жертвами злочину у зв'язку зі сформованою в них сукупністю психологічних якостей ставати жертвами певного виду злочинів в умовах, коли була реальна та очевидна можливість уникнути цього. Така здатність не є природженою або незмінною [1]. Доки не виникли необхідні умови для її реалізації, вона існує в конкретній людини тільки в потенціалі, під час реалізації виявляється в потерпілого у вигляді небезпечної для самої себе поведінки, що сприяє виникненню та розвитку передкримінальної та кримінальної ситуації і полегшує злочинцеві вчинення злочинних дій. Форми такої «взаємодії» різноманітні: від явної, елементарної небезпечності до прямої провокації злочинних дій.

Зв'язок між злочинними посяганнями та особистісною віктимністю може бути різноманітним [2].

По-перше, це може бути опосередкований зв'язок «типу каналізації», коли злочин починається незалежно від особистої віктимно-

сті жертви, але потім прискорюється або доводиться до кінця внаслідок або в умовах поведінки потерпілого, що сприяла цьому.

По-друге, це може бути безпосередній зв'язок, коли через свої власні якості особа провокує майбутнього злочинця і саме ця провокуюча поведінка стає приводом для вчинення злочину. До них можна віднести стан сп'яніння в момент вчинення злочину, наявність негативних характеристик у побуті та на виробництві, розпиття спиртних напоїв спільно з особами, які в подальшому вчинять злочин. Останнє характерне для вчинення насильницьких злочинів, генезис яких обтяжений негативною поведінкою самих потерпілих. Також для потерпілих, які своєю поведінкою сприяли вчиненню злочину, характерні такі якості: агресивність, підвищена збудливість, нестриманість, що свідчить про соціальну неадаптованість, деспотизм стосовно близьких, незлагідність, схильність до вживання алкоголю, статева розбещеність, нерозбірливість у виборі знайомих.

Оцінка поведінки потерпілого свідчить про те, що вона може бути не тільки аморальним вчинком, а й правопорушенням. Психічне ставлення потерпілого до своєї поведінки та її результату, у зміст якого входять разом зі змінами в об'єктивній реальності й негативні зміни у психічному стані, може бути умисним та необережним. Сукупність якостей, що формують особистісну віктимність до різних видів злочинів, за своїм змістом неідентична навіть в одній особистості.

Іншим фактором детермінації віктимної поведінки є рольова віктимність, що об'єктивно існує в певних умовах життєдіяльності, особливостях деяких соціальних ролей і виявляється в небезпеці для особи, які їх виконують, незалежно від їх якостей. Ці особи можуть стати жертвами злочину лише у зв'язку з виконанням такої ролі. Реалізація такої віктимності станеться лише тоді, коли злочинне посягання на особу здійснюється саме у зв'язку з виконанням нею цієї ролі, тобто коли між вибором злочинцем своєї жертви та виконанням нею своєї ролі був безпосередній причинний зв'язок [3].

Для цього необхідні такі умови:

- 1) жертва обирається злочинцем у зв'язку з її соціальною роллю, коли злочинець при цьому враховує її особистісні якості;
- 2) у процесі злочину особиста віктимність потерпілого виявляється в тій чи іншій формі «сприяння» злочинному посягання у ви-

гляді поведінки, що полегшує або прискорює вчинення злочинних дій та досягнення злочинцем поставленої мети.

Поведінка потерпілого є однією з обставин, що впливає на виникнення та здійснення злочинного задуму. Вірогідність стати жертвою злочину підвищується або знижується не тільки за наявності певних якостей людини, але залежно від місця, часу і стану, в якому вона перебуває, від низки умов, які становлять загалом сукупність віктимогенної обстановки. Неправомірна поведінка людини спричиняє несприятливе формування особистості, у подальшому, за певних умов, штовхаючи на зв'язок зі злочинцем, прирікаючи її у низці життєвих ситуацій на роль жертви.

Позитивні якості особистості позитивно впливають на поведінку людини. Вони сприяють критичній оцінці суб'єктом ситуації, що склалася, стримуванню його негативних емоцій, розвитку соціально позитивних форм поведінки, із багатьох варіантів поведінки вибрати найбільш безконфліктні дії в конкретних обставинах, а також свідомо знизити вірогідність розвитку подій у негативному для себе з віктимної точки зору напрямі, зменшити або звести нанівець можливість стати жертвою в тій чи іншій ситуації.

Негативні якості особистості, навпаки, спричиняють розвиток негативних поглядів, звичок, що, своєю чергою, посилює несприятливі, негативні манери поведінки, знижує її самокритичність і пригуплює самоконтроль. Носій негативних якостей, частіше від інших, може допустити необережні, а інколи і провокаційні дії, що здатні в певних умовах спричинити далеко не завжди позитивну реакцію оточуючих.

Особистість та поведінка потерпілого є одним із найважливіших елементів, що входять до складу конкретної ситуації. Ситуація загалом, обставини, у яких перебуває потерпілий, можуть не тільки сприяти злочинній поведінці, провокувати злочинця, а й активно перешкоджати вчиненню суспільно небезпечних дій.

Кожна об'єктивна ситуація має об'єктивний зміст (він визначається подіями, що відбулися) та суб'єктивне значення (воно залежить від того, наскільки дана ситуація пов'язана з інтересами, життєвими планами та цілями певної особи).

Об'єктивний зміст та суб'єктивне значення можуть інколи розмежовуватися. При цьому людина діє відповідно до своїх уявлень про ситуацію і її суб'єктивне значення. У багатьох випадках ситуація є умовою віктимної поведінки особи. Реагуючи на ситуацію, що склалася, людина діє відповідно до свого характеру та поглядів.

Безпосереднім джерелом вольового акту є взаємодія конкретної життєвої ситуації та якостей особистості.

Література

1. Квашиш В. Е. Основы виктимологии / Владимир Евгеньевич Квашиш.— М., 1999. — 198 с.
2. Полубинский В. И. Виктимологические аспекты профилактики преступлений / Виктор Иванович Полубинский. — М. : Акад. МВД СССР, 1980. — 121 с.
3. Ривман Д. В. Некоторые вопросы изучения личности и поведения потерпевшего от преступления / Ривман Д. В. // Преступность и ее предупреждение. — Л., 1971. — С. 3—11.

Максимова Наталія Леонідівна,

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціології та соціальної роботи

Харківського соціально-економічного інституту

ДЕВІАЦІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сучасне українське суспільства, як і весь світ, відчуває на собі ставший вже постійним вплив глобалізаційних процесів. Результатом їх є прояв універсалізму на локальному рівні, який розкривається, зокрема, у підсиленні взаємовпливу та взаємопроникнення різних національних держав і окремих регіонів, у збільшенні міграційних потоків, в тому числі міжнародних, а це означає у збільшенні щільності контактів між представниками різних культур та світоглядів.

В цих умовах розмивається поняття соціальних норм, так як вигоди, передписання, побажання і очікування поведінки індивідів, які представляють собою сутність самих соціальних норм, стають більш різноманітними [1, с. 454].

Відносну стабільність і постійність соціальним нормам надає їх інституціональний характер. Однак на сьогоднішній день в Україні ми спостерігаємо підсилення інституціональних процесів, які охоплюють різні шари суспільства, і в тому числі представників інших культур, що прибувають до країни. Як приклад можна згадати створену в Україні Асоціацію ліванських громадян, в'єтнамське земляцтво.

Девіація, тобто відхилення від соціальних норм, являє собою форму прояву порушень моральних імперативів, устоїв суспільства [1, с. 505]. Як відомо, вона може мати негативний або позитивний зміст, однак частіше під нею розуміється все ж таки негативна поведінка.

В умовах глобалізаційних процесів, що неоднаково протікають в різних частинах світу, в результаті конкуренції серед соціальних суб'єктів може посилюватись протиправна поведінка, а також виникати реакція загострення відносин. Позиція ставлення до іншого може варіюватись як ворожа, невизначена, нейтральна і навіть позитивна. В літературі останнє трактується фахівцями як толерантне [2, с. 212]. Але у ситуації знецінення соціальних норм втрата чутливості, ослаблення реагування може означати як протікання адаптаційного процесу представників різних культур, спрямованих до соціального діалогу, так і навпаки, відсутність реакції з боку українського громадянського суспільства стосовно негативних соціальних процесів, тобто девіацій.

Складність глобалізації, як відзначає Н. Тиндик, передусім у її двоїстості [3]. Вона означає формування загального гомогенного простору як носія єдності універсальних економічних, політичних, соціальних і культурних взаємодій. Водночас глобалізація – це посилення гетерогенності всього світу або окремих його частин. Світ загалом та окремі його фрагменти повняються різними розколами і конфліктами. Двоїста природа глобалізації визначається нещодавно введеним до наукового обігу терміном «фрагмеграція» («fraggmegration»). Його перша частина означає однорідність та єдність, а друга – диференціацію, фрагментарність.

Література

1. Энциклопедический социологический словарь / общ. ред. академика РАН Осипова Г. В. – 1995.
2. Шульга Н. А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. А. Шульга. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2002.
3. Тиндик Н. Трудова міграція в епоху глобалізації: інтеграція у світ чи втеча від бідності / Н. Тиндик. – Л. : ЛьвДУВС, 2009.

Кучерявенко Людмила Володимирівна,

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціології та економіки

Криворізького державного педагогічного університету

«ДЕВІАЦІЙНИЙ ФОН» КРИВОРІЗЬКОГО ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ: КРИМІНАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ЯК ПРИЧИНА ПОЯВИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Типовою ситуацією особистісного сприйняття умов життя, соціального середовища є стан невпевненості основної частини представників українського суспільства у перспективах майбутнього

життя, свого місця у «стихії» суспільних змін. Прослідковуються тенденції розгубленості, неоптимістичного сприйняття життя, відчуження від суспільства. Дефіцит позитивного впливу на молоде покоління призводить до того, що у його представників домінуючими почуттями стають тривога, агресія, соціальна пасивність, страх. Це, звісно, сприяє формуванню девіантних цінностей, порушень або ігнорувань значною частиною людей норм права та моралі.

Загально відомо, що злочинність як соціально детерміноване явище залежить від характеру умов соціального та економічного життя, що складається в регіонах, і чутливо реагує на їх зміни та відмінності в цих умовах. Рівень соціального та економічного благополуччя, безробіття, урбанізація та зміни чисельності населення визначають рівень злочинності. У великих містах формуються більш сприятливі умови для розвитку та поширення злочинних форм поведінки значної кількості людей. Дніпропетровська область поряд з Запорізькою і Луганською становить групу регіонів з найвищим коефіцієнтом злочинності – 1,5, що визначається кількістю зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення, яке проживає у регіоні.

За даними офіційної статистики, Кривий Ріг залишається найкриміногеннішим з усіх міст Дніпропетровської області і, мабуть, що навряд чи поступить в цьому питанні багатьом містам України. Достатньо відзначити, що за словами О. Белоусова (начальника Криворізького міського управління УМВС України в Дніпропетровській області) у 2004 р. у місті зареєстровано 27 % злочинів, які скоєно в цілому по Дніпропетровській області. Тоді як питома вага міста Дніпропетровська – 22 %, Дніпродзержинська – 9 %. За 11 місяців 2004 р. у місті скоєно 13213 злочинів, з яких 12242 загальнокримінальної спрямованості (тоді як у області в цілому у 2004 р. кількість зареєстрованих злочинів становила 53930). Протягом цього періоду правоохоронцями міста було виявлено і ліквідовано 152 злочинних групи загальною чисельністю 376 осіб, якими скоєно 465 злочинів, а саме 6 вбивств, 2 факти нанесення тяжких тілесних ушкоджень, 43 розбійні напади, 74 грабежі, 20 крадіжок державного і 248 крадіжок особистого майна, 10 фактів незаконного зберігання зброї, боєприпасів та вибухових речовин, 35 злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, 9 з яких – збут наркотиків. В середньому щодоби скоюється 6 злочинів раніше засудженими, кожні два дні – неповнолітніми [1].

За словами прокурора Кривого Рогу С. Борисова за перше півріччя 2007 р. зареєстровано 4859 злочинів (у середньому за добу скоюється до 27 злочинів, більше половини з яких – тяжкі та особливо тяжкі), з них пов'язаних з розповсюдженням наркотичних речовин – 672, вбивств – 28. У порівнянні з 2006 р. наявна негативна динаміка, так у 2,5 рази збільшилось кількість згвалтувань, на 31 % – тяжких тілесних ушкоджень, у тому числі з наслідками (на 46 %) [2].

За перше півріччя 2008 р. було скоєно 4340 злочинів, з яких загальнокримінальних – 3500, особливо тяжких злочинів та умисних вбивств – 20 [3]. У той час, як у Дніпропетровській області в цілому кількість зареєстрованих за 2008 р. становить 33060, отже фактично 26 % цих злочинів скоюється саме у Кривому Розі [4], тобто, незважаючи на плідну роботу правоохоронних органів, рівень злочинності у місті по відношенню до області залишається незмінним останні чотири роки.

Звісно така ситуація криміногенності у дорослому середовищі має своє відлуння і у підлітковому, адже порушники і злочинці є батьками або близькими людьми підлітків, молоді, які наслідують їх поведінку.

Начальник служби у справах неповнолітніх виконкому Криворізької міської ради Л. Хорунжева зазначає, що станом на 01.01.2007 у місті зареєстровано 106 неповнолітніх, які систематично вживають алкогольні напої, наркотичні та психотропні речовини [5]. Якщо до цієї цифри додати неповнолітніх правопорушників, та тих, хто не систематично, а періодично вживає алкоголь та психотропні або наркотичні речовини, то можна з упевненістю стверджувати, що в місті на кожні 10 тисяч неповнолітніх (їх приблизно 50 тисяч), практично 120 таких, яким притаманні антисоціальні девіації.

Виходячи з поданого аналізу статистичних даних щодо рівня розповсюдженості злочинності у місті, слід зазначити, що Криворізький промисловий регіон за рівнем злочинності посідає одне з перших місць в Україні і є одним з найбільш небезпечних «вогнищ» асоціальної та антисоціальної поведінки різних прошарків населення. Пояснити цей феномен можна враховуючи специфіку промислового регіону, зокрема, що визначається важкими умовами праці на гірничо-видобувних та металургійних підприємствах, які потребують певного психологічного розвантаження, що нерідко здійснюється через вживання алкогольних напоїв та призводять до усклад-

нення соціально-психологічного клімату в родин, агресивності, чисельних асоціальних дій та правопорушень.

Незважаючи на розгалужену систему соціальних служб, освітніх установ та активну роботу громадськості, у Криворізькому регіоні сформувався так званий «девіаційний фон», що характеризується криміналізацією суспільних відносин (поширенням асоціальної та антисоціальної поведінки багатьох верств населення, зокрема, що виявлялася у вживанні алкогольних напоїв та наркотиків, які, в свою чергу, провокують інші правопорушення та злочини) і обумовлює існування умов, які загрожують соціальній безпеці людського капіталу промислового регіону, зважаючи на рівень розповсюдження різних форм девіантної поведінки дітей і підлітків.

Більшість з цих проблем можуть бути вирішеними тільки завдяки об'єднанню зусиль усіх соціальних державних і регіональних служб, правоохоронних органів, освітніх закладів та громадськості. Однак найбільшу відповідальність за підрастаюче покоління як основу майбутнього людського капіталу, його формування й розвиток мають взяти на себе батьки, сім'я. Світовий досвід свідчить, що ціннісно-нормативна спадщина родини, увага і піклування близьких дорослих, їх позитивний приклад доброрядності є тим фундаментом, на якому зростає морально-свідома особистість. А школа, освіта, громадськість повинні розвинути в цій особистості інтелект, сформувати гуманістичний світогляд, гармонійність із соціальним оточенням, патріотизм, бажання і прагнення реалізувати свої здібності і можливості у трудовій і громадській діяльності, іншими словами, сформувати достатньо високий рівень людського капіталу.

Література

1. Про звіт начальника Криворізького міського управління УМВС України в Дніпропетровській області про стан боротьби зі злочинністю у місті за 2004 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kryvyirih.dp.ua/ua/st/pg/81209868400287_s/.
2. Василенко В. Кривой Рог: если не убьют, то изнасилуют? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krivbass.in.ua/content/view/151/39/>.
3. Петренко В. Про злочинність, бомжів на прилавках і хабарі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krivbass.in.ua/content/view/1325/39/>.
4. Головне управління статистики у Дніпропетровській області. Статистична інформація. Правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dneprstat.gov.ua/statinfo/pp/pp1.htm>.
5. Хорунжева Л. Щоб проблема не переросла у трагедію // Червоний гірник. Загальноміська газета. – 2007. – № 8–9. – С. 3.

Белих Ольга Євгенівна,
викладач кафедри соціології та соціальної роботи навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій ХНУВС

СОЦІУМ ЯК СУБ'ЄКТ СТИГМАТИЗАЦІЇ

Сучасна соціологія девіантної поведінки приділяє чимало уваги підліткової злочинності і різним проявам підліткової девіації. Досліджуються проблеми, які пов'язані з виявленням ефективних методів попередження злочинності неповнолітніх, діагностики асоціальної спрямованості їх поведінки. Аналізуються фактори, що сприяють становленню особистості малолітнього правопорушника: такі як неблагополучна сім'я, соціальна незахищеність підростаючого покоління, кризові явища у вихованні молоді, причини й мотиви, що штовхають на злочин і т. д. Серед вищезазначених факторів і існуючих теоретичних підходів до пояснення соціального відхилення важливе практичне значення має теорія стигматизації, тому, що саме негативна стигматизація може активно сприяти становленню девіантної особистості.

Послідовники американські кримінологи Е. Лемерт і Г. Беккер вказували: якщо людину всі оцінюють негативно, то вона втрачає багато чого з того позитивного, що є в кожного з нас. Негативні оцінки мають дві сторони: вони втримують від антигромадських вчинків, але при некоректному застосуванні (Ф. Танненбаум називає цей процес надмірною драматизацією зла) можуть ініціювати криміналізацію особистості [1].

Автор моделі девіантної кар'єри – кримінолог Г. Беккер, аналізуючи етапи прояву й становлення девіантності, доводить, що девіант – це продукт соціального рішення й від того, як суспільство впроваджує у життя це рішення, залежить припинення або розвиток даної кар'єри. Іншими словами – присвоєння негативних ярликів нерідко приводить до того, що цей ярлик стає компасом у житті «затаврованого» [2].

Вплив соціуму на поведінку особистості не заперечував і Лемерт, що виділяв у своїй теорії первинну й вторинну девіацію. Саме остання починається з моменту соціальної реакції на поведінку, що відхиляється і тим самим обмежує життєві шанси індивіда й веде його до прийняття й розвитку девіантної ролі. Лемерт вважав, що відповідь «людини, що поступилася» на негативну суспільну реакцію часто полягає у вторинному відхиленні, оскільки наклею-

вання ярликів підсилює її поведінку, що порушує правила і сприяє загостренню відповідних соціальних проблем. Таким чином суспільство, своєю часом надмірно жорстокою реакцією на первинне відхилення (первісне порушення особою правил поведінки), часто сприяє посиленню девіантності.

Американський вчений Ірвінг Гоффман, спираючись на роботи вищевказаних дослідників, визначав стигму як фізичну й соціальну ознаки, які настільки девальвують соціальну ідентичність актора, що роблять непридатною для широкого соціального сприйняття. У своїй роботі, присвяченій стигмі, Гоффман докладно розглядає механізм стигми й вводить для цього поняття віртуальної й соціальної ідентичності. Соціальні очікування, які становлять основу віртуальної соціальної ідентичності, є своєрідними гарантами норми, що відповідають устояним правилам і порядкам. У випадку, коли актуальна соціальна ідентичність не вписується в рамки віртуальних очікувань, вступає в дію механізм стигми, тобто суспільство приписує особистості негативні властивості і у відношенні її відбуваються певні соціальні ритуальні дії (відкидання, таврування, насильство й ін.) Процес стигматизації й процес дії ритуалів є взаємоконструктивними, тобто стигматизація, з одного боку, є наслідком ритуалів, спрямованих на встановлення зв'язків усередині співтовариства по типу «свій – інший», а, з іншого боку, багато ритуалів формуються в процесі стигматизації як механізм покарання за відхилення від норми. Стигма веде до соціального виключення індивіда й у цьому сенсі виступає як механізм збереження деяких соціальних мереж і пов'язаної з ними соціальної структури. Таврування індивіда в якості девіанта має важливі наслідки у відношенні подальшої соціальної участі й самовизначення цього індивіда. Найбільш важливим наслідком є радикальна зміна його публічної ідентичності [3].

Під впливом соціуму (зовнішньої стигми) паралельно формується внутрішня стигма, що є результатом рефлексії індивіда або, у термінології І. Гоффмана, актора, і формує в нього самосприйняття як носія цих якостей. Внутрішня стигма може проявлятися як відчуття власної нездоланості, неповноцінності, безпорадності й приводить до втрати контролю над своїм життям, до нездатності встановлювати й розвивати соціальні контакти. Діючи одночасно, зовнішня й внутрішня стигма найчастіше ведуть до руйнівних психічних і соціальних наслідків, оскільки негативне сприйняття іншими підсилюється негативним самосприйняттям.

Як правило, стигматизація пов'язана з процесом девальвації особистості й неминуче веде до різних форм дискримінації, що, в остаточному підсумку, приводить до того, що людина ідентифікується винятково як носій певних якостей (найчастіше негативних). У цьому й полягає соціальна небезпека стигматизації, так як «затаврований» адаптується до відведеної їм ролі (правопорушника, неслуха, невинного, тощо), стає залежним від впливу (або допомоги) інших, що призводить до соціального відчуження й посилення соціальної дезадаптації.

Наведений аналіз доводить, що стигматизація – один із соціальних феноменів громадського життя, який виникає в результаті певної рольової ідентифікації й нормування якостей особистості. При цьому нормі й відхиленню належить визначальна роль. Однак відхилення спочатку здійснюється не стільки самим індивідом, скільки приписується йому соціумом, а потім як би перетворюється в новий, здобутий їм, алгоритм поведінки. Це особливо стосується неповнолітніх, психіка яких ще не сформувалася, у зв'язку із чим вони найбільш сприйнятливі до нав'язаних соціальних ролей.

Література

1. Бородкина О. И. Стигма как социальная проблема / О. И. Бородкина // Вестник СПбГУ. – Сер. 6. – 2004. – Вып. 2.
2. Лемерт Э. Социальная патология // Контексты современности 2 : хрестоматия. – Казань, 1998. – С. 58–61.
3. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. – N. Y. : Prentice – Hall, 1963. – Chapters 1 and 2 (3–6) / перевод М. С. Добряковой.

ДРУГЕ ЗАСІДАННЯ

Шевченко Лариса Олександрівна,

кандидат психологічних наук,

доцент, завідувач кафедри загальної

та прикладної психології і педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС

КОРИСЛИВА ЗЛОЧИННІСТЬ ЖІНОК ЯК ВИД ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Злочинна поведінка жінок має особливості, які дещо відрізняються від чоловічих, на що звертали увагу такі видатні вчені як Антонян Ю. М., Блага А. Б., Денисова Т. А., Зелінський А. Ф., Меркулова В. О., Хохряков Г. Ф. та ін. Жіночий злочинності в значно більшій мірі, ніж чоловічий, притаманні зміни та коливання, які викликані впливом зовнішнього середовища. Жінки емоційніше реагують на економічні негаразди у суспільстві, які підштовхують їх до вчинення розкрадань, крадіжок, заняття проституцією, скоєння тяжких злочинів, торгівлю собою та своїми дітьми як товаром [1, с. 53] Серед соціально-економічних факторів, що призводять до злочинної поведінки жінок, слід враховувати особливості жінки як соціального суб'єкта, а саме: сімейний стан, професійний статус, рівень матеріального забезпечення, джерела доходів, правосвідомість. Зміна суспільних орієнтацій, високий рівень безробіття, різка диференціація доходів населення, неспроможність задовольнити свої життєві потреби штовхає певну частину жінок на злочин.

У зв'язку з цим, слушною є думка В. А. Серебрякової, що на кожному етапі розвитку суспільства змінюється становище жінки у системі суспільних відносин, зокрема, у кримінальній сфері. Тому спостерігається певний зв'язок між соціальним становищем жінок та конкретними видами злочинів, що вчиняються жінками [3, с. 86].

Переважає більшість засуджених жінок відбуває покарання саме за корисливі злочини, і саме крадіжки становлять найбільшу питому вагу 35 % , шахрайства відповідно 19,1 %. Зазначимо, що згідно статистичної звітності МВС України характерним складом злочину для жінок є крадіжки і шахрайства. Найчастіше предметами крадіжок стають коштовні речі: мобільні телефони, техніка, ювелірні вироби, носильні речі та гроші. Зниження рівня життя населення призводить до вчинення більш примітивних крадіжок, а саме: дитячих речей, продуктів харчування, парфумів, алкоголю, кольорових металів. Шахрайства, які вчиняють жінки, може бути

побутовим, професійним та фінансовим. Найбільш поширеними способами шахрайства є: позичання грошей та цінних речей без наміру їх повернення власників; псевдопосередництво в підкупі посадовців; фальсифікаційні обмани; шахрайство при операціях з нерухомістю або купівлі-продажу автомобілів; удаване сприяння в придбанні товарів; обман відносно предметів, речей, їх якісної сторони і кількості. Частіше за все дані діяння скоюються на ринках, біля магазинів, складів, баз, вокзалів. Шахраї діють в групі з наперед розподіленими ролями. Вони миттєво реагують на зміну ситуації і у разі виникнення небезпеки викриття заздалегідь передбачають можливі варіанти зникнення.

В сучасній кримінальній психології вже традиційним є підхід до вивчення психологічних особливостей злочинниць, заснований на дослідженні розбіжностей між злочинцями та законослухняними особами на рівні окремих психологічних властивостей особистості. Його використання дозволяє узагальнити психологічні характеристики злочинниць різної кримінальної орієнтації – корисливої, насильницької, корисливо-насильницької. Вивчення особливостей особистості жінок-злочинниць дозволило виявити наявність певної залежності між їх особистісними особливостями та характером скоєного злочину. Так, у жінок, які скоїли крадіжки переважними рисами характеру є гіпертимність, тривожність, невпевненість у собі,сторожкість, егоїстичність. Цю категорію злочинниць відрізняє високий рівень емоційної стійкості Вони нездатні застряти на негативних переживаннях, намагаються уникати конфліктів, зберігають активність навіть в умовах ізоляції від суспільства. Часто не мають твердих принципових установок, головне – жити «як всі», конформні, у них не розвито уміння виносити адекватні оцінки та самооцінки, тому вони легко попадають у негативно налаштовані угруповання засуджених У зв'язку з тим, що ці злочинниці певний час існували за рахунок вчинення крадіжок та вели відповідний спосіб життя, вони добре пристосовуються до середовища засуджених, товариські, але у спілкуванні неперевірливі. Аналізуючи своє минуле життя й скоєний злочин, вважають, що їх згубила випадковість, а злочинна діяльність як спосіб існування виправдана, бо може дати матеріальний достаток та задовольнити потреби. В цілому, жінок, що вчинили крадіжки, характеризує високий рівень тривожності, конформізм, емоційна стійкість, невисокий загальноосвітній рівень, нестача професійних вмінь.

Шахрайкам властиве вміння пристосовуватися до швидко змінюючихся умов економічного і соціального життя, розробляючи нові або удосконалюючи колишні способи кримінального обману. Для половини опитаних злочинниць цієї категорії шахрайство було основним способом здобичі коштів для існування. Труднощі виявлення даного злочину пов'язані з небажанням потерпілих звертатися в міліцію, викликаним побоюванням бути скомпрометованим а також невірою в ефективність роботи правоохоронних органів, до того ж вони не завжди усвідомлюють, що стали жертвами обману. В правовій літературі відмічався значний вплив віктимологічного аспекту на процес детермінації шахрайства, проте, крім власної жадності або етичної неохайності на сумнівні операції з малознайомими людьми потерпілих часто штовхають украй несприятливі життєві обставини. Це характерно для квартирних афер і медичного шарлатанства [2, с. 176]. У цієї категорії злочинниць домінує істероїдний тип акцентуації характеру, демонстративність, брехливість, комунікабельність, артистизм. Шахрайки полюбують лідирувати та вміють бути хорошими організаторами. Вони ініціативні, товариські, активні, енергійні, марнославні, усіма силами прагнуть досягти вигоди, удачі. Жінки, що вчинили шахрайства, добре контролюють свої емоції, більш чутливі чим злодійки, мають підвищену стурбованість та недовіру.

Підсумовуючи вищевикладене слід зауважити, що нестабільність та протиріччя в економічній сфері, зубожіння населення, безробіття ускладнюють кримінальну обстановку та створюють передумови для зростання злочинів корисливої спрямованості. Злочинність жінок прямо пов'язана з негативними процесам, викликаними трансформацією українського суспільства, які об'єктивно ускладнюють становище жінок. Характер корисливих спонукань жінок визначається їх образом життя, соціальним статусом, переважанням матеріальних інтересів. Побутова та сімейна невлаштованість, втрата життєвих перспектив, моральна занедбаність, формують у більшій частині злочинок специфічну життєву стратегію, яка виправдовує їх злочинну діяльність.

Серед типових корисливих злочинів, які вчиняються жінками, найбільш розповсюдженими є крадіжки і шахрайства. Вивчення особливостей особистості жінок-злочинниць корисливої спрямованості дозволило виявити у жінок, що вчинили крадіжки, високий рівень тривожності, конформізм, емоційну стійкість, невисокий загальноосвітній рівень, нестачу професійних вмінь. Жінки, що вчи-

нили шахрайства, демонстративні, комунікабельні, полюбують лідирувати та вміють бути хорошими організаторами. Вони ініціативні, енергійні, усіма силами прагнуть досягти вигоди, мають достатньо високий рівень інтелекту та життєвого досвіду. Відсутність бажання брати активну участь у суспільній діяльності та установка на споживацтво зумовлює специфіку їх злочинної поведінки, яка полягає в отриманні максимальної користі для себе, для реалізації власного життєзабезпечення шляхом використання майна або коштів інших людей.

Література

1. Бадира В. А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі : монографія / Бадира В. А., Денисова Т. А. – Запоріжжя, 2009. – 168 с.
2. Зелинский А. Ф. Криминальная психология / Зелинский А. Ф. – К. : Юринком Интер, 1999. – 241 с.

Федоренкова Людмила Станіславівна,
*викладач АРІУ при Запорізькому національному
технічному університеті*

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИННОСТІ ЖІНОК ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Успішне попередження злочинності передбачає попередній глибокий аналіз всіх її складових частин, сучасних тенденцій, процесів і причин. Не менш важливо знати, в чому конкретно полягає негативний вплив того або іншого явища злочинності на суспільство і його основні інститути.

В даний час виникла необхідність у вивченні жіночої злочинності, того, які джерела живлять даний вид злочинності в цілому, в чому причини злочинної поведінки жінок, ради чого вони допускають подібні дії.

Це необхідно у зв'язку з інтенсивним зростанням даного виду злочинності в нашій країні, з тим, що злочинна поведінка жінок надає негативного впливу на суспільство, його інститути і спільності, особливо на сім'ю, на етично-психологічну атмосферу в цілому. Жіноча злочинність як би є показником морального здоров'я суспільства, його духовності, відношення до базових загальнолюдських цінностей.

Асоціальні дії жінок надають руйнуючу дію на підростаюче покоління: зрозуміло, що ті з них, які крадуть, постійно п'янствують або займаються проституцією, не можуть забезпечити належного

виховання своїх дітей. Тому ми констатуємо тісний зв'язок жіночої злочинності із злочинністю неповнолітніх.

Вивченню жіночої злочинності присвячені роботи Ю. М. Антоняна, В. Н. Кудрявцева, В. А. Серебрякової та інших.

Серед скоєних жінками злочинів переважають розкрадання державного майна, крадіжки особистого майна громадян, шахрайство, хабарництво, вбивства, розбої та інші. Збільшується число дівчат серед неповнолітніх злочинців, вони активніше залучаються до пияцтва, наркоманії, проституції [1].

Жіноча злочинність як самостійна проблема почала формуватися лише останніми роками. Зв'язано це, мабуть, з накопиченням і, головне, збагаченням інформації кримінології, прагненням не тільки поглибити, але і розширити масштаби досліджень. Поява проблеми жіночої злочинності визначається не тільки логікою розвитку кримінології, але і потребами суспільної практики, в першу чергу масштабами і небезпечними наслідками антигромадських дій жінок.

Всі скоєні жінками злочини можна розбити на дві основні групи. Це: пов'язані з їх професійною діяльністю і з їх сімейно-побутовими відносинами. В рамках першої групи здійснюються переважно корисливі злочини, а в рамках другої – насильницькі; перша група за чисельністю значно перевищує другу.

Особистість злочинниці – це сукупність соціально-демографічних, соціально-психологічних, етичних і правових властивостей, ознак, зв'язків, відносин, що характеризують особистість, яка скоїла злочин, впливають на її злочинну поведінку. Велику роль у формуванні особистості злочинниці грає і соціальне середовище.

Проведене нами дослідження показало, що для злочинниць характерна застрягнутість афектних, психотравмуючих переживань, у поєднанні з високою імпульсивністю це приводить до ігнорування або недостатнього урахування всіх необхідних обставин, неадекватного сприйняття і оцінки виникаючих життєвих ситуацій, поганого прогнозування наслідків своїх вчинків, не обдуманості поведінки.

У зв'язку зі скоєним злочином жінка як правило переживає почуття провини, стурбована своїм подальшим існуванням. В період відбування покарання у виправно-трудовій установі їй властиво прагнення змінити існуюче положення (яким вона незадоволена) в кращу сторону. У жінок-злочинниць сильно підвищена тривожність, спостерігається емоційна ранимість. При вивченні насильницьких

злочинниць слід зазначити, що у них висока активність і збудливість в порівнянні з жінками, що скоїли корисливі злочини.

Для злочинної поведінки жінок характерна імпульсивність, вони чутливіші і менш логічніші, чим чоловіки. Наше дослідження засуджених жінок, показало, що серед них є значна частка тих, хто має невротичні порушення. Поширені серед них і тривожно-депресивні стани, майбутнє малюється їм в похмурому світлі. Тому серед жінок, які знаходяться у виправно-трудових установах необхідно в процес перевиховання включати серйозні психологічні методики, що дозволяють компенсувати важкий психологічний стан. Необхідно пам'ятати, що жінки в порівнянні з чоловіками більш піддаються навіюванню.

Ми вважаємо вкрай важливим виробити ефективні заходи по попередженню злочинів, що здійснюються жінками, їх виправленню і перевихованню, залученню до нормального людського життя. Причому ці профілактичні заходи повинні бути пройняті гуманністю і милосердям, розраховані на надання соціальної допомоги і підтримки.

Попередження злочинності складається з ієрархічно зв'язаних між собою завдань. Перша з них – профілактична дія на динаміку, структуру, причини злочинності в цілому (соціальна профілактика). Друга – попередження видів і форм злочинної поведінки, попередження злочинів в певних сферах суспільного життя, попередження злочинів окремих соціальних груп осіб і так далі (профілактика кримінології). Третє завдання полягає в попередженні скоєння злочинів окремими особами (індивідуальна профілактика кримінології).

На нашу думку, рішення першої задачі виходить за рамки кримінології і є складовою частиною суспільної практики взагалі і предметом всіх наук про суспільство і людину, і контролю за злочинністю. Попередження злочинності є головним напрямом і практичним завданням всіх багатообразних зусиль держави і суспільства у сфері боротьби з антигромадськими злочинними проявами.

Попередження є раціональний і гуманний засіб боротьби із злочинністю, засіб, що передбачає не покарання, а перш за все вдосконалення умов життєдіяльності людей і їх виховання. Суспільство значно більше зацікавлено в тому, щоб не допускати скоєння злочинів, чим в застосуванні покарання до осіб вже після того, як вони заподіяли збиток пануючим суспільним відносинам, суб'єктам цих відносин.

Здійснення попереджувальної діяльності забезпечує, разом із захистом суспільства від суспільно небезпечних посягань, також і захист нестійких членів суспільства від подальшого морального падіння, не дає їм стати злочинцями, а тим самим позбавляє їх від практично неминучого наслідку злочину у вигляді відповідного покарання.

Література

1. Антонян Ю. М. Личность преступника. Криминологическое исследование / Ю. М. Антонян, В. Е. Эминов. – М. : Норма, 2010. – 368 с.

Лаже Оксана Володимирівна,

асистент кафедри соціології та психології

Криворізького факультету Запорізького національного університету

Кучерявенко Людмила Володимирівна,

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціології та економіки

Криворізького державного педагогічного університету

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ДЕЗАДАПТОВАНОЇ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Сім'я є провідним агентом первинної соціалізації, що відіграє визначальну роль у формуванні особистості дитини, тому дисфункціональність її діяльності безпосередньо пов'язана з виникненням порушень в діяльності особистості.

Вихідним поняттям у розумінні девіації є визначення поняття соціальна норма – припис, який визначає легітимізований суспільством спосіб досягнення мети, реалізації діяльності тощо. З позиції сімейного виховання нормою є сім'я, здатна повноцінно реалізовувати функціональні обов'язки (народжувати, утримувати та повноцінно соціалізувати дітей, забезпечувати життєдіяльність подружжя та ін.). Саме у такому розумінні, сім'я є основою суспільної організації, першочерговим завданням якої є створення умов набуття її членами навичок життєдіяльності в соціальному середовищі. Таким чином, сім'ї нездатні повноцінно виконувати функціональні обов'язки, з точки зору суспільства, є «небезпечним джерелом» девіантної поведінки. До того ж, стійкі порушення у поведінці дітей виникають як у результаті їх безпосередньої взаємодії з членами сім'ї, так і у результаті опосередкованого впливу (сварки між батьками, наси-

льницькі дії по відношенню до членів родини) – через формування у дитини негативних емоційних станів.

Сучасні дослідники визначають три провідні напрями вивчення сімей, рівень функціональної активності яких не відповідає вимогам суспільного розвитку: суб'єктивістський, генетичний та факторно-функціональний підходи. У межах останнього В. Солодовніков розробив типологізацію соціально-дезадаптованих сімей, в основу якої покладено розуміння адаптації як процесу інтеграції індивіда у соціальну спільноту на основі взаємодії індивідуальних ціннісно-нормативних систем та ціннісної системи суспільства [3]. Таким чином, якщо процес первинної соціалізації є формуванням основи ціннісно-нормативної системи, то сім'я, яка детермінує викривлене уявлення про норми реалізації та регуляції поведінки, формує дезадаптовану особистість.

У своїй типології В. Солодовніков визначає три основні типи соціально-дезадаптованих сімей:

1) сім'ї зі структурною девіацією, тобто відхилення пов'язані з порушенням цілісності організаційної структури сімейної групи (бездітні, полігамні, неповні, комуни та ін.);

2) сім'ї з незадовільними матеріальними умовами відтворення, тобто такі які здійснюють продукування позиції «соціального жебрацтва» у дітей, провокуючи споживацьке ставлення до оточуючих та суспільства в цілому

3) сім'ї з девіацією якісних параметрів особистості та внутрішньо сімейних відносин (сім'ї правопорушників, працівників специфічних професій (військових, правоохоронців та ін.), та сім'ї з внутрішньо сімейним насиллям) [2].

В. І. Шилова, В. А. Балцевич, С. Н. Бурова, А. К. Воднева, Ю. М. Якубова, В. М. Оржеховська, В. П. Левкович, вивчаючи неблагополучні сім'ї наголошують на тому, що характер відхилення якісних показників функціонування сім'ї здебільшого є тимчасовим, і в результаті усунення дестабілізуючого фактору (зміни професії, місця проживання, середовища спілкування тощо) та впровадження певної корекційної роботи стан соціальної дезадаптованості може бути подоланий [4].

Причиною появи домашнього насилля Г. В. Святненко, Л. С. Волинець, Є. М. Луценко вважають напружений ритм сучасного життя, відсутність повноцінного відпочинку, порушення внутрішньо сімейних стосунків тощо [4]. Однак найбільше занепокоєння викликає можливість репродукції насилля – діти, виховані батька-

ми схильними до жорстокості, відтворюють поведінкові матриці у власній поведінці. Пояснити цю закономірність можна у межах теорії диференційованої асоціації Е. Сатерленда, у відповідності до якої девіантна поведінка – складна і диференційована форма поведінки, якій навчаються у взаємодії. Цей процес включає засвоєння девіантної мотивації та техніки реалізації девіантної поведінки.

Особливо загострюються подібні прояви за умови виникнення соціально-дестабілізуючих чинників – збідніння переважної частини сімей, збільшення робочої і побутової зайнятості дорослих членів родини, як наслідок зниження рівня життя сімей, тривожна неблагополучна соціально-психологічна атмосфера в домі, зростання конфліктності у взаємовідносинах, жорстокість стосовно дітей, насилля по відношенню до членів подружжя. Що у свою чергу, детермінує формування у дітей викривлених уявлень про норми соціальної поведінки, хоча з прояви подібної життєвої позиції здебільшого виявляються у підлітковому та юнацькому віці, та корені їх глибоко приховані в історії життя і становлення як власне батьків так і сімейної групи.

Проблема вивчення сімей з внутрішньо сімейним насиллям є виключно актуальною, зважаючи на те, що найбільшу складність діагностики та власне фіксації подібних проявів представляє той факт, що домашнє насилля – це вид насильницьких дій, які розгортаються лише тоді, коли його результати призводять до трагічних випадків (важких травм, каліцтва чи смерті) або стають причиною асоціальної поведінки [1].

Особливо часто зустрічається подібна позиція у випадках, коли акти насильницьких дій не супроводжується фізичними проявами – дитину забувають погодувати, випадково залишають у незнайомому місці, прискіпливо ставляться до виконання домашніх завдань тощо. Так, наприклад, випадки формування тремору дрібної мускулатури у дітей, батьки якої змушували її до тривалого тренування у каліграфічному письмі, в результаті, окрім фізичних проявів, спричинення порушень у поведінці, тоді як батьки навіть не замислювалися над тим, що така безневинний, на їхню думку, метод виховної роботи – багаторазове переписування домашнього завдання з метою досягнення досконалого почерку, адже її не били.

Характерний для більшості сімей авторитарний стиль виховання, одноманітність виховних методів, консерватизм мислення, призводять до того, що процес виховання та спілкування з підлітком зводиться до заборон і покарань. Додаткові труднощі виховання

підлітків в сім'ї, зазвичай, пов'язані з характером внутрішньо сімейних відносин. Підліток будує свою поведінку, опираючись на суб'єктивний, підсвідомий оцінці того, що відбувається навколо нього. В більшості випадків вона відповідає системі міжособистісних відносин в родині, але не завжди поведінка підлітка розумна, з точки зору його батьків. Відтак, дитина самостійно обирає засоби задоволення своїх базових соціально-психологічних потреб, а її творче ставлення до оточуючого середовища виявляється не лише у виборі визначеної поведінки, а й в осмисленні себе в структурі взаємовідносин.

Більша частина девіантних проявів у поведінці підлітків пов'язана з функціонуванням соціально-дезадаптованих сімей, вплив на які є достатньо обмеженим та несистематичним. Слід зазначити, що сучасна сім'я має зберігати свій статус основоположного інституту в структурі суспільства – забезпечити належні матеріальні, педагогічні, соціально-психологічні умови для фізичного, морального та духовного розвитку підростаючого покоління. Разом з тим сім'я, в свою чергу, сама потребує як матеріальної, так і педагогічної та культурної допомоги з боку держави, громадських організацій та інших соціальних інститутів.

Література

1. Кондратенко Л. Рання діагностика жорстокого ставлення до дитини з боку рідних / Л. Кондратенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 10. – С. 40–42.
2. Солодников В. Соціологія соціально-дезадаптивної сім'ї / Солодников В. – СПб., 2007. – 384 с.
3. Хутка С. Соціальна адаптація особистості: концептуалізація поняття / Хутка С. // Соціологія, теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 2. – С. 164–175.
4. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях / Г. В. Святненко, Л. С. Волинець, Є. М. Луценко та ін. – К. : Логос, 2000. – С. 10–21.

Ларіонов Станіслав Олександрович,
викладач кафедри прикладної психології ННІ ПМСІТ ХНУВС

ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

На сучасному етапі розвитку суспільства, проблематика злочинності неповнолітніх набуває дедалі більшої актуальності. Підлітковий віковий етап вважається критичним для розвитку особистості неповнолітнього та системи його соціальних зв'язків. В літературі відмічено, що саме на цьому етапі загострюються

протиріччя, які наявні в психіці (акцентуації характеру, невротоподібні та психосоматичні розлади тощо), і в той же час формується якісно новий тип відносин в сім'ї та в колі однолітків.

Як вказує З. І. Білоусова (1998), проблеми виховання соціально-незахищених неповнолітніх загострюються через несприятливу соціально-економічну ситуацію в країні, що часто унеможливлює повноцінне виконання батьками виховних функцій. Поширення соціального неблагополуччя, яке відбувається нині у більшості верств населення, найбільш відчутно саме у цій віковій групі, тому дослідження девіантної поведінки підлітків, на думку В. Д. Менделевича (2001), слід вважати традиційними як для психології, так і для соціології. Найбільш поширеними видами девіацій у підлітків вважаються розпад сімейних та родинних зв'язків, бродяжництво, вчинення аморальних та асоціальних вчинків, правопорушення, різні форми хімічних та нехімічних адикцій.

Аналіз кримінальних справ по злочинності неповнолітніх свідчить про стрімке збільшення кількості правопорушень, причому неповнолітні стають найбільш кримінально активною частиною населення. Спостерігаються і якісні зміни в структурі злочинності неповнолітніх: збільшення відсотку насильницьких та корисно-насильницьких злочинів, в тому числі і тяжких, омолодження злочинності за рахунок збільшення кримінальної активності підлітків молодшого віку, збільшення кількості злочинів, що вчинюються неповнолітніми жінками, а також групових злочинів.

Між тим, наявні джерела не повною мірою розкривають причини злочинності неповнолітніх. Переважна більшість дослідників вказують на чинники середовища (сім'ї, кола друзів), недостатньо уваги приділяючи особливостям особистості самого неповнолітнього. В літературі, що присвячена юридичній та кримінальній психології, існують згадки про низку індивідуально-психологічних особливостей, які притаманні неповнолітнім правопорушникам: лень, безвідповідальність, конформізм, агресивність, імпульсивність тощо. Однак досі не зовсім зрозуміло, чи є ці особливості передиспозиціями злочинної поведінки, чи наслідками формування особистості неповнолітнього в ході правопорушної діяльності. Крім того, урахування індивідуально-психологічних особливостей неповнолітніх правопорушників має значення для визначення можливих шляхів ресоціалізації таких дітей. Як правило, на практиці не урахування індивідуальних особливостей призводить до марності

виховного впливу, адже шаблонні методи та шляхи впливу виявляються недостатньо дієвими.

Проведене нами дослідження спрямовано на визначення індивідуально-типологічних особливостей неповнолітніх правопорушників. Основну групу дослідження склали 25 неповнолітніх чоловіків віком 14–16 років, які знаходились в приймальнику-розподільнику ГУМВС України в Дніпропетровській області в рамках досудового слідства за вчинення корисно-насильницьких злочинів. Контрольну групу дослідження склали 25 учнів ліцею № 100 м. Дніпропетровська чоловічої статі віком 14–16 років, які не притягались до адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Для виявлення індивідуально-типологічних особливостей опитуваних була застосована методика «Тест людини із геометричних фігур» в модифікації Лібіна. Результати дослідження представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Індивідуально-типологічні особливості неповнолітніх (%)

	Неповнолітні правопорушники	Неповнолітні правослухняні	φ	p
керівник	9,0	22,5	2,20	0,05
відповідальний виконавець	27,0	18,0	0,90	–
тривожно-вразливий	27,0	27,0	0,30	–
вчений	13,5	18,0	0,41	–
інтуїтивний	18,0	4,5	1,70	0,05
новатор	4,5	–	0,44	–
емотивний	4,5	–	0,44	–
директивний	–	4,5	0,44	–

Із наведеної таблиці видно, що в групі неповнолітніх правопорушників ведучими типами особистості є відповідальний виконавець (27,0 %), тривожно-вразливий (27,0 %) та інтуїтивний (18,0 %). В групі правослухняних підлітків переважають: тривожно-вразливий (27,0 %), керівник (22,5 %), відповідальний виконавець

(18,0 %) та вчений (18,0 %). Констатовано, що в групі правослухняних підлітків достовірно більше опитуваних відносяться до типу керівник ($p \leq 0,05$), а в групі правопорушників – до інтуїтивного типу ($p \leq 0,05$).

Правослухняні підлітки більш схильні до керівної і організаторської діяльності, орієнтовані на соціально-значущі норми поведінки, краще адаптовані в соціальній сфері. Для правопорушників більш характерна підвищена чутливість і висока виснажливість, вони негативно реагують на посягання їх свободи, мають власні норми моралі.

Для підлітків обох груп характерна певна нерішучість в діях, почуття відповідальності в рамках своїх інтересів, підвищена чутливість до справедливості, вони відрізняються підвищеною чутливістю і часто сумніваються в собі, потребують підбадьорювання з боку оточуючих.

Таким чином, отримані дані свідчать на користь того, що існують певні розбіжності між індивідуально-типологічними особливостями правослухняних підлітків та правопорушників, що може бути використано для побудови програми корекційної роботи.

Лук'яненко Наталія Миколаївна,
ад'юнкт кафедри юридичної психології
Київського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник Т. М. Малкова,
кандидат психологічних наук, професор кафедри юридичної психології,
старший науковий співробітник
Київського національного університету внутрішніх справ

ДИТЯЧА БЕЗДОГЛЯДНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПСИХОЛОГО-ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Проблематика, пов'язана з поведінкою неповнолітніх, була і залишається пріоритетним напрямком досліджень вітчизняних і зарубіжних психологів, юристів та соціологів. Адже особливість молоді як соціально-демографічної групи визначається не лише тим, що вона є однією з самих масових груп суспільства, але й тим, що майбутнє суспільства з високим ступенем вірогідності можна прогнозувати, виходячи із особливостей процесу соціалізації молодого покоління. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що досліджень, присвячених вивченню проблеми бездоглядності, обмаль. На сторінках друкованих видань з'являються статті практиків буквально з волянням про допо-

могу. Слід констатувати, що в наукових і методичних журналах цій проблемі практично не приділено уваги.

Проблемою бездоглядності та бродяжництва в контексті важковиховуваності займалися В. Оржеховська, І. Козубовська, Г. Кашкарьов, Л. Грищенко, Б. Алмазов та ін. Спробу пояснити її з психологічної точки зору знаходимо у Н. Максимової, К. Мілютіної, В. Піскун та ін. Соціально-психологічний аспект проблеми розкривається в працях О. Змановської, М. Ратера, О. Кернберга та ін.

Особливо актуальною ця проблема є для України, серед населення якої неповнолітні складають близько 10 мільйонів.

Не знаходячи підтримки та розуміння, діти часто залишають свої домівки і йдуть жити на вулиці. Сьогодні в Україні жодне відомство не має точної інформації про кількість бездоглядних маленьких українців, державна статистика наводить лише дані про вихованців притулків для неповнолітніх. Загалом ситуація навколо явища бездоглядності дітей характеризується відсутністю очевидних позитивних результатів: кількість «дітей вулиці» фактично не зменшується.

За даними КМСД ГУ МВС України в Київській області за 2009 рік тільки офіційно було зареєстровано 117 звернень щодо зникнення дітей, з них з інтернатних закладів зникло 30 дітей; діти, які залишили сім'ю – 87. Це страшні цифри, якщо врахувати, що це тільки в межах області і офіційна статистика, на думку працівників КМСД, лише на 30–40 відсотків відображає реальний стан речей. Можна припустити, що в межах України близько 8 тисяч маленьких українців щорічно йдуть з дому.

Варто зауважити, що «безпритульність» і «бездоглядність» дітей безпосередньо не завжди залежить від соціальних умов. Європейські розвинені країни теж мають аналогічні проблеми. Щодо термінології, законодавство досить обмежено трактує поняття «безпритульність (безпритульна дитина)». Згідно Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р.: «Безпритульні діти – діти, які були вимушені залишити або самі залишили сім'ю чи дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання». Остання позиція «...і не мають певного місця проживання» – потребує додаткового тлумачення. «Безпритульна» дитина може довгий час проживати як в соціально-прийнятних умовах (на квартирі у друзів, знайомих, родичів тощо), так і в соціально-неприйнятних умовах – різного роду «нички» – підвали, горища,

теплотраси, комп'ютерні клуби тощо. Такі місця, на загал, відомі і «певні». Вони (місця) лише характеризуються динамічністю і організаційними труднощами фіксування.

Згідно того ж закону бездоглядні діти – діти, не забезпечені сприятливими умовами для фізичного, духовного та інтелектуального розвитку (матеріальне благополуччя сім'ї, належне виховання, догляд та дбайливе ставлення до дитини, здорова моральна атмосфера тощо). Відповідно дитяча бездоглядність – це послаблення чи відсутність нагляду за поведінкою, розвитком, самопочуттям дитини з боку батьків чи осіб, які їх замінюють.

На нашу думку, якщо співвідносити між собою явище дитячої бездоглядності і безпритульності, то дитяча бездоглядність є більш загрозливим, латентним явищем сучасного українського суспільства. Якщо аналізувати дитячу бездоглядність, найперше потрібно закцентувати увагу на чинниках, які саме детермінують виникнення бездоглядності. Ці причини є складними:

- негативний вплив сім'ї (руйнація традиційних моральних норм; моральне, фізичне, психологічне та сексуальне насильство; примусова праця, або відсутність належного трудового виховання);
- конкуренція батьківського виховання і засобів масової інформації;
- правовий нігілізм, правова вседозволеність (широкий спектр знань дітей, які стосується саме прав, але низький рівень усвідомлення своїх обов'язків);
- недостатній рівень виховного процесу в школі (негативний мікроклімат у шкільному колективі, відчуженість учнів від навчального закладу);
- «пусте дозвілля» (незадовільний стан розвитку дитячих позашкільних закладів).

Явище дитячої бездоглядності є більш складним, важкодосліджуваним, тому щосвоєчасно виявити причини бездоглядності практично неможливо. Виявляється воно лише в наслідках: збільшення кількості безпритульних дітей, поширення девіантної поведінки, вади фізичного та психічного розвитку. Особливу увагу потрібно звернути на зростання дитячої злочинності, торгівлі неповнолітніми, втягнення дітей у кримінальний бізнес, жебракування, prostituciu.

Контингент «бездоглядних і безпритульних» сьогодні поповни-
ли діти українських сімей трудових мігрантів, діти батьків, що не

мають певного місця проживання («бомжів», біженців), діти жінок, що займаються проституцією, тощо.

Надзвичайно гострою на сьогодні є проблема соціального сирітства – відносно нового явища українського суспільства. Кількість таких дітей зростає з кожним роком. Тільки в минулому році кількість дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківських прав, взятих на облік службою у справах дітей, склала більше сорока тисяч (за інформацією Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту).

Дуже поширеним останнім часом та загальноновживаним є відносно новий термін, який характеризує дитячу бездоглядність – «безхатки». Він охоплює той контингент дітей, які не мають постійного місця проживання та мешкають на вулиці.

Діти – наше майбутнє...Усе краще – дітям... Ці до болю знайомі і близькі для кожної дорослої людини слова багато в чому нині девальвовані. Адже добре відомо, що теперішні соціально-економічні негаразди суспільства зачепили, у першу чергу, дітей – найнезахищенішу і найуразливішу його частину.

Феномен бездоглядності дітей – складний, важкодосліджуваний. Загальна картина на вулицях міст – фрагментарна, неповна, оскільки належним чином не відпрацьована система соціального моніторингу.

На нашу думку, роботу, яка спрямована на викорінення такого негативного явища суспільства, як дитяча бездоглядність в Україні можна вважати недостатньою. Серед основних причин неефективності роботи можна назвати такі: міжвідомча розмежованість та незкоординованість дій у розв'язанні одних і тих же проблем; належним чином не налагоджена профілактична робота з сім'ями, дітьми з девіантною поведінкою, не відповідає вимогам сьогодення система опіки і піклування в Україні, немає єдиної і зкоординованої системи пошуку дітей, відсутня централізована база безвісти зниклих дітей.

Все зазначене вище зумовило необхідність вивчення психологічних і юридичних чинників існування дитячої бездоглядності і безпритульності в нашій державі, що і є предметом нашого дослідження.

Література

1. Грищенко Л. Побег из дома и бродяжничество / Л. Грищенко, В. Алмазов. – Свердловск : Из-во Урал. у-та, 1988 – 65 с.

2. Державна програма подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на 2006 – 2010 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей : закон України від 2 черв. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні : Тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. – 240 с.
5. Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / за ред. А. Й. Капської ; Інтернаціональний Союз ; Ліга соціальних працівників України. – К., 2003. – 260 с.

Пузь Ірина Володимирівна,
*асистент кафедри соціальної роботи
Державного університету інформатики
та штучного інтелекту, м. Донецьк*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОРУШЕННЯ МАТЕРИНЬСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ

Становлення особистості відбувається під впливом різноманітних соціалізуючих умов та факторів, серед яких особливе значення має якість спілкування та характер взаємостосунків з власними батьками, особливо з матір'ю. Встановлено, що перший досвід людини, якій вона отримує ще в дитинстві під час взаємодії з матір'ю, є фундаментальною основою для формування мотиваційної та ціннісно-сислової сфери особистості. Саме особливості материнсько-дитячих стосунків визначають поведінку та ставлення вже дорослої людини до оточуючих її людей.

Згідно сучасним уявленням про рушійні сили розвитку особистості, однією з необхідних умов для повноцінного функціонування дитини виступає наявність теплих та емоційних відносин з матір'ю з перших моментів життя. Завдяки зв'язку з матір'ю, який характеризується позитивною залежністю, інтенсивними взаємними почуттями та життєво важливими емоційними стосунками, дитина має можливість задовольняти базові потреби в прийнятті, визнанні, емоційній підтримці та повазі [4]. Яскравим показником результативності таких взаємостосунків та задоволення означених потреб виступає розвиток стану емоційного благополуччя дитини, характерними ознаками якого є наявність відчуття емоційного комфорту, що забезпечує довірливе та активне відношення до світу, впливає на розвиток високої самооцінки, здатності до самоконтролю, самовихованню, саморозвитку, а також визначає спрямованість

особистості на успіх в досягненні поставленої мети. Крім того, діти, які мають тісний емоційний контакт з матір'ю більш впевнені в собі, власних можливостях, вміють ефективно адаптуватися в соціальному середовищі, а також не мають значних труднощів в навчанні та спілкуванні з однолітками [6].

Не дивлячись на значимість материнсько-дитячих стосунків в процесі формування особистості, у зв'язку з трансформацією моделі материнства та ставленням жінки до ролі та функцій матері, сьогодні все частіше можна спостерігати, що власна дитина не займає значного місця в ієрархії цінностей сучасної жінки, де першорядне значення набуває прагнення до кар'єрного зросту та високого професійного статусу, що в значній мірі заважає становленню адекватної материнської поведінки. У таких випадках ми стикаємося з проблемою девіантного материнства, яка виступає однією з найгостріших соціальних проблем сучасного суспільства, що має тенденцію до стрімкого поширювання. Дане негативне явище представляє собою таку відхиляючу поведінку матері, яка проявляється в емоційному та фізичному нехтуванні дитини та виражається в амбівалентному, непослідовному, а також відкритому агресивному ставленні до неї. Нажаль, результатом такої поведінки жінок є серйозні негативні наслідки, які відображаються, перш за все, на фізичному та психічному неблагополуччі дітей. Як показує практика, відсутність адекватного материнського ставлення не тільки негативно впливає на здоров'я дитини, а й суттєво травмує його психіку, що в значній мірі порушує розвиток особистості. Так, у дітей, які позбавлені материнської турботи та ласки, спостерігається високий рівень тривожності, емоційна напруженість, нерішучість, незадоволення власним соціальним статусом, прагнення до усамітнення, не сформованість умінь стримувати емоції, контролювати ситуації та власні дії [4]. Характерними ознаками більшості з них виступають соціально-психологічна дезадаптованість, підвищений рівень жорстокості та агресивності, а також відсутність мотивації до морального та інтелектуального самовдосконалення. У дітей, які зазнали поганого ставлення з боку матері, засвоюється негативний досвід дитячо-батьківських взаємостосунків, що негативно впливає на формування власної батьківської поведінки [3]. Безумовно, все це призводить до формування різного роду девіацій, які порушують процес соціалізації особистості та впливають на підвищення рівня приступності та насильства в суспільстві. Виходячи з цього не виникає сумнів в актуальності та необхідності дослідження проблеми девіа-

ного материнства не тільки з наукової точки зору, а й з точки зору практичної та суспільної значимості.

Для всебічного дослідження відхиляючої материнської поведінки, необхідним є визначити поняття агресії, як агресивної поведінки, та агресивності, як властивості особистості. Під агресією розуміються певні дії, які спричиняють реальну фізичну шкоду людині, або визивають в неї переживання психологічного дискомфорту, що супроводжується появою різноманітних негативних емоційних станів. При цьому, агресивні дії можуть виступати в якості засобів досягнення будь-якої значимої мети, способу емоційного розрядження, задоволення потреби в самореалізації та самоствердженні. У такому контексті агресивність визначається як готовність до агресії по відношенню до іншої людини [5].

Отже, виходячи з таких положень, в основі агресивного ставлення матері до власної дитини може знаходитися як загальна схильність жінки до агресивної поведінки, що спрямована на оточуючих людей, так і наявність високого рівня агресивності, який обумовлює дії особистості.

Під час взаємодії матері з дитиною можна спостерігати дві основні форми агресивного материнського поводження: явну та приховану. При явній формі жінка відкрито демонструє своє негативне ставлення до дитини, що проявляється в застосовуванні фізичного насилля та прямому не виконуванні материнських обов'язків. У таких випадках дитина стає об'єктом приниження та знущання. Прихована агресія з боку матері проявляється в нехтуванні фізичними та емоційно-вербальними контактами з дитиною [2].

Досліджуючи природу виникнення неадекватної материнської поведінки, необхідно також відмітити, що на розвиток поганого ставлення до дитини впливають різного роду чинники, які мають досить неоднозначний характер. Як правило, в основі порушення материнської сфери знаходиться індивідуальні особистісні проблеми жінок, які в більшості випадків не усвідомлюються ними, а також несприятливі соціально-економічні умови їх життязабезпечення [1].

Таким чином, можна зробити висновки, що характер материнсько-дитячих стосунків, виступає одним із головних факторів розвитку особистості дитини, який має соціальну та особистісну значущість, а також в значній мірі визначає рівень благополуччя інституту сім'ї та суспільства в цілому. Тому однією з необхідних умов для становлення адекватного материнського ставлення, що прояв-

ляється в материнській любові та турботі про дитину, повинна стати своєчасна соціально-психологічна робота з майбутніми матерями, особливо тих, які входять до групи ризику, яка буде спрямована на адаптацію до нової соціальної ролі, а також на формування відповідальності за власні дії та життя власної дитини.

Література

1. Астахов В. М. Девіантне материнство як клініко-психологічна проблема / В. М. Астахов, О. В. Бацилева, І. В. Пузь // Здоровье женщины. – 2009. – № 7 (43). – С. 197–200.
2. Вшивкова И. В. Рисуночные тесты как метод исследования агрессивной материнской позиции / И. В. Вшивкова // Перинатальная психология и психология родительства. – 2004. – № 1. – С. 12–43.
3. Брутман В. И. Некоторые результаты обследования женщин, отказывающиеся от своих новорожденных детей / В. И. Брутман, М. Г. Панкратова, С. И. Ениколопов // Вопросы психологии. – 1994. – № 5. – С. 31–36.
4. Прихожан А. М. Психология сиротства / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2005. – 400 с.
5. Реан А. А. Агрессия и агрессивность личности / А. А. Реан // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – С. 3–18.
6. Филиппова Г. Г. Психология материнства : [учеб. пособие] / Г. Г. Филиппова. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2002. – 240 с.

Гузьман Олена Анатоліївна,

кандидат соціологічних наук,

начальник кафедри соціології та соціальної роботи ННІ психології,

менеджменту, соціальних та інформаційних технологій ХНУВС

Ляшенко Наталія Олександрівна,

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та соціальної роботи ННІ психології,

менеджменту, соціальних та інформаційних технологій ХНУВС

КОМП'ЮТЕРНА ЗАЛЕЖНІСТЬ

Комп'ютерна залежність – різновид психічної залежності, що виникла в Україні в останні 20 років. Її розповсюдження несе соціальну небезпеку, тому доцільно розглянути її найбільш типові форми, групи ризику та негативні наслідки прояву для особистості.

Комп'ютерна залежність виявляється в наступних формах:

1. Надмірна захопленість пошуком інформації. Соціальна небезпека виявляється в необмеженому витраті часу з метою пошуку цікавої інформації, своєрідного «інформаційного вампіризма», що створює ілюзорне відчуття власної значущості. Особлива небезпека стати залежним від Інтернету підстерігає тих, для кого

комп'ютерні мережі виявляються основним засобом комунікації зі світом. Для особистості шкода виявляється в безцільному накопиченні начебто корисної інформації, недоцільній витраті часу, порушенні режиму сну (з метою економії коштів блукання по Інтернету здійснюється вночі).

2. Непомірне спілкування «он-лайн» з друзями в мережі (чати та форуми). Соціальна небезпека виявляється в заміні безпосереднього спілкування віртуальним. Найбільш привабливі риси віртуального спілкування: відповідати не потрібно одразу, є час подумати та сформулювати відповідь, що дозволяє виглядати більш розумним; віртуальне спілкування опосередковане, тому можливо поставити більш відверті питання, не соромлячись; можливо скласти інший, бажаний, нереальний власний образ, більш привабливий та цікавий. Шкода для особистості виявляється в невмінні та небажанні здійснювати реальне спілкування, боязнь його, втечі в світ ілюзій. До груп ризику належать підлітки та молодь.

3. Комп'ютерна ігromанія – це патологічна пристрасть людини до постійного проведення часу за комп'ютером з метою зміни свого психічного стану шляхом надмірної фіксації на певних видах комп'ютерних ігор. Її умовно можливо поділити на залежність від азартних та неазартних ігор.

Азартні ігри – рід ігор, в яких виграш і програш залежать головним чином від випадку, удачі і набагато менше – від уміння гравця та. Як правило, змістом виграшу чи програшу є гроші. Прикладами є комп'ютерні варіанти карткових ігор, рулетка, лотерея, імітатори ігрових автоматів, тобто комп'ютерні варіанти ігрового репертуару казино.

Соціальна небезпека міститься в наступному: 1) збільшення матеріальних витрат на гру та ризик програшу; 2) уникнення реалій, підміна реального життя нереальним світом гри; 3) формування установки на «легку здобич», «халяву»; 4) віра у фаталізм; 5) підштовхування особи до будь-яких шляхів (у тому числі злочинних) отримання необхідних коштів для гри; 6) небезпека реальних психічних розладів (захворювання на гемблінг – патологічний азарт). Потенційні жертви – це молодь та представники середньої вікової групи, що мають певні вільні кошти для гри.

Неазартні комп'ютерні ігри умовно поділяють на рольові та не рольові. Рольові мають найбільший вплив на психіку гравця, характеризуються найбільшою глибиною «входження» в гру, а також мотивацією ігрової діяльності. До не рольових комп'ютерних ігор від-

носять аркадні, головоломки та «квест», ігри на швидкість реакції або «симулятори». Ігрок не бере на себе роль комп'ютерного персонажу, тобто формування залежності і вплив ігор на особу людини не такі значні.

Основні мотиви комп'ютерної гри: азарт досягнення мети; психічне розвантаження або прагнення гострих відчуттів, пошук дефіцитарних емоцій; «проходження» гри або набір балів для самоствердження, бажання обіграти комп'ютер, довести свою владу над машиною; розвага, структурування вільного часу; цікавість; прагнення слідкувати за модою; корисні цілі; навчання. Соціальна небезпека для гравця:

- наростання агресивності (особливо у дітей) завдяки наявності в цих іграх жорстокості, великої кількості крові та переоцінка моральних цінностей (можливість робити те, що недозволено в реальному житті, можна приймати будь-яке рішення і не боятися відповідальності). Це відбувається завдяки процесу співучасті та активного отоотожнення гравця з героєм;

- втрата часу, що потрібен на соціально-корисні справи (навчання, спорт, спілкування) та виконання своїх обов'язків (сімейних, дружніх, професійних), викликає проблеми в реальному житті. Виникають труднощі в міжособистісних стосунках, порушення дисципліни на виробництві та в закладах освіти, конфлікти та розлучення. Людина зупиняється в особистому розвитку, навіть деградує;

- дискомфорт, невпевненість у собі, навіть можливі приступи депресії у гравця, якщо він протягом якогось часу не отримує «порцію задоволення» від гри;

- збільшення фінансових витрат на оплату Інтернет-послуг під час гри, на отримання нових ігор;

- нездатність досягти позитивних емоцій та задоволення поза грою, постійне бажання «втекти» від реального світу у віртуальний для отримання необхідного відчуття повноти існування. Зникає відчуття реальності. Виникає неможливість перемкнути свою увагу на щось інше;

- порушення режиму сну, виникнення хронічної втоми, підвищеної дратівливості, конфліктності гравця внаслідок перенесення часу перебування за комп'ютером з денних і вечірніх на нічні години для отримання можливості виконання сімейних, учбових та професійних обов'язків. З метою подолання сонливості вони нерід-

ко непомірно вживають каву, міцний чай, сигарети та інші тонізуючі речовини, у тому числі й наркотики;

– фізіологічні зміни (порушення кровообігу, перепади тиску, головний біль), навіть виникнення захворювань опорно-рухового апарата, шлунково-кишкового тракту (надмірна вага, відсутність апетиту, нерегулярне харчування) або їхнє загострення завдяки тривалому статичному перебуванню за комп'ютером. Концентрація погляду на екрані монітора й неправильне освітлення негативно впливають на зір гравця.

До комп'ютерних ігор також відносять мобільні ігри і відеоігри, а саме ігри для ігрових приставок і ігрових автоматів. Найбільшу залежність серед них викликає захоплення іграми в ігрових автоматах. Це – різновид азартних ігор. Гравець не усвідомлює вплив на його особистість гри, тому що для нього це «лише гра».

В комп'ютерні ігри грають представники різних вікових груп, жінки грають менш, ніж чоловіки. Найбільш вразливі діти, підлітки та молодь. В ситуації залежності гра поступово займає домінуюче положення в житті й свідомості індивіда та здійснюється їм на шкоду соціальним зв'язкам та іншим життєво важливим сферам. Таким чином поступово руйнується людина як особистість.

Особливо небезпечним є поширення комп'ютерної залежності серед неповнолітніх. Вони найбільш вразливі, бо ще не здатні повною мірою контролювати свої бажання та поведінку; вікові та психологічні особливості цієї категорії осіб роблять їх більш довірливими (тому вони легше «купуються» на розповіді про вдачу та можливість легко отримати гроші); саме підлітки в першу чергу потребують самоствердження, що може виникнути під час вдалої гри або отримання інформації; вони більш самостійні, менш опікаються та контролюються дорослими, більш розумні в приховуванні від батьків своєї залежності; мають достатню кількість вільного часу; доступність комп'ютера (наявність його на власному письмовому столі, вміння користуватися їм не потребує додаткових знань, наявність кишенькових грошей, які витрачають на гру в ігрових автоматах, легка можливість отримання інформації або нової гри...); нерозуміння з боку батьків небезпеки розвитку комп'ютерної залежності (зовні все виглядає добре) та не усвідомлення підлітком небезпеки комп'ютерної залежності.

Для профілактики виникнення комп'ютерної залежності потрібно: посилити виховну роботу з дітьми для формування раціональних потреб самостійного критичного мислення, виховання економ-

ного ставлення до грошей, усвідомлення чесних шляхів заробляння грошей; проводити роз'яснювальну роботу серед батьків про шкоду комп'ютерної залежності дітей; з боку батьків поширити контроль за підлітками під час використання комп'ютера, обмежити тривалість комп'ютерних ігор, час перебування неповнолітніх в місцях грального бізнесу; зробити гральні автомати, казино, тоталізатори та Інтернет кафе менш доступними для неповнолітніх, змінити їх місцезнаходження; ввести певні вікові обмеження для комп'ютерних гравців, розробити типологію ігор та вік, з якого можна грати в данні ігри; встановити певні обмеження щодо сценарію ігор, заборонити ігри, які пропагандують асоціальні установки.

Свєженцева Юлія Олександрівна,
*кандидат соціологічних наук, доцент,
начальник НДЛ кадрового, соціологічного та психологічного
забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС*

Щербакова Ірина Василівна,
начальник центру зв'язків з громадськістю ХНУВС

СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ ПРО СУЧАСНОГО ПРАВООХОРОНЦЯ: ДЕВІАЦІЯ ВІД АРХЕТИПУ ЧИ НОВИЙ ТИП «TERTIUS GAUDENS»?

Tertius gaudens – латин. «третій, що радіє». Мова іде про третю особу, яка отримує вигоду, користь із боротьби двох противників; з прислів'я: *duobus certantibus tertius gaudet* – коли двоє б'ються, радіє (залишається у вигоді) третій.

Соціальні уявлення про правоохоронця (міліціонера, полісмена), які склалися в громадській свідомості, є важливими соціальними феноменами, які дають змогу зрозуміти не тільки поточний стан правопорядку у суспільстві, але й – ширше – відносини між спільнотою (суспільством) та персоніфікованою у громадській свідомості Державою. Ми пропонуємо типові соціальні уявлення про правоохоронця осмислювати за допомогою теорії триад Г. Зіммеля.

Особлива роль працівника міліції (як і інших виконавців функцій держави) полягає у тому, що він/вона своєю діяльністю має імплементувати у суспільне життя порядок із закріпленими у ньому формалізованими правилами, які часом або у деяких ситуаціях можуть не співпадати з культурно-історичними уявленнями про справедливість, з нормами, що склалися у повсякденній взаємодії. Будучи, фактично, посередником між Державою та Суспільством, Страж порядку у своїй

професійній діяльності має балансувати між інтересами держави і суспільства, між законністю та справедливістю, між професіоналізмом та гуманізмом, між незмінністю абстрактно-правової норми та розмаїттям життєвих ситуацій. І чим більший розрив між Державою та Суспільством, між законністю та справедливістю, тим більш гуманним є схвалений суспільством образ «позитивного» стражу порядку, який має захищати індивіда та суспільство від диктату формалізованих правил через самостійний пошук балансу між абстрактно-правовими нормами та уявленнями про справедливість.

Архетип Стражу порядку, який склався у радянські часи, хоча й неявно, теж ніс у собі відбиток можливої суперечності між законністю, з одного боку, та справедливістю або гуманізмом, з іншого. Улюблені герої радянських кінофільмів, які склали художній канон і архетип Стражу порядку – Аніскін, Жеглов, Шарапов – так або інакше опинялись у ситуації, де потрібно було зробити відповідний вибір на перевагу одного з цих принципів. Для дільничного Аніскіна головна мета не стільки покарання злочинця, як відтворення та підтримання правопорядку, і заради надання можливості злочинцю повернутися до законслухняного життя дільничний навіть сам відступає від формальних правових норм. Аналогічну суперечність між законністю і справедливістю показано у сцені, коли Жеглов підкидає гаманець кишеньковому крадію. У цьому епізоді Шарапов стає на бік безумовної законності, а Жеглов – справедливості.

Г. Зіммель, осмислюючи діади, між сторонами яких немає згоди, розглядає варіанти, при яких третій учасник може бути прихильником обох учасників, одного з учасників та неприхильником обох. У тріаді Держава – Суспільство – Страж порядку останній може бути прихильником і Держави (законності) і Суспільства (справедливості, гуманізму). При цьому у ситуації конфлікту інтересів Страж порядку, балансуючи між сторонами і схиляючись на той чи на інший бік, намагається підтримувати згоду між сторонами. Саме таким був канон радянського Стражу порядку – третьою стороною, для якої основна мета – правопорядок заради справедливості. Ця модель можлива тоді, коли немає суттєвої суперечності між Державою (законністю) та Суспільством (справедливістю).

Якщо між двома сторонами є незгода, суперечність або конфлікт, третя сторона може повноцінно виконувати функції посередника або арбітра тільки за умови, що вона не є прихильником жодної сторони. При цьому, за Г. Зіммеlem, для виконання посередницьких функцій позиція «не прихильника» має забезпечуватися

одним з двох припущень: 1) позиція третьої сторони поза конфліктуючих інтересів, тобто особиста незацікавленість; 2) третя сторона має бути подібною до обох сторін конфлікту. Зазначимо, що саме ці дві риси додавали громадській симпатії та довіри канону Стражу порядку: по-перше, він був поза особистою зацікавленістю; по-друге, він був за особистими рисами, поведінкою та стилем життя подібний до більшості громадян; самовідданий герой без натяків на суперменство або елітарність. Нажаль, ні перше, ні друге в уявленнях населення не є рисами сучасного міліціонера.

Дослідження сучасних соціальних уявлень про міліцію методом полуструктурованого інтерв'ю свідчить про деконструкцію радянського канону та співіснування декількох образів працівника міліції. В уявленнях переважної частини населення, яка не входить у суперечку з законом, зазначена тріада виглядає скоріше як три ізольованих елемента: державі не має діла до проблем суспільства та міліції, міліція відсторонилася від підтримання законності та без додаткових заохочень не буде захищати права і законні інтереси громадян, а представники спільнот бажають триматися подалі від міліції та інших представників держави.

В частині соціальних уявлень викристалізовується тріада відносин як коаліція міліціонера та деяких представників спільноти проти держави, коли працівник міліції заради своєї користі утворює зі злочинцями стійкі зв'язки, виправдовуючись несправедливістю законів. А сучасний Аніскін через своє небезкорисливе «гуманістичне свавілля» «заплющує очі» на злочини, що скоєні його родичами, знайомими, земляками. Зазначимо, що цей тип правоохоронця, який у конфлікті між державою та спільнотою, хоча й небезкорисно, стає на бік «справедливості» та «гуманізму», якими вони їм здаються, може навіть викликати довіру у частини населення.

В інших сучасних соціальних уявленнях служіння державі, що було властиво канонічному Стражу порядку, виродилося у корупцію у купі з держслужбовцями. Зазначена тріада виглядає як коаліція міліціонера та держави проти суспільства, коли працівник міліції використовує закон задля обслуговування інтересів представників влади, власних або корпоративних інтересів за рахунок соціальних спільнот.

Г. Зіммель описує тріаду, яку він називає «*tertius gaudens*». В ній між двома учасниками, які не поєднанні стійкими відносинами, виникає конфлікт. Третій учасник, який не є прихильником жодного з

конфліктуючих, отримує користь від такого протистояння. Один з способів – ставати на сторону одного з учасників конфлікту, при чому безпристрасність третього обумовлює те, що він може обирати, яку сторону підтримати, виходячи тільки з власних корисливих інтересів.

Зазначимо, що окрім випадків, коли в соціальних уявленнях міліціонер представлений як з'єднаний міцними зв'язками з родичами, знайомими, представниками влади, незаконні дії яких він покриває, всі інші конфігурації відносин (ізолювана тріада або ситуативна прихильність третього до однієї із сторін) є варіаціями «*tertius gaudens*». Дійсно, в багатьох соціальних уявленнях міліціонер представлений так: він, спираючись на закон, шукає порушення, як тільки знаходить, забуває про закон і пропонує «вирішити» питання на місці. Але отримання хабара не означає, що він остаточно став на бік цього порушника, адже через деякий час він знову прийде шукати порушення і отримувати новий хабар. Намітилась тенденція, що саме цей тип ризикує сформувати новий архетип працівника міліції.

«*Tertius gaudens*» втрачає свої унікальні можливості при ліквідації «структурних пустот», конфлікту між сторонами, які його «годують». У нашому випадку це ліквідація розриву між державою та суспільством, невідповідності між законністю та суспільними уявленнями про справедливість і гуманність, головним чином через удосконалення правової бази і широкий громадський діалог.

Солнишкіна Аліна Анатоліївна,

старший викладач кафедри соціології соціально-гуманітарного факультету Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЗАСТАТУТНИХ ВІДНОСИН ТА НЕФОРМАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА У ВОЄННІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Воєнна організація являє собою суворо регламентовану, достатньо ізолювану, закриту організацію українського суспільства, головною функцією якої є захист державного суверенітету від внутрішніх і зовнішніх посягань, а також охорона населення від стихійних лих, терористичних актів, збройних повстань тощо. Воєнна організація відрізняється від інших організацій суспільства своєю надмірною авторитарністю, суворою дисципліною та автономією.

Вона має свої власні військові суди, прокуратури, юридичні установи, навчальні заклади, лікувальні установи тощо. Хоча із радикальними перетвореннями та довготривалим проведенням військової реформи дана організація стає все більше «прозорою» та відкритою. Військові установи дедалі більше підпорядковуються цивільним, а пріоритетним напрямом вирішення соціальних проблем військової організації є цивільний контроль над військовою сферою. До того ж і всередині воєнної організації існує формальний та неформальний рівень.

Якщо розглядати воєнну організацію всередині групи інституцій, які володіють спільними рисами (обмеженість місця перебування, зовнішня регламентація, специфічні санкції, воєнна форма), то надзвичайно корисною категорією для цього є поняття «тотальної інституції». Ще І. Гофман говорив про тотальні інститути та організації, в яких відбуваються соціальні практики кардинального перетворення особистості за рахунок позбавлення людини її попередніх звичок, речей та соціальних дій [Цит. за: 1, с. 70–71].

Життя у воєнній організації проходить за двома напрямками. Перший – життя за статутом, у якому записано, як повинен поводитись військовослужбовець у тій чи іншій ситуації або при виконанні своїх безпосередніх обов'язків: несення варті, охорона важливих об'єктів, чергування тощо. У статуті записані права та обов'язки військових. Проте є інший, неформальний аспект життя військової організації, який становить більший інтерес для науковців. Неформальні ритуали являють собою розвинену систему та супроводжують перехід солдат від одного умовного періоду служби до іншого. Ці «переходи» відрізняються тим, що вони: визнані необхідними переважною більшістю військовослужбовців (їх здійснення є ритуальними діями, супроводжується больовим випробовуванням або його імітацією, залежить від різновиду військового підрозділу та місця проходження служби [2, с. 61–62].

Згідно з результатами глибинного інтерв'ю, проведеного автором серед військовослужбовців строкової та контрактної служби військової частини 3054 влітку 2009 р., в сучасній воєнній організації розвинені неформальне спілкування та неформальні ритуали переходу від одного періоду служби до іншого. Методом глибинного інтерв'ю опитано 25 респондентів – 15 солдат строкової служби та 10 сержантів-контрактників.

«Іноді буває дуже боляче, іноді образливо, іноді взагалі хочеться плакати, але треба терпіти. Інакше ти ганчірка, а не чоловік. Згадайте американські фільми «Морпехи», «Солдат Джейн» – там ритуали ще гірші, ніж у нас. Для того, щоб отримати сержанта, хлопець ліз на стовп, обмазаний брудом. В українській армії завжди будуть і «уставщина», і позастатутні відносини» (О., 19 років, півроку в армії).

Військовослужбовці належать до екстремальних груп ризику. В умовах військового середовища відбувається редукція особистості, нівелюються соціальні зв'язки. У военній організації відбувається соціальна інверсія цивільного досвіду, уніфікація людської поведінки. Военна організація характеризується територіальною поведінкою та належністю до тієї чи іншої групи, наприклад, групою за етнічною належністю. Військовослужбовцям притаманний інстинкт групового самозбереження [3, с. 20–21].

Проілюструємо дослідження російського колеги фрагментами із глибинного інтерв'ю:

«В армії треба триматися в зграї, інакше твоє існування буде нестерпним. Самостійно та відокремлено виживе лише дуже сильна людина або просто егоїст, який полюбляє тільки себе. В земляцтвах я не бачу нічого поганого. Коли я приїхав із курсу молодого бійця до частини, я дуже радів, що там служать мої земляки із Західної України. Так приємно чути рідну мову і спілкуватися із людьми із спільними цінностями» (Ю., 20 років, 3 місяці в армії).

Російські дослідники А. Дегтярьов та І. Дьячук вважають, що лідерство та позастатутні відносини в формальних військових комунікаціях зумовлюються критеріями службової номінації та супроводжується призначенням на посаду, перевірками на дисциплінованість і лояльність. Формальні комунікації в армії лінеарні та передбачають передписані стратегії поведінки; формальний лідер виконує презентаційну функцію, передає накази та розпорядження, що виходять від командира, контролює їх виконання в межах своєї компетентності. Неформальне лідерство доповнює інститут лідерства у военній організації. Неформальна комунікація існує у вигляді паралельної структури в малих групах та пов'язана з інтенсивністю міжособистісних контактів. У военній організації дуже яскраво можна побачити компенсувальний та заміщувальний ефекти неформальної комунікації. Неформальне лідерство спирається на ресурс довіри, який є периферійним у формальних комунікаціях [4, с. 184–185].

«В армії є така несправедливість: навіть найгірший сержант із старшого призову за статусом, правами та повноваженнями набагато вище лідера, спортсмена та кращого стрільця із молодшого призову. Я помітив, що до знущань над молодшими схильні ті, хто в цивільному житті ні чого з себе не являє, він тут в армії самотверджується, принижуючи інших» (К., 20 років, півроку в армії).

Позастатутні відносини загострюють соціальні проблеми воєнної організації, знижують її боєздатність і професійний рівень військовослужбовців, викликають занепокоєння в суспільстві.

Вищезазначені тенденції окреслені в результатах глибинного інтерв'ю:

«Коли я проходив військову службу в навчальному корпусі, там «дідівщина» була. Це було дуже принизливо. Мені вже було дуже важко підкорюватися, проте пожалітися було нікому. Зараз я служу в цій частині за контрактом. Мені ніколи думати про «дідівщину», оскільки я постійно займаюся своїми безпосередніми обов'язками. В бойовій частині простіше» (Г., 23 роки, сержант контрактної служби).

«Дідівщину» неможливо викоринити з армії, проте я не знаю, коли я стану дідом, можливо, я теж буду вести себе так, як солдати старшого призову» (Д., 20 років, 3 місяці в армії).

Отже, позастатутні відносини є різновидом криміналізованих практик всередині воєнної організації, які погіршують соціально-психологічний клімат у військовому колективі. Профілактика позастатутних відносин та соціологічні дослідження неформального лідерства повинні стати пріоритетними напрямками в роботі соціально-психологічних служб військових підрозділів.

Література

1. Попова И. М. Повседневные идеологии. Как они живут, меняются и исчезают / И. М. Попова. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2000. – С. 70–73.
2. Проноза А. В. Неформальная периодизация военной службы и система неформальных ритуалов в солдатской среде / А. В. Проноза // Молодь в умовах нової соціальної перспективи : міжнар. наук.-практ. конф., 2006 : тези доп. – Житомир, 2005. – Ч. 1 – С. 61–63.
3. Банников К. Антропология экстремальных групп. Доминантные отношения военнослужащих срочной службы Российской Армии / К. Банников. – М. : Институт этнологии и антропологии РАН, 2002. – 150 с.
4. Дегтярев А. К. Лидерство в курсантском подразделении: коммуникативный аспект / А. К. Дегтярев, И. А. Дьячук // Социально-гуманитарные знания. – 2005. – № 6. – С. 184–189.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ

Сучасний стан українського суспільства характеризується цілим рядом ускладнених протиріч, які, на жаль, часто не знаходять свого вирішення. Криза економічна, політична, духовна має свій негативний відбиток на особистості – провокує негативні психічні стани, що характеризуються соціально несхвальною поведінкою – зокрема девіантною. Особливу увагу фахівців гуманітарної сфери привертає до себе молодь, яка за відсутності соціального досвіду та матеріальної підтримки намагається знайти своє місце у суспільстві, реалізувати свої прагнення у конкретних соціальних сферах діяльності. Однією з таких сфер є військова сфера, завданням якої є захист територіальної цілісності і недоторканості нашої держави. Не дивлячись на певну демократизацію суспільних відносин у нашій країні, особистість не може уникнути проблеми вирішення свого ставлення до Збройних Сил України. Питання «служити чи не служити» є суттєвим з точки зору загального військового обов'язку, що законодавчо оформлений у положеннях Конституції України [1, с. 21].

Молода людина, зокрема юнаки, які закінчують навчання у школі, з часом стають перед вибором, і певна частина з них свідомо обирає професію військового – вступають до навчання у вищі військові навчальні заклади. Процес входження особистості юнака, курсанта у військове середовище характеризується процесом адаптації – активним пристосуванням до умов військового соціуму. Зокрема виділяють фізіологічну, психологічну, соціально-психологічну адаптацію. Однак, за даними військових психологів, навіть у мирний час адаптаційний процес військовослужбовців майже у половині випадків характеризується певними ускладненнями та проблемами [2, с. 26–27]. Це пов'язано з багатьма факторами: особистісними, військового соціуму, особливостями цивільного соціуму, який не припиняє свій вплив на особистість молодого курсанта. Складний, часто суперечливий взаємозв'язок вказаних факторів призводить до девіантної поведінки.

Найближчим до особистості курсанта є військове середовище, яке щодо особистості курсанта характеризується імперативністю вимог,

часовою і просторовою регламентацією, перевагою моноставового спілкування, обмеженістю вибору діяльності та інше.

Основним орієнтиром процесу адаптації курсанта є військово-соціальні норми, чітко зафіксовані у Загальновійськових Статутах Збройних Сил України, які є обов'язковими до виконання усіма військовослужбовцями. Відхилення від таких норм у науковій літературі отримало назву «відхиленої поведінки» та розуміється як прояв соціальної дезадаптації [3, с. 215]. А. Й. Капська таку поведінку називає девіантною та визначає її як «систему дій та вчинків людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам або визначеним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки» [4, с. 225]. Вчена називає наступні норми: правові, моральні, естетичні. Цілком справедливим буде, з огляду на нашу проблематику адаптації курсанта у військовому середовищі, у цей ряд поставити і військові норми, виконання яких має особливий відбиток на свідомості військовослужбовця.

Цілком можна погодитись з військовим психологом М. Й. Варієм, який стверджує, що «перебудова свідомості військовослужбовця веде до дестабілізації духовної сфери їх життя» [5, с. 91]. Цілком зрозумілим у такому сенсі є підхід В. В. Ягупова, який розрізняє адаптацію військовослужбовця до умов військового середовища на тимчасову, постійну, байдужу, ситуаційну і фрагментарну [6, с. 290]. На нашу думку, такий теоретичний розподіл свідчить про проблеми особистісного ставлення курсанта до військової служби, а з огляду на практичний аспект даної проблеми – навіть на деяку не контрольованість цього процесу з боку відповідальних посадових осіб у військах.

Проблеми, що виникають у процесі адаптації воїна у середовищі вищого військового навчального закладу, сьогодні отримали певну класифікацію. Так, В. В. Ягупов виокремлює психологічно-вікову, соціологічну та індивідуально-психічну проблеми адаптації військовослужбовців. Саме ці проблеми на думку вченого призводять до соціальної дезадаптації, що супроводжується заниженою або завищеною самооцінкою, депресивними станами та невротичними реакціями [6, с. 294]. Тобто, як бачимо, дезадаптація курсанта виникає за умов нездатності особистості пристосуватись до умов військового середовища і вимог військового соціуму.

На перший погляд, дезадаптація особистості є результатом взаємодії можливостей особистості і вимог щодо виконання військових норм та правил, і є ситуативною. Але, на наш погляд, даний

процес має деякі суто психологічне коріння. Взаємодія особистості та соціального середовища опосередкована великою кількістю психологічних механізмів, використання яких дозволяє особистості справитись з вимогами соціального середовища. З часом ці механізми набувають певну «автоматичність» у застосуванні. Особистість, яка оволоділа певним набором таких механізмів з меншими психологічними і фізіологічними втратами, здатна пристосуватись до нового соціального середовища та ефективно у ньому функціонувати.

З нашої точки зору, цікавими є доводи Л. С. Алексєєвої, яка бачить причини дезадаптації у тому, що: «у найбільш значимі періоди особистісного розвитку дитина не зуміла використовувати механізми адаптації, які відповідають характеру соціальних впливів та відносин» [7, с. 307]. На наш погляд, проблема тут не лише у можливості використання таких механізмів, а і в неповному наборі психологічних механізмів, або навіть у їх відсутності, що і провокує дезадаптивний стан особистості.

Більш того, проблема дезадаптації курсанта не є несподіваною, а має свій початок у дитинстві курсанта, коли батьки та педагоги мали б максимально підготувати особистість до вимог військового соціуму. Проблема ще більше ускладнюється через можливе латентне формування механізмів негативного ставлення особистості до всього військового – через залякування страхіттями «дідівщини», знецінення військового обов'язку, пропагандою пацифістської спрямованості.

Таким чином, причиною девіантної поведінки курсанта є дезадаптивні процеси, що виникають через:

- незбалансованість психіки військовослужбовця;
- відсутність у особистості військового адаптивного досвіду, що мав би бути сформований до вступу у вищий військовий навчальний заклад;
- суперечливий вплив військового та цивільного соціуму на морально-психологічний стан курсанта.

Література

1. Конституція України. – К. : Видавництво «Сталкер», 2003. – 64 с.
2. Дьяченко М. И. Военная психология и педагогика / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандибович, С. Л. Кандыбович и др. // Современная военная психология : хрестоматия / сост. А. А. Урбанович. – Мн. : Харвест, 2003. – С. 25–34.
3. Социальная педагогика : курс лекций / М. А. Галагузова, Ю. Н. Галагузова, Г. Н. Штинова и др. ; под. ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 416 с.
4. Соціальна педагогіка: підручник / під ред. А. Й. Капської. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.

5. Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ : навч. посіб. / М. Й. Варій. – Л. : ВІ ДУ «ЛП», 2000. – 162 с.
6. Військове виховання: історія, теорія та методика : навч. посіб. / за ред. В. В. Ягупова. – К. : Graphic & Design, 2002. – 560 с.
7. Технологии социальной работы: учебник / под ред. Е. А. Холодовой. – М. : ИНФРА-М., 2004. – 400 с.

Погрібна Вікторія Леонідівна,

доктор соціологічних наук,

професор кафедри соціології та соціальної роботи ННІ психології,

менеджменту, соціальних та інформаційних технологій ХНУВС

ДІЯЛЬНІСНІ НОРМИ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Для соціальних об'єктів деформація виступає як якісне відхилення від соціального орієнтиру, норми (тобто девіація), котре призводить до змін у поведінці, діяльності і визначається соціальними та психофізіологічними детермінантами.

Що ж являють собою діяльнісні норми як чинник професійної деформації особистості?

На відміну від інших типів соціальних норм (наприклад, норм загальної чи трудової моралі або професійної етики), у просторі діяльності існують і функціонують особливі приписи – діяльнісні норми. Їхня специфіка полягає в тому, що сфера застосування суворо обмежується простором діяльності, а значить, не розповсюджується на поведінку і спілкування у побуті. Діяльнісні норми виникають в ході професійної діяльності, що потребує їхнього чіткого формулювання. Саме формалізовані діяльнісні норми є джерелом і основою відтворення професійної діяльності. Тому однією з відмінностей цих норм від інших типів регуляторів полягає в тому, що галуззю існування для них є лише сфера професійної діяльності.

Інша відмінність диктується природою того носія, в якому ці норми зафіксовані. Якщо носієм моральних норм є будь-яка особистість, то діяльнісні норми розповсюджуються лише на суб'єкта професійної праці. Тільки на робочому місці, виконуючи в службовий час свої професійні обов'язки, людина зобов'язана ними керуватися.

Г. П. Щедровицький під нормами діяльності розумів «той об'єктивний склад і структуру діяльності, які лише і можуть забезпечити вирішення задачі. В цьому сенсі норма не залежить від суб'єктивних засобів окремих індивідів і тому може розглядатися взагалі. Але механізми оволодіння та засвоєння цих норм будуть

визначати той «суб'єктивний спосіб», яким окремі індивіди будуть в подальшому здійснювати особисту діяльність» [1, с. 467]. Саме у цьому вузлі зосереджені витоки тих порушень діяльності, які С. П. Безносов дуже влучно назвав «варварським професіоналізмом» [2, с. 96–97]. І саме в невірному розумінні і засвоєнні норм діяльності полягають причини найтяжчих професійних криз.

Треба зазначити, що в тих галузях трудової активності, де недостатньо чітко визначені норми професійної діяльності, де вони погано конкретизовані для різних умов, з якими можуть стикатися діячі, існує певний простір для свавілля. В цих ситуаціях працівник може самостійно визначати норми своєї діяльності, що далеко не завжди сприяє як ефективності самої діяльності, так і прогресивному розвитку особистості її суб'єкта.

Будучи одним з найбільш поширених видів соціальної деформації особистості, професійна деформація не може виникнути з однаковою долею ймовірності у будь-якого професіонала. Для цього необхідна наявність двох чинників. Першим є особистісна схильність, визначена об'єктивними та суб'єктивними умовами формування та діяльності професіонала. Об'єктивні умови – це результат функціонування громадської думки, яка відбиває суспільну свідомість та мораль. Тому довічним може вважатися спір Гліба Жеглова і Володимира Шарапова з відомого роману братів Вайнерів «Ера милосердя», де в якості найбільш вагомого аргументу прозвучало: «Шахрай має сидіти у в'язниці, а як я його туди відправляю, суспільству не цікаво». Суб'єктивні умови складають негативний приклад батьків, недоліки сімейного виховання, ускладнена спадкоємність тощо.

Другий чинник характеризує наявність зовнішніх умов для девіацій. Співвідношення деформацій та девіацій доцільно проаналізувати окремо.

Деформація та девіація тісно пов'язані одне з одним, але не тожні. З одного боку, девіація виступає різновидом ненормативної поведінки, яка, в свою чергу, може мати і негативну, і позитивну спрямованість. Позитивна форма девіації впливає з висновку акад. В. Н. Кудрявцева про можливість людської свідомості виходити за межі стереотипів, створювати нові варіанти поведінки. Деформація же пов'язана лише з таким різновидом ненормативної поведінки, яка негативно оцінюється соціумом. З іншого боку, девіантна поведінка передбачає хоча б часткову (локальну) деформацію особисто-

сті, тоді як деформація не зводиться лише до поведінкових проявів, а має і суттєві особистісні характеристики.

Як соціальний феномен девіація може розглядатися як розбіжність норм особистісних і соціальних. Для аналізу її сутності американський соціальний психолог Т. Шибутані виділяв три типи поведінки, що відхиляється: конформну, імпульсивну, компульсивну [3, с. 188–189].

Конформна поведінка визначається тим, що особистість притримується норм малої групи, тоді як на рівні великих соціальних груп або суспільства в цілому такі норми оцінюються як такі, що не співпадають із загальносоціальним стандартами. При цьому особистість усвідомлює ці стандарти, але в дилемі «група-соціум» обирає групу.

Імпульсивна поведінка є наслідком тимчасової втрати особистістю самоконтролю і може розглядатися як варіант афективної соціальної дії (за класифікацією М. Вебера). Зазвичай така поведінка носить тимчасовий характер і рідко є наслідком деформації особистості.

Компульсивна поведінка, на відміну від імпульсивної, тісно пов'язана з деформаційними змінами особистості, оскільки обумовлена її низькою соціальною адаптивністю. У людини формуються стійкі орієнтації, які постійно знаходять свій прояв незалежно від змін ситуації. Навіть усвідомлення того, що поведінка стала безрозсудною, небезпечною для особистості, не призводить до її зміни, породжуючи так званий «дух протиріччя». Т. Шибутані вважає, що компульсивність виконує роль своєрідної захисної реакції і таким чином зберігає індивідуальні особливості особистості, на які не впливає ані покарання, ані заохочення. Проте навіть автор концепції зазначає, що покарання в такому випадку стимулює негативні реакції, в першу чергу, агресивність та жорстокість, тобто саме ті якості, які є неприпустимими, в першу чергу, для працівників, що здійснюють будь – який вид професійної діяльності типу «людина-людина».

Психологічний аналіз проблеми тісно пов'язаний з соціологічним. Так, найбільш наочною тут є позиція Р. Мертон, який для пояснення сутності девіації спирався на ідею можливого ставлення особистості до соціально схвалюваних цілей та засобів їх досягнення, виділяючи при цьому п'ять типів девіантної поведінки [4]:

- конформізм як повне, беззаперечне й безумовне прийняття і цілей, і засобів їх досягнення;

- інновація, коли є прийнятною ціль, проте існуючі у суспільстві засоби її досягнення не задовольняють (поведінка за принципом «Гра варта свічок» або «Париж вартий обідні»);
- ритуалізм, якщо для людини не мають принципового значення цілі як такі, але абсолютизуються існуючі засоби їхнього досягнення (поведінка «махрового бюрократа»);
- ретризм, тобто відторгнення як цілей суспільства, так і соціально схвалюваних засобів їхнього досягнення на фоні відсутності власних пропозицій з цього приводу;
- бунт як виклик суспільству у вигляді відмови від існуючих форм та засобів досягнення соціально значущих цілей з пропозицією власної системи цінностей і норм, що її забезпечують.

Як бачимо, в усіх зазначених випадках девіантна поведінка виступає варіантом свідомої дії, що в більшості ситуацій може розглядатися як наслідок локальної деформації особистості.

Відомо, що негативні форми девіації можуть бути спрямовані не тільки на себе (інтравертивні) і призводити до порушень здоров'я (алкоголізм, наркоманія) або навіть смерті (суїцид), але й на соціальне оточення (екстравертивні). Останнє проявляється в порушеннях норм моралі, соціального спілкування, різних видах правопорушень і злочинах, що стає об'єктом юридичного аналізу.

Юристи при вивченні девіантної поведінки основну увагу зосереджують на її цільовій спрямованості, що дає змогу, по перше, встановити органічний взаємозв'язок з об'єктом замаху, по-друге, проаналізувати мотивацію діяльності суб'єкту. При цьому і в першому, і в другому варіанті, як правило, не аналізуються особистісні характеристики, котрі могли викликати девіації в поведінці, а також соціальні наслідки останніх.

Література

1. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Г. П. Щедровицкий. – М. : 1995. – 540 с.
2. Безносков С. П. Профессиональная деформация личности / С. П. Безносков. – СПб. : Речь, 2004. – 272 с.
3. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – М. : Прогресс, 1969. – 298 с.
4. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М. : Академический Проект, 2000. – 880 с.

Вольф Валерія Володимирівна,
*викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРОФЕСІЙНІ ВАРІАНТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Особистість, обираючи ту або іншу професію, на початку трудового шляху повинна мати специфічні психологічні якості для того, щоб не опинитися профнепридатною. В процесі довгострокового заняття якою-небудь професією можуть бути сформовані професійно значущі особистісні риси, які відрізняють представників різних професій між собою, нав'язуючи суспільні очікування змін психіки у людей, пов'язаних одним видом діяльності. Таким чином, вплив професії на відхиляючу від норми поведінку може бути неоднозначним:

1. Професія може загострювати ті або інші індивідуально-психологічні риси людини, формувати в нього типовий психологічний портрет, який має вираження у поведінковому стереотипі, нерідко має девіантний характер

2. Професія може впливати на формування відомих девіацій поведінки в силу впливу інтенсивності, ризикованості, специфічності, темпових та інших особливостей професійної діяльності.

Стиль професійної діяльності відображає специфіку роду діяльності. Загалом, виділено шість векторів діяльності, які мають різні вимоги до стилю поведінки і до індивідуально-психологічним характеристикам робітника:

- Практичний рід діяльності властивий для професії, наприклад, фермера, водія і передбачає наявність таких якостей, як несоціалізованість, маскуліність, інтровертованість.
- Суспільний рід діяльності, є більш властивий для вчителів, соціальних працівників, передбачає такі якості, як консервативність, фемінність, соціалізованість.
- Традиційний рід діяльності, вміщує в себе такі якості, як конформність, консервативність, екстрровертованість, відповідальність.
- Художній рід діяльності (музиканти, актори) характеризується наявністю таких якостей, як незрілість, інтровертованість, тендітність [4].

Крім зарахованих до професійно значущих якостей, які можуть призводити до формування відхиляючої поведінки, можуть відноситися:

- активність (у крайніх випадках – агресивність) яка може бути важливою для робітників правоохоронних органів, спортсменів – представників контактних видів спорту;
- самовіддача (жертвність), яка є значущою для рятувальників, лікарів;
- акуратність (педантизм), типові для бухгалтерів, банківських та медичних робітників, вчителів [5].

До стилю взаємовідносин із партнерами в процесі формування професійної діяльності відноситься авторитарний або демократичний патерн поведінки. До стилів взаємовідносин із колегами по роботі відносять в першу чергу специфіку субординації, можливість суворого підкорення одних іншими, а також, командна робота [2].

Комунікативний стиль зовні професійної середовища є найбільш значущим для оцінки нормативності і девіантності поведінки людини, представника тої або іншої професії, оскільки відхилення від норми поведінки діагностується і зовні професійної діяльності. Важливими характеристиками комунікативного стилю є комунікативна компетентність і толерантність. Перша передбачає наявність здібностей точно розуміти психічний стан учасника взаємодії, друга відображає терплячість по відношенню до співбесідника. Як різновид девіантного комунікативного стилю зовні професійної середовища, – це «професійний кретинізм», під яким розуміємо стиль поведінки індивіда та осмислення їм дійсності скрізь призму власної професії. При цьому людина не здатна відволікатися від професійних знань і стереотипів поведінки та починає використовувати їх у повсякденному житті. Показові приклади – оцінювальна поведінка психіатра зовні психіатричної лікарні та командирський стиль військового при спілкуванні із власною сім'єю. Працівник органів внутрішніх справ іноді може настільки ідентифікуватися з професією, що проти власної волі залишається професіоналом в усіх сферах позаслужбового життя. Це яскраво проявляється, наприклад, у займанні в громадському транспорті місця, найбільш зручного для огляду та мимовільна фіксація зовнішності громадян, номерних знаків автомобілів, перегортання паперів із записами лицьовою стороною униз при появі поряд іншої людини, недоречне вживання професійного гумору тощо. Така командирська поведінка, це є перенос традицій військової дисципліни на

взаємовідносини з близькими людьми [1]. Поведінка, що відхиляється від норми, враховує занадто підвищену вимогливість до себе і до оточуючих людей по відношенню до виконання повсякденних справ. У її основі знаходиться занадто дисциплінованість, чітке наслідування послідовності діяльності, графіку, встановленого розпорядку. Досить показовими є, наприклад, зміни в мові. Вони проявляються в загальному збідненні лексикону, збільшенні у мові лайливих слів і виразів, широкому використанні жаргону [3].

Важливу роль у формуванні подібних відхилень, відіграє сама специфіка діяльності правоохоронця, яка постійно пов'язана з впливом негативних інформацій та емоцій, відчутними психологічними перевантаженнями, постійним зштовхуванням із необхідністю вирішувати конфліктні ситуації, необхідністю приймати важливі рішення в умовах дефіциту часу. Це фактично і є стан постійного стресу організму, у якому перебуває правоохоронець кожен день, зтикаючись постійно із майже, щохвилинною небезпекою для власного життя. Саме тому, з часом виникає деформоване сприйняття оточуючого світу, підозрілість, причепливість тощо. Також може відмічається значне звуження кола інтересів, сприймання навколишнього середовища з позиції корисності для служби, виникнення трудоголізму і проявів емоційно-почуттєвого збіднення. Останній різновид девіацій має прояви у неадекватному, емоційно-почуттєвому супроводу діяльності та поведінки, навіть в позаслужбових сферах. Найчастіше таке виявляє себе у грубощах, жорстокості, утраті здатності до емпатії, у професійному цинізмі. Ці прояви можуть бути ще більш гіпертрофованими, якщо у правоохоронця спостерігається наявність епілептоїдних рис характеру, таких як: занадто розвинена пунктуальність, схильність до порядку у вигляді любові до абсолютної симетрії, чистоти, охайності, економності. Заведений у сім'ї «військовий розпорядок» та стереотипізація повсякденного життя нерідко призводять до конфліктів у сім'ї [1]. Правоохоронець з девіантною поведінкою такого типу, у разі порушення членами сім'ї заведеного розпорядку може реагувати сполохами гніву, стає дратівливим та нестриманим, а це свідчить і про негативні зміни у структурі свідомості та діяльності людини, що відбуваються під впливом особливостей професійної діяльності також, і знаходять свій прояв у міжособистісних та неформальних стосунках із близькими та колегами і загалом, у повсякденному житті.

Література

1. Бандурка О. М. Теорія і методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ : підручник / О. М. Бандурка, В. О. Соболев. – Х. : Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. – С. 45–46.
2. Гранат Н. Л. Профессионализм как принцип организации и деятельности органов внутренних дел / Н. Л. Гранат // Профессиональные и общественные дела в деятельности органов внутренних дел: история и современность. – М., 1990. – 38 с.
3. Дехтярев И. Л. О культуре и стиле работы начальствующего состава органов внутренних дел / И. Л. Дехтярев. – К., 1972. – 34 с.
4. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов н/Д. : Феникс, 1996. – 57 с.
5. Лебидько В.В. Профессиональный отбор абитуриентов при поступлении в вузы МВД / В. В. Лебидько // Психопедагогика в правоохранительных органах : науч.-практ. журнал. – 1996. – № 1. – С. 61–63.

Димитревич Олександр Володимирович,

помічник голови Профспілки працівників морського транспорту

України з міжнародних відносин,

голова Координаційного Центру Допомоги Морякам

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ

Проблема поведінки, що відхиляється, викликає гарячий інтерес дослідників в різних областях наукового знання. Як помічає Я. І. Гілінський: «Вже написані тисячі томів, присвячених проблемам девіантної поведінки, але й досі не зовсім ясно, що ж це таке» [1, с. 6]. Сучасні знання про девіантну поведінку дозволяють стверджувати, що ми маємо справу з надзвичайно складною формою соціальної поведінки особи, визначеною системою взаємозв'язаних чинників. Соціальна девіація повинна розглядатись головним чином як соціально обумовлене явище, в тому сенсі, що уявлення про нормальність і девіації пов'язані з соціальним контекстом. [2, с. 32] Саме це актуалізує увагу до такого прояву соціального, як професійна діяльність. Виникаючі в ній девіації є, з одного боку, необхідною умовою професійного розвитку, а з іншого, фактором професійних деформацій.

Професійна діяльність відіграє значну роль у житті людини і, безперечно, відчуває інформаційний вплив. Це означає, що людина під впливом інформаційних потоків не тільки удосконалює свої знання, уміння і навички, розвиває професійні здібності, але й відчуває і негативну їх дію, яка призводить до появи проблем професіоналізації. Однією з таких проблем є професійна деформація особи фахівця.

На наш погляд, професійна деформація – це деструктивні зміни якостей і властивостей особи (ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування і поведінки), які настають під впливом негативної інформації в процесі виконання професійної діяльності. Виділяють різні види професійної деформації. Доцільно виділити наступні критерії, які лягли в основу класифікації її видів.

Залежно від джерела розвитку:

а) природна (захисна) професійна деформація – під впливом постійних емоційних навантажень на психіку, людина позасвідомо прагне відсторонитися і уникнути їх, захист від різного роду потрясінь, негативної інформації, певною мірою, деформує особу фахівця;

б) придбана професійна деформація – фахівець в процесі діяльності, спрямованої на подолання окремих проявів поведінки, що відхиляється, «набирається» негативного досвіду у свого підопічного (клієнта, колеги т. ін.);

с) вироблена професійна деформація – придбана деформація під впливом діяльності, що продовжується і специфічних особливостей особи фахівця трансформується в іншу форму, відмінну від придбаної.

Залежно від ступеня прояву:

а) первинна професійна деформація – виявляється в перші роки, коли відбувається професійна адаптація особи;

б) часткова професійна деформація – виявляється періодично практично у всіх представників професій і залежить від емоційного стану особи;

с) повна професійна деформація – виявляється стабільно з щоденним посиленням негативних наслідків.

Залежно від рівня деформації особи:

а) адаптивна професійна деформація – пасивне пристосування особи до конкретних умов діяльності, внаслідок чого формується високий рівень конформізму;

б) професійна деградація – крайній ступінь професійної деформації, коли постає питання про професійну непридатність фахівця.

У різних інформаційно-комунікативних ситуаціях професійної діяльності фахівець стикається з помилковою, негативною інформацією, що отримується від партнерів, керівництва, може стати об'єктом психологічного тиску (маніпуляція) та ін. Це призводить до станів напруженості, стресу, коли у фахівця виникає гострий внутрішній конфлікт між жорсткими вимогами, які накладає на нього відповідальність і об'єктивною неможливістю виконати їх. В

умовах жорсткого ліміту часу виникає інформаційний стрес, який супроводжується невизначеністю ситуації (або недостовірною інформацією про ситуацію) і швидкою зміною інформаційних параметрів.

В результаті проявами професійної деформації особи можуть стати: інформаційна пасивність – небажання вдосконалення навичок роботи та підвищення рівня інформаційної культури, припинення професійної самоосвіти і самовиховання після накопичення певної кількості інформації; інформаційна некомпетентність – небажання використання можливостей для розвитку і посилення інтелектуальних і творчих здібностей на основі застосування інформаційних технологій; спотворення етичних критеріїв, ціннісних орієнтацій тощо.

Трудність боротьби з професійною деформацією полягає в тому, що вона, як правило, не усвідомлюється працівником, а її прояви виявляються іншими людьми. Тому професіоналам важливо надавати інформацію про можливі шляхи профілактики, підвищувати рівень культури спілкування, впроваджувати програми професійної реабілітації.

Таким чином, людина як особа і активний соціальний суб'єкт, схильна до безпосереднього впливу інформаційного середовища, результатом якого в рамках професійної діяльності є розвиток професійної деформації особи фахівця. Знання вказаної проблеми та її урахування на практиці особливо важливі в умовах нової, технічно і інформаційно насиченої реальності.

Література

1. Гилинский Я. И. Социология девиантного поведения / Я. И. Гилинский, Афанасьев В. С. – СПб., 1993.
2. Д. Дэвид, Джери Дж. Большой толковый социологический словарь. – 2001.

Віденєєв Ігор Олександрович,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри прикладної психології ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕМОЦІЙНИХ БАР'ЄРІВ У СПІЛКУВАННІ ПРАЦІВНИКІВ РІЗНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС

На сучасному етапі розвитку суспільства все більше уваги приділяється не результативності праці, а особистості працівників. Традиційно, в суспільній свідомості акцент робиться на позитивних аспектах роботи з людьми. Однак очевидно, що саме робота з лю-

дьми, в силу високих вимог, що ставляться нею до працівника, особливої відповідальності та емоційних навантажень, потенційно містить у собі небезпеку негативних переживань, пов'язаних із службовими ситуаціями, і ймовірність виникнення особистісних розладів на професійному ґрунті.

Проведені дослідження призвели до виявлення своєрідного професійного стресу – «стресу спілкування», що у сполученні з іншими професійними стресами, приводить до виникнення так званого феномену «емоційного вигорання».

За останні роки, в рамках психології, соціології та інших наук, проводилось багато закордонних і вітчизняних досліджень, присвячених цій проблематиці. Показана наявність синдрому «емоційного вигорання» у вчителів (Форманюк, 1994; Румянцева, 1998), у лікарів і медичних сестер (Абрамова, Юдчиц, 1998; Малишева, 2000; Dierendonck et al., 1994; Schaufeli, Yanczur, 1994), у вчених (Noworol, Marek, 1994), у керівників (Водоп'янова й ін., 1997), у правоохоронців (Р. Шварб, 1982; Д. Маслач, 2000). Таким чином, цей синдром, мабуть, досить розповсюджений серед представників багатьох професій, у тому числі й таких, що досі не досліджувалися психологами.

Правоохоронна діяльність передбачає часті і близькі емоційні контакти з людьми, які важко витримувати тривалий час. Таке надмірне навантаження і неадекватні міжособистісні відносини призводять до емоційного вигорання працівників ОВС. Працівники, що інтенсивно взаємодіють із людьми, часто надмірно витрачають психічну енергію, що призводить до психосоматичної втоми і емоційного виснаження в результаті чого з'являються тривога, роздратування, гнів, занижена самооцінка, на фоні вегетативних зсувів, і як правило, виникають і сімейні проблеми.

В той же час, нині відсутній комплексний підхід до профілактики емоційного вигорання в ОВС. Очевидно, що вплив лекційних та практичних занять в системі службової підготовки хоча і є позитивним, не може належним чином поліпшити ситуацію.

Наслідки ж емоційного вигорання загальновідомі: працівник перестає цікавитись роботою, підвищувати свій загальний та професійний рівень, взагалі припиняє професіоналізацію, може приводити до розвитку девіантних форм поведінки [1].

Об'єктом дослідження є емоційна сфера особистості.

Предметом дослідження є особливості емоційних бар'єрів в спілкуванні у працівників різних підрозділів ОВС.

Метою роботи є дослідження особливостей емоційних бар'єрів в спілкуванні у працівників слідчих підрозділів та кримінальної міліції.

Вибірку дослідження склали 20 працівників СКР чоловічої статі, віком 24–35 років та 16 працівників СВ чоловічої статі віком 23–35 років, що працюють у Ковельському МВ УМВС України в Волинській області.

Особливості бар'єрів у встановленні емоційних контактів опитуваних були досліджені за допомогою методики В. Бойко. В таблиці 1 приведені порівняльні результати оперативних працівників та слідчих, отримані за даною методикою:

Таблиця 1

Особливості бар'єрів у встановленні емоційних контактів у працівників різних підрозділів, $\bar{X} \pm \sigma$, балів

Показники	працівники слідства	оперативні працівники	$t_{\text{емп}}$	p
Невміння дозувати емоції	$0,71 \pm 0,78$	$1,50 \pm 0,45$	0,76	–
Неадекватні прояви емоцій	$2,10 \pm 0,83$	$3,20 \pm 1,32$	1,12	–
Негнучкість емоційних проявів	$0,90 \pm 0,94$	$0,50 \pm 0,44$	1,58	–
Домінування негативних емоцій	$1,26 \pm 0,96$	$0,75 \pm 0,35$	2,01	0,05
Небажання емоційних контактів	$0,90 \pm 0,94$	$1,40 \pm 1,80$	0,91	–

Як видно із таблиці, для працівників слідства найбільш характерними бар'єрами у встановленні емоційних контактів є неадекватні емоційні прояви ($2,10 \pm 0,83$) та домінування негативних емоцій ($1,26 \pm 0,96$). Менш характерним для них бар'єром є невміння дозувати емоції ($0,71 \pm 0,78$). Це свідчить про те, що слідчим найбільше заважають встановлювати емоційні контакти з людьми неадекватні емоційні прояви та негативний емоційний фон, але вони здебільшого вміють дозувати власні емоції, проявляють гнучкість в емоційних проявах, бажають сходитися з людьми на емоційній основі.

Для оперативних працівників найбільш характерними бар'єрами у встановленні емоційних контактів є неадекватні емоційні прояви ($3,20 \pm 1,32$) невміння дозувати емоції ($1,50 \pm 0,45$) та

небажання емоційних контактів ($1,40 \pm 1,80$). Менш характерними для них є негнучкість емоційних проявів ($0,50 \pm 0,44$) та домінування негативних емоцій ($0,75 \pm 0,35$). Це свідчить про те, що оперативні працівники характеризуються позитивним емоційним фоном, проявляють гнучкість в емоційних проявах, але недостатньо дозують емоції, не завжди адекватно їх проявляють та не схильні сходитися з людьми на емоційній основі.

Особливості показників емоційних бар'єрів у спілкуванні у працівників різних підрозділів представлені на рис. 1.

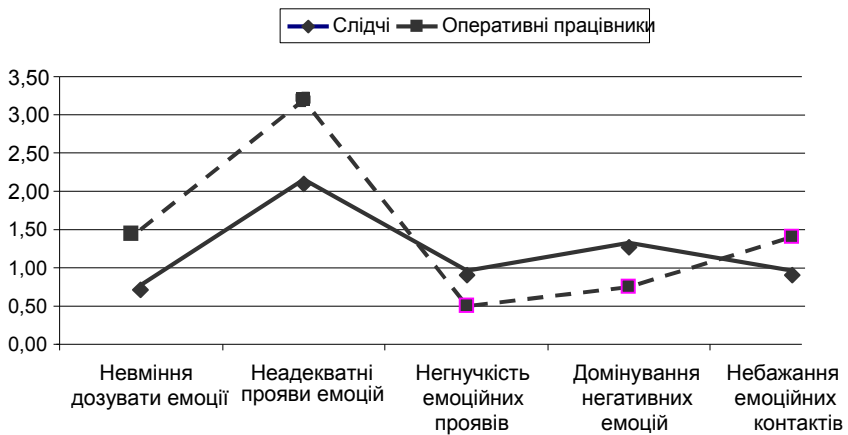


Рис. 1. Особливості емоційних бар'єрів у спілкуванні у працівників слідства та оперативних працівників, бали

Статистично достовірні розбіжності між групами були виявлені тільки по показнику домінування негативних емоцій. Так, оперативні працівники більшою мірою проявляють позитивні емоції в спілкуванні, ніж працівники слідства ($0,75 \pm 0,35 < 1,26 \pm 0,96$, $p=0,05$). Слід також відмітити, що сума середніх показників у опитуваних перевищує 13 балів (14,86 балів у слідчих та 20,85 балів у оперативних працівників), що за даними автора методики свідчить про те, що емоції у опитуваних утруднюють встановлення контактів з людьми, і вказує на наявність дезорганізуючого стану або типових неадекватних емоційних реакцій. На нашу думку, це являється непрямим підтвердженням наявності емоційного вигорання у опитаних працівників ОВС.

Література

1. Вилюнас В. К. Психология эмоций / Вилюнас В. К., Гиппенрейтер Ю. Б. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 288 с.

Мальцев Володимир Володимирович,

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС

Болотова Вікторія Олександрівна,

кандидат соціологічних наук, доцент,

*доцент кафедри соціології та політології Національного
технічного університету «ХПІ»*

КАРТОГРАФУВАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ

Вивчення злочинності через складність самого об'єкту дослідження вимагає застосування усього комплексу різних методологічних та методичних засобів наукового пізнання. Певне місце серед них займає й метод картографування злочинності. Цей метод, маловідомий на пострадянському просторі, займає чільне місце у вивченні злочинності в країнах Західної Європи та США. При цьому картографування злочинності широко використовується як при науковому дослідженні злочинності, так і в практичній діяльності правоохоронних органів. Так, у США згідно з результатами дослідження, проведеного фондом Police Foundation, близько 70 % правоохоронних структур, штат яких складає від 100 офіцерів і більше, та 40 % структур, зі штатом від 50 до 99 офіцерів, застосовують технологію картографічного аналізу злочинності [1].

Ідея картографування злочинності народилася на початку 19 ст. у Франції. Перші карти злочинності створили Адріано Балбі та Андре-Мішель Гуеррі у 1829 р. Використовуючи дані кримінальної статистики 1825 та 1827 років, та інформацію з останніх переписів вони розробили карти злочинів проти власності, проти особи та карти рівня освіти. Порівнюючи отримані тематичні карти, дослідники виявили, що у південно-східній частині Франції, яка має більш високий рівень освіти, спостерігається більш високий рівень злочинів проти власності та відносно низький рівень злочинів проти особи. Якщо результати, які відносяться до географічних варіацій рівня освіти не викликали великого здивування, то інші зв'язки пробудили великий інтерес [2, р. 4].

Бельгійський астроном та статистик Ламберт-Адольф Кетле спробував підвести певну теоретичну основу під цей метод. У 1831 та 1832 рр. він опублікував три карти, які були однаковими за тематикою, але відносились до різних територій. Кетле побачив зв'язок між злочинністю та декількома змінними, а саме з транспортними шляхами, рівнем освіти, етнічними та культурними відмінностями. Подальші теоретичні дослідження у цій сфері привели його до відомої концепції «середньої людини» та розроблення теорії «соціальної фізики» [2, р. 5].

Філіпс, аналізуючи сотні подібних досліджень, вказує на три етапи історії розвитку даного методу [2]:

1. Перший етап – географічна школа, яка домінувала на протязі 1830–1880 рр. Дослідження базувалися на соціальній статистиці, яка збиралася державними органами влади. Представників цієї школи, головним чином, цікавили взаємозв'язки між рівнем злочинності та демографічними характеристиками й здоров'ям населення;
2. Другий етап – типологічна школа, яка функціонувала наприкінці XIX – на початку XX ст.ст. Типологісти акцентували увагу на зв'язку між розумовими, фізичними характеристиками населення та злочинністю;
3. Третій етап – екологічна школа (30-ті роки XX ст.) сконцентрувала увагу на географічних варіаціях певних соціальних умов, припускаючи, що ці варіації впливають на скоєння певних патернів злочинів.

Інтерес до досліджень кореляцій між навколишнім середовищем та злочинністю пов'язаний з діяльністю Чикагської школи соціології, а саме з вивченням К. Шоу та Г. Маккея соціальної інфраструктура міста, виділенням ними специфічних міських зон та аналізом особливостей делінквентної поведінки підлітків в цих зонах [3]. К. Шоу прямо зазначав, що дослідження делінквентної поведінки підлітків необхідно починати з вивчення їх географічної локалізації. Таким чином, сформувався новий напрям в девіантології, тематикою якого було дослідження зон соціальної дезорганізації та їх вплив на формування кримінальних установок індивідів [4].

Поява комп'ютерних технологій надала новий поштовх у розвитку картографічного методу. Починаючи з простої візуальної презентації випадків скоєння злочинів через згенеровані за допомогою комп'ютерів карти, удосконалюючи методи обробки та аналізу інформації картографування започаткувало новий напрямок у теорії

та практики кримінальної превенції, який отримав назву «контекст злочину». У фокусі уваги даного напрямку було дослідження особливостей фізичного, організаційного та соціального середовищ, які уможливають злочин. Таким чином, концепція місця злочину займає центральну позицію в екологічній кримінології, яку розробляли такі вчені як Патриція та Пауль Брантингхамі (Patricia and Paul Brantingham), Лоурес Кохен (Lawrence Cohen), Марк Фелсон (Marcus Felson), Рональд В. Кларк (Ronald V. Clarke) та Дерек Корниш (Derek Cornish) [5].

Збір даних про місце злочинів у певний період часу, ідентифікація місць локальної концентрації правопорушень, так званих «hot spots» – гарячих точок, та винайдення причин та факторів такої локалізації – є сутністю методу картографування. Зазвичай, пошук цих факторів ведеться серед специфічних соціальних властивостей цих локацій, які впливають як на якісні, так й на кількісні характеристики злочинності.

Проте картографування злочинності є не тільки надбанням соціологічної науки. Можна виділити декілька інших напрямків застосування цього методу:

1. Управління поліцейськими формуваннями (наприклад, встановлення оптимальних маршрутів патрулів, планування поліцейських операцій);
2. Реалізація заходів, спрямованих на профілактику правопорушень (наприклад, встановлення ефективної системи відеонагляду);
3. Криміналістика та розслідування злочинів. (Так, картографічний аналіз інформації про випадки зґвалтування підлітків допоміг викрити злочинця. «Карти динаміки руху», що демонструють пересування підозрюваних осіб порівняли з маршрутами серійного злочинця. Вдалося з'ясувати, що злочини скоювалися тільки біля односімейних будинків, в які було легко проникнути. При цьому злочинець уникав кутових будинків і з'являвся на місці злочину лише двічі: при виборі жертви і у момент скоєння злочину. Отримані в результаті аналізу дані і додаткові докази дозволили поліції швидко встановити особу злочинця і закрити справу);
4. Налагодження зв'язків з місцевими громадами (встановлення проблемних територій та вироблення правоохоронними органами сумісно з місцевими громадами стратегій мінімізації криміногенних ризиків).

Література

1. Раскрытие преступлений с помощью картографического метода [Електронний ресурс] // Хранитель. Медиапортал о безопасности – Режим доступа: http://www.psj.ru/saver_magazines/detail.php?ID=10892. – Назва з екрана.
2. Weisburd D. Crime mappind and crime prevention / David Weisburd, Tom McEven // Crime prevention studies. – V. 8. – N. Y. : Criminal Justice Press, 1998. – P. 1–27.
3. Shaw C. R. Juvenile Delinquency and Urban Areas: a study of rates of delinquency in relation to differential characteristics of local communities in American cities / Clifford Robe Shaw, Henry Donald McKay. – Chicago : University of Chicago Press, 1972. – 394 p.
4. Shaw C. R. Delinquency areas / C. R. Shaw. – Chicago : University of Chicago press, 1929. – 214 p.
5. Harries K. Mapping Crime: Principle and Practice / Keith Harries. – Washington : US Department of Justice, 1999. – 206 p.

Одинцова Олена Володимирівна,

ад'юнкт кафедри кримінології, конфліктології та соціології Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка

Гнатенко Євген Олександрович,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри кримінології, конфліктології та соціології Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОРГАНІЗОВАНУ ЗЛОЧИННІСТЬ У НАУКОВИХ РОБОТАХ РОСІЙСЬКИХ КРИМІНОЛОГІВ

Щоб встановити, які джерела кримінологічної інформації використовують вчені, вивчаючи організовану злочинність, нами було проаналізовано розділи, присвячені поняттю організованої злочинності, причинам її виникнення та її кримінологічній характеристиці в монографії [4, с. 149–224], підручнику з кримінології [3, с. 90–102, 173–178, 596–612], навчальному посібнику [2, с. 19–84, 85–107, 121–189, 331–351] і в збірці матеріалів за підсумками круглого столу [5, с. 3–6, 7–95, 103–130, 131–237].

В результаті аналізу були одержані наступні результати.

Джерелами кримінологічної інформації, які використовуються найчастіше, є: статистичні джерела (дещо більше за третину всіх посилань на джерела кримінологічної інформації, коли за формулюванням можна визначити їх вид) і узагальнені дані, одержані в ході кримінологічних (соціологічних) досліджень (майже третина випадків). Половину від решти посилань на визначені джерела кримінологічної інформації складають кримінальні справи. Незва-

чну частку складають такі види джерел кримінологічної інформації, як публікації в ЗМІ. Крім того, джерелами кримінологічної інформації про організовану злочинність є ті частини наукових робіт, які містять посилання на особистий досвід, посилання на бесіди з працівниками правоохоронних органів або учасниками кримінального судочинства.

Але подані результати є неточними. Це пов'язано з тим, що нерідко мають місце випадки, коли вчені подають ті чи інші відомості про організовану злочинність, *не називаючи* джерело кримінологічної інформації, з якого їх було одержано. При цьому робляться досить серйозні висновки, які мають істотне значення для подальшого вивчення цього виду злочинності, а також боротьби з ним. Наприклад, називаються основні ознаки злочинних об'єднань, що функціонують у сфері економіки, які відрізняють їх від традиційних груп господарсько-корисливого типу [5, с. 196]; наголошується, що у 80-ті роки минулого століття відбувся розкол злочинного середовища на три табори [5, с. 206–207]; наголошується, що в основі багатьох кримінальних явищ, які оцінювались як тероризм, міжетнічні конфлікти, лежали процеси руху, перерозподілу значних кримінальних капіталів [3, с. 176]; повідомляється про активізацію діяльності зарубіжних терористичних організацій на території Росії, створення різними політичними і неполітичними громадськими об'єднаннями незаконних озброєних формувань [4, с. 189] тощо.

Далеко не завжди в тексті є чіткі формулювання, які дозволяють визначити, про яке саме джерело кримінологічної інформації йде мова. Невизначені джерела кримінологічної інформації ми розділили на дві підгрупи: повністю невизначені (наприклад, «по имеющейся информации», «по имеющимся данным», «анализ других материалов», «оценочные данные»); частково невизначені – ті джерела кримінологічної інформації, про які в тексті містяться деякі відомості (наприклад, установа, відомство, підрозділ, з якого вони одержані; особи, від яких вони стали відомі; заходи, в ході яких були одержані), але визначити, яке саме джерело кримінологічної інформації мав на увазі вчений, все ж таки не можливо. Наприклад, яке джерело кримінологічної інформації має на увазі учений під формулюванням «практика боротьби з організованою злочинністю»? В рівній мірі це можуть бути і масштабні опитування оперативних співробітників підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю або слідчих, суддів, прокурорів, і бесіди з окремими їх представниками, і кримінальні справи, і статистичні джерела тощо. Іншими

прикладами частково невизначених джерел кримінологічної інформації можуть бути: «свидетельства сотрудников Главного управления по экономическим преступлениям МВД России» [4, с. 185], «оценки Главного управления по организованной преступности МВД России» [4, с. 185]; свидетельства опытных сотрудников правоохранительной системы» [3, с. 610]; «данные ООН» [2, с. 125, 137]; «в ходе комплексных мероприятий под условным названием «Антиквариат» [4, с. 205]. Говорячи про співвідношення повністю невизначених і частково невизначених джерел кримінологічної інформації, слід сказати, що майже в третині випадків неможливо скласти навіть найзагальніше уявлення про те, про яке саме джерело кримінологічної інформації йде мова.

Крім того, наведений аналіз показав, що на відміну від американської кримінологічної літератури [1, с. 319–342], в російській кримінологічній літературі вказується обмежений об'єм інформації про джерела кримінологічної інформації, посилання на які присутні. Аналіз вказаної літератури показав, що в тексті можуть указуватися наступні відомості про джерела кримінологічної інформації. Щодо статистичних джерел це відомості про те, за який часовий період, на якій території, за якою категорією справ, в яких відомствах її було одержано. При описі такого джерела кримінологічної інформації, як кримінальні справи, можуть надаватися дані про те, яка їх кількість, за який часовий період, по якому регіону була узята для аналізу, про злочини якого виду та/або в якій сфері, щодо кого були порушені, якими підрозділами розслідувалися, яке рішення у справі було винесене (винесено вирок суду, знаходиться у провадженні). У разі посилання на матеріали конкретних кримінальних справ можуть бути вказані відомості про прізвище обвинуваченого, підсудного, посаду, яку він обіймав на момент вчинення злочину. Щодо кримінологічних (соціологічних) досліджень може надаватися інформація про їх метод, об'єкт; установу або авторський колектив, що його проводив; галузь або установу, в яких воно проводилось; окремі питання анкети. Посилаючись на публікації в ЗМІ, вчені можуть указувати бібліографічні дані тієї або іншої статті або посади, імена осіб, які давали інтерв'ю, ім'я кореспондента.

Цієї інформації недостатньо, щоб оцінити обґрунтованість отриманих висновків. Вчені часто обмежуються лише назвою виду джерела кримінологічної інформації, не вказуючи інші необхідні відомості про нього. Наприклад, по таких джерелах кримінологічної інформації, що часто використовуються, як кримінологічні (соціо-

логічні) дослідження та кримінальні справи, вчені вказують лише вид джерела у майже половині та трохи більше за третину випадків відповідно. У переважній кількості випадків така ситуація має місце при зверненні до публікацій у ЗМІ (59 % випадків). Якщо будь-які відомості про джерело кримінологічної інформації вказуються, то часто – 1–2 характеристики, рідше – 3–5, що також є недостатнім. Зокрема, у 40 % випадків вказуються 1–2 характеристики кримінологічного (соціологічного) дослідження, що використовувалось, лише у 12 % випадків – 3–5 характеристик кримінологічного (соціологічного) дослідження, по третині випадків – 1–2 характеристики і 3–5 характеристик використаних кримінальних справ.

Таке зауваження у найменшій мірі відноситься до статистичних джерел (двадцята частина від числа всіх посилань на це джерело кримінологічної інформації), оскільки саме подання статистичних даних потребує вказівку хоча б трьох характеристик.

Традиція, подавати результати наукових досліджень про організовану злочинність, що склалася в російській кримінології, призводить до того, що вже одержані знання про неї є такими, що не можуть бути перевіреними. Читач не може зробити висновок про ступінь повноти і достовірності переважної кількості використаних ученими джерел кримінологічної інформації, а отже, і про те, наскільки можна довіряти зробленим на їх основі висновкам. А значить, неможливо виявити і будь-які помилки, якщо останніх було вільно або мимоволі припущено попередніми дослідниками. Це не сприяє подальшому успішному вивченню організованої злочинності.

Література

1. Альбанезе Дж. Таинственная мафия: организованная преступность // Криминология / под ред. Дж. Ф. Шели ; пер. с англ. – СПб., 2003. – С. 319–342.
2. Годунов И. В. Противодействие организованной преступности : учеб. пособие / И. В. Годунов. – М., 2003. – 497 с.
3. Криминология : учеб. для юрид. вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. – М., 1997. – 784 с.
4. Основы борьбы с организованной преступностью : монография / под ред. В. С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова. – М., 1996. – 400 с.
5. Организованная преступность / под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М. : Юрид. лит., 1989. – 351 с.

Бурбело Роксана Юріївна,
ад'юнкт кафедри кримінології, конфліктології та соціології
Луганського державного університету внутрішніх справ
ім. Е. О. Дідоренка

Науковий керівник І. О. Топольскова
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри кримінології, конфліктології
та соціології Луганського державного університету внутрішніх
справ ім. Е. О. Дідоренка

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ЗЛОЧИНЦЯ

1. Потреби, соціальні норми і ціннісні орієнтації є внутрішніми компонентами особи. До складових цінностей відносяться істина, добро (правові, моральні і релігійні норми) і краса. Дослідження внутрішнього світу особи професійного злочинця дозволяє ознайомитися зі складним комплексом властивостей, що характеризують його, отримати найбільш точну й розгорнуту характеристику по критеріях, що цікавлять дослідника: відношення до законів, моралі, мистецтва і релігії.

2. Оскільки предметом дослідження є внутрішній світ професійного злочинця – сфера прихована, про яку неможливо дізнатися, вивчивши кримінальні справи, статистичні дані, публікації в періодичних виданнях, необхідний адекватний соціологічний метод для вивчення даної проблеми – не кількісний, а якісний, причому не будь-який. Наприклад, глибинне інтерв'ю навряд чи дасть вичерпну інформацію про внутрішній світ професійного злочинця. Останній або не захоче відповідати на питання дослідника, або відповідь, але неправдиво.

3. Людина, що одержує значну частину інформації зі спеціально створених для цієї мети творів – документальних романів, щоденників, есе, тим самим знаходить можливість отримати інформацію про явище, що цікавить її [3, с. 14]. При дослідженні особи професійного злочинця однією з істотних проблем є проблема пошуку джерел кримінологічної інформації. У якості таких джерел при вивченні ціннісного рівня особи професійного злочинця виступають твори табірної прози, оскільки в них відображене інобуття всього буття країни, всі сторони і грані життя злочинців очима людей, безпосередньо занурених в життя в'язниць і таборів.

4. З розпадом СРСР і проголошенням Україною незалежності, українська наука теж зазнала ряд змін. Існувала й існує думка, що за російськими джерелами не можна вивчати українську злочинність. Проте, як зазначає І. П. Рущенко, «Общность преступных субкультур определяется многими факторами, среди которых решающую роль играл тюремный социум. Всего несколько лет как разделились пенитенциарные системы Украины и России. Несколько сот лет украинцы отбывали наказание в России, на Соловках, в Сибири, на Сахалине, в ГУЛАГе. Тюремный мир был общей школой» [5, с. 23]. За часів масових репресій величезна кількість злочинців знаходилася в таборах і в'язницях разом з політичними ув'язненими тривалий період. Знаходячись пліч-о-пліч зі злочинцями, можна було зануритися в злочинний світ і детально вивчити його. Зараз неможливо роками спостерігати за злочинцями, оскільки дослідникові-кримінологу важко спеціально проникнути в злочинний світ для його детального вивчення. Оскільки політика масових репресій сама зробила можливим знаходження «не злочинців» зі злочинцями впродовж багатьох років, деякі політичні ув'язнені досліджували злочинний світ й описали його в своїх творах – табірній прозі.

5. Російський письменник – табірник В. Шаламов знаходився двадцять років в місцях позбавлення волі та таборах, детально вивчив злочинний світ і описав його в своїх творах. Унікальна інформація про моральні властивості і психологічні особливості особи професійного злочинця, що міститься в творах В.Шаламова, допомагає глибше пізнати внутрішній світ злочинця, його погляди, переконання, ціннісні орієнтири. Одним з кращих творів В.Шаламова, в якому описаний внутрішній світ професійного злочинця є «Очерки преступного мира».

Література

1. Гнатенко Е. А. Проблема изучения личности преступника в отечественной науке криминологии / Е. А. Гнатенко // Соціологія в ситуації соціальних невідзначеностей : Тези учасників I Конгресу Соціологічної асоціації України. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – 476 с.
2. Иншаков С. М. Зарубежная криминология / С. М. Иншаков. – М. – НОРМА-М., 1997. – 383 с.
3. Кожин В. Россия. Век 20-й (1901–1939) : История страны от 1901 г. до «загадочного» 1937 г. : Опыт беспристрастного исследования. – М. : ЭКСМО–Пресс, 202. – 448 с. – (Серия «История России. Современный взгляд»).
4. Криминология / под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева ; Санкт-Петербургский гос. ун-т, юрид. ф-т. – СПб. ; М. ; Х. ; Мн. – 2002. – 106 с.

5. Организованные преступные группы в Украине: традиционное и типичное (социологический очерк) / под общ. ред. А.Н. Ярмыш. – Х. : Нац. ун-т внутр. дел, 2001. – 238с.
6. Фэрри Э. Уголовная социология : Перевод с 5-го французского издания 1905 г. / под ред. С. В. Познышева (предисл.). – М. : В. М. Саблин, 1908. – 615 с. – репринтная копия. – Режим доступа: <http://www.bibliard.ru/vcd> – 677 – 3 – 757/goodsinfo.html.

Горбачова Ольга Вікторівна,
*науковий співробітник НДЛ кадрового, соціологічного
та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС*

СПЕЦИФІКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НА ҐРУНТІ КСЕНОФОБІЇ

Ксенофобські практики значною мірою варіюють за ступенем суспільної небезпечності: від примітивних вербальних образ до жорстоких насильницьких дій. І, не дивлячись на те, що у переважній більшості країн злочинні дії, які супроводжуються проявами ксенофобії, підлягають більш суворому покаранню, залишається чимало «білих плям» щодо уніфікації та стандартизації відповідних дій ксенофобського характеру. Таким чином, особливої уваги потребує аналіз специфіки злочинів на ґрунті ксенофобії («злочинів ненависті»).

Під «злочинами ненависті» в широкому значенні, тобто, незалежно від національного законодавства, розуміють злочини, які вчиняються з мотивів упередження, ненависті, неприязні та у яких жертва, об'єкт або ціль злочину вибрані за ознакою їх реальної чи уявної належності до певної групи, зв'язку з нею. Група може бути заснована на будь-яких соціально-релевантних ознаках чи характеристиках, що властиві її членам: раса, національність, релігія, мова, сексуальна орієнтація, фізична чи розумова неповноцінність, стать, інше розрізнення. Відповідно, для даної групи злочинів не повними та обмеженими будуть судження типу: «злочини ненависті» – це злочини проти іноземців чи «злочини ненависті» – це злочини, у яких суб'єкт та об'єкт належать до різних рас, етнічних груп, релігій тощо. Важливо не хто і у відношенні кого, а *чому?* У такому розумінні даний термін є інклюзивним, тобто він охоплює невичерпний перелік розрізень, які покладаються в основу мотиву злочину.

Отже, злочини на ґрунті ксенофобії можуть докорінно різнитись елементами: суб'єктом та об'єктом посягань, проявом злочинних дій та їх наслідками, способами та засобами скоєння протиправних дій, структурою в цілому, але об'єднуються у групу «злочини нена-

висті» саме завдяки мотиву – ненависті, неприязні, нетерпимості до людей як реальних чи уявних членів відповідної групи, спільноти. Це дозволяє розглядати дані злочини як окремі прояви загального явища – ксенофобії.

У злочинах на ґрунті ненависті мотивом діяльності злочинця є певна відмінна особливість жертви, яка вказує на її приналежність до певної групи, до якої злочинець відноситься ворожо, з ненавистю чи нетерпимістю. Оскільки дії злочинців спрямовані проти іншої особи чи її майна частково чи повністю у зв'язку з реальною чи уявною належністю особи до певної групи, злочини на ґрунті ненависті насправді звернені до більш широкої групи чи спільноти. [1, с. 14.] Таким чином, це злочини – меседжі, злочини – послання, злочинець через відповідні дії звертається з посланням до всіх членів певної групи чи спільноти, саме таким чином виражає свою неприязнь, ненависть до них. Відповідно, особливістю даних злочинів є тристоронній характер взаємозв'язку – обов'язковим є наявність винних, постраждалих, а також тих, до кого звернена інформація про ненависть та вороже ставлення. Також «злочини ненависті» вирізняються з-поміж інших одним з найвищих ступенів суспільної небезпечності, адже чинять значний вплив на міжнаціональні відносини в країні, більшою мірою, ніж будь-який інший вид злочинності, провокують конфлікти, суспільні хвилювання та навіть бунти. Особлива суспільна небезпека ксенофобії та «злочинів ненависті» обумовлена ще й тим, що окремі дії при певних об'єктивних та суб'єктивних факторах можуть достатньо швидко перерости в більш тяжкі злочини, які посягають на суспільну безпеку (масові безлади, вандалізм, екстремізм, тероризм та ін.), на основи конституційного строю та безпеку держави в цілому (збройні конфлікти, насильний захват влади та ін.). У найбільш крайніх випадках злочини на ґрунті ненависті включають геноцид, етнічні чистки та масові вбивства.

Ще однією особливістю «злочинів ненависті» є те, що у більшості випадків тяжкість цих злочинів поступово зростає. Спершу, злочинці доволі часто задовольняються усними знущаннями, письмовими призовами тощо. Потім переходять до загроз у адресу конкретних осіб, після цього – до знищення майна, посягання на життя та здоров'я і аж до скоєння злочинів у відношенні все більшої кількості осіб.

Можна виділити наступні компоненти, обов'язково присутні при скоєнні «злочинів ненависті»:

1) соціальний та світоглядний контекст події – об’єктивна і суб’єктивна соціальна дискомфортність, а також вибраний спосіб її інтерпретації;

2) створення мотивації для дискримінації громадян у вигляді «презумпції винуватості» на основі реальної чи уявної наявності відповідних ознак;

3) визначення способу «очищення» соціальної системи від визнаних шкідливими елементів в особі людей, що належать до відповідної групи (етнічної, расової, релігійної тощо);

4) здійснення дій, спрямованих на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, витіснення об’єкту з соціального середовища певного рівня, дискримінацію особи (групи) або, навпаки, надання привілеїв, нанесення матеріальної, фізичної чи моральної шкоди, або погроза вчинити такі дії [2, с. 12–17].

Варто зазначити проблеми, які притаманні «злочинам ненависті» в Україні та потребують нагального вирішення: 1) даний вид злочинів – порівняно нове явище для української міліції, відповідно, слідчі часто не уявляють, якими мають бути напрями розслідування, які джерела можуть бути використані для отримання важливої інформації по справі, не можуть вірно визначити предмет та межі доказування тощо; 2) це доволі складна за своєю юридичною природою система, на жаль, ще більш ускладнена недоліками законодавства в цій галузі; 3) злочинність на ґрунті ненависті має високий ступінь латентності (в основному через недосконалу практику повідомлень про злочини даної категорії у правоохоронні органи), що гальмує впровадження практики якісного реагування на них.

Література

1. Борьба с преступлениями на почве ненависти в регионе ОБСЕ: обзор статистики, законодательства и национальных инициатив / [пер. с англ. Е. Постникова]. – Польша : Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека, 2006. – 115 с.
2. Методика расследования преступлений, совершаемых на почве национальной или расовой вражды или ненависти / [А. Я. Винников, Н. М. Гиренко, О. Н. Коршунова, А. В. Леухин, Е. Б. Серова] ; под общ. ред. О. Н. Коршуновой. – СПб., 2002. – 92 с.

ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗЛОЧИНЦІВ, ЯКІ УВ'ЯЗНЕНІ ДОВІЧНО

Після скасування смертної кари в Україні найвищою мірою покарання стало довічне ув'язнення. Хоча Україна мораторій на виконання смертних страт так і не ввела, однак фактично страти перестали виконуватися в нашій країні з 17 березня 1997 року. При цьому вищою мірою покарання залишалася смертна кара, а тому суди продовжували виносити смертні вироки. Після введення до Кримінального кодексу України покарання у вигляді довічного позбавлення волі майже всім, хто був засуджений до смертної кари, її замінили на довічне ув'язнення. З 2000 року суди почали виносити нову міру покарання. Отже, у виправних колоніях з'явилась нова категорія злочинців – тих, хто засуджений довічно.

На відміну від усіх інших видів покарання довічне позбавлення волі має властиве тільки йому якість – постійне збільшення чисельності засуджених. Таке кількісне накопичення цієї категорії засуджених неминуче впливає на правові і моральні уявлення населення, оскільки все більше громадян з числа найближчого соціального оточення будуть втягуватися в сферу застосування цього покарання. При виконанні довічного позбавлення волі ще більше загострюються соціально-медичні проблеми, у тому числі психіатричні, що обумовлено не тільки збільшенням чисельності засуджених з психічними відхиленнями, але і впливом умов відбування покарання і безперспективністю положення самого засудженого. Не менш складними є соціально-психологічні та педагогічні проблеми виконання довічного позбавлення волі. Засуджені до цього виду покарання формально залишаються членами суспільства, але одночасно назавжди з нього виключаються, що неминуче спричиняє різке скорочення з ними корисних соціальних зв'язків та їх повне відчуження.

Вивчення психологічних особливостей особистості засуджених до довічного позбавлення волі має не тільки теоретичну, але перш за все практичну значимість, тому що такого роду знання можна використовувати в практиці виконання даного виду кримінального покарання.

Проблема довічного покарання вивчалась в основному дослідниками у юридичному контексті. Так, Л. О. Мостепанюк вивчала довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання, С. В. Царюк – кримінально-виконавчі характеристики засуджених довічно. Загальні характеристика особистості злочинців, що відбувають довічне ув'язнення розглядалися В. В. Поповим, Ю. М. Антоняном, Л. В. Вавиловою. В. С. Мухіна та О. О. Хвостов розглядали мотиваційну сферу довічно ув'язнених. Однак досліджень, в яких було б систематично розглянуто психологічні характеристики злочинців, які ув'язнені довічно на даний момент немає.

За даними Департаменту виконання покарань у Харківській області відбувають покарання 97 засуджених до довічного позбавлення волі. Із них 81 (83,5 %) чоловік та 16 (16,5 %) жінок. Вік засуджених: 11 (11,34 %) чоловік – від 18 до 24 років, 21 (21,7 %) – від 25 до 29 років, 29 (29,9 %) – від 30 до 39 років, 24 (24,7 %) – від 40 до 49 років, 10 (10,3 %) – від 50 до 59 років, 2 (2 %) – більше 60 років.

Більшість засуджених мають попередні судимості (53 %), 37 % – два та більше разів. 46,4 % засуджених за скоєні раніше злочини перебували в місцях позбавлення волі, 31 % – два та більше разів.

Освітній рівень засуджених характеризується наступним чином: повну вищу освіту мають 4,1 % засуджених, початкову вищу – 3,1 %, незакінчену вищу – 5,1 %, повну загальну освіту – 32 %, базову загальну вищу – 46,4 %, початкову загальну освіту – 9,3 %. Більшість засуджених до засудження не працювала (58,8 %), 32 % – працювали робітниками.

Сімейний стан засуджених: 64 % не перебувають у шлюбі, 25,8 % одружені, 53,6 % засуджених мають дітей. 77,3 % засуджених підтримують соціальні зв'язки, 78,5 % отримують передачі від рідних або знайомих.

Більшість засуджених визнає вину і у скоєному розкаюється (67 %), 20 % засуджених визнають вину частково, міру покарання рахують занадто суворою, 13 % вини не визнає.

14,4 % засуджених перебувають на профілактичному обліку осіб, схильних до самогубства. Ці засуджені мають у минулому невдалі спроби самогубства.

Російські пенітенціарні психологи проводили дослідження, за даними яких вони зазначають наступне: рівень самооцінки у засуджених на довічне ув'язнення знижується; ставлення до життя змінюється від нейтрального до суїцидального (втрата сенсу життя); ставлення до майбутнього песимістичне (відсутність рефлексу мети); ставлення до

смерті позитивне: просліджуються суїцидальні тенденції; ставлення до соціуму вороже (антисоціальна установка).

За даними Л. В. Вавилова та О. Л. Кирюхіної серед факторів, найбільш гостро пережитих під час відбування покарання, найчастіше виділяються: втрата свободи; вина перед власними родичами, дітьми; відсутність роботи до душі; одноманітність способу життя; вина перед потерпілим; відсутність перспектив звільнення; обмеження в харчуванні; обмеження свободи совісті та віросповідання; спілкування із засудженими; осуд суспільства; спілкування з адміністрацією, обмеження в статевих відносинах; обмеження в алкогольні напої, наркотики.

Проведене В. А. Уткіним і А. П. Детковим порівняльне вивчення ціннісно-споживчої сфери особистості засуджених, які відбувають довічне позбавлення волі, та осіб, яким смертна кара замінена «строкових» позбавленням волі, дозволило виявити головні відмінності у структурі ціннісно-потребової сфери особистості у засуджених, які відбувають довічне позбавлення волі і тривалі терміни покарання, яка полягає в тому, що якщо у першому головним життєвим питанням є збереження здоров'я з тим, щоб коли-небудь стати вільною людиною, то засуджені, які відбувають «термінове» позбавлення волі, прагнуть в першу чергу зберегти сім'ю, а також свою честь і гідність. Різниця ця обумовлена, мабуть, тим, що конкретний термін покарання психологічно дає більше шансів на отримання свободи, ніж довічне ув'язнення.

Слушною є думка Ю. М. Антоняна, який вважає, що серед тих, хто відбуває покарання довічно, виділяються типологічні підгрупи, що відрізняються специфікою не тільки характеру скоєних злочинів, але перш за все їх мотивацією. Ці підгрупи утворюють особи, які скоїли корисливі, побутові та сексуальні злочини. Позбавлені волі довічно характеризуються ранимістю, підвищеною вразливістю, тонкими емоціями у сфері міжособистісних відносин, але при цьому подібні емоції звернені на себе і виконують функції захисту себе у поводженні з іншими. Такі люди дуже чутливі до зовнішніх впливів і в зв'язку з суб'єктивно можуть відчувати власне неблагополуччя. З цією межею досить жорстко пов'язана їхня підвищена тривожність, яка являє собою постійну і зазвичай невиразно що відчувається загрозу чогось, що не має визначених і ясних обрисів.

Отже, зміна умов життя людини, яку засуджено до покарання у вигляді довічного ув'язнення характеризується дефіцитарністю, стресовістю, втратою життєвої перспективи, що обумовлює

різноспрямовану адаптацією та дезадаптацією, певні зміни особистості. Актуальним є подальше вивчення індивідуально-типологічних особливостей злочинців та закономірностей динаміки індивідуально-психологічних особливостей особистості злочинців під час довічного ув'язнення.

Література

1. Антонян Ю. М. Общая психологическая характеристика лиц, отбывающих пожизненное лишение свободы / Ю. М. Антонян // Проблемы острова помилованных убийц. – С. 29–30.
2. Вавилова Л. В. Особенности личности осужденных, отбывающих наказание в виде пожизненного лишения свободы / Л. В. Вавилова, Е. Л. Кирюхина // Российский следователь. – 2005. – № 6. – С. 15–23.
3. Ковалев О. Г. Психологические проблемы суицидального поведения осужденных в пенитенциарных учреждениях России / О. Г. Ковалев // Психологический журнал. – 1998. – № 5. – С. 30–38.

КОРУПЦІЯ В ШТУЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Корупція має глибоке коріння й виникла відтоді, відколи з'явилися перші організації та перші носії влади наділені певними повноваженнями. Підтвердженням цьому є згадування даного явища в найдавніших письмових пам'ятках, що збереглися до нашого часу. Так, в найстаріших збірниках законів «Кодекс Хаммурапі» корупцію відносять до злочину за який встановлювалась висока міра покарання [1, с. 17].

Для розуміння як природи владних відносин взагалі, так і специфіки сучасних відносин між людьми стосовно державної влади, необхідно торкнутися питання її виникнення. Політична влада в її сучасній формі, як влада державно-публічна, має не таку довгу історію (біля 5 тисяч років) по відношенню з додержавними (так званими «потестарними», від латинського «potestas» – влада) структурами управління та самоорганізації, які існували починаючи з появи кроманьйонської людини (Homo Sapiens) в епоху пізнього палеоліту біля 40 тисяч років назад [2, с. 45].

Генезис влади як механізму який регулює соціальні взаємодії висвітлює приклади, коли примітивні соціальні структури керувались на основі відносно примітивної рівності, уникаючи при цьому різкої асиметрії та відчуження. Існували і такі випадки, коли громади взагалі існували без влади старійшин, існуючи на основі повного самоуправління та саморегулювання колективного життя. Такі асоціації первісного суспільства називають природними організаціями. Це такий вид організації, яка виникає спонтанно, вона не має жорсткого закріплення індивідів за певними ролями і ґрунтується на принципі добровільного членства. До головних ознак природної організації відносять: 1) наявність бажання в людей приймати участь в загальному процесі і добровільно виконувати свої ролі; 2) кожен член асоціації може залишити організацію або змінити свою роль на іншу в ході процесу діяльності; 3) складність підтримання постійної зацікавленості членів організації для досягнення загальної мети; 4) відсутність контролю за поведінкою членів організації [3, с. 7].

В природних організаціях відносин влади практично не існує. Перші відносини влади та впливу локалізуються в межах кровно-споріднених зв'язках, ґрунтуючись на статевовіковому розподілі

праці. Значна частина управлінських функцій на даному етапі здійснюється поки що самою сімейно-родовою спільнотою, яка є як об'єктом так і суб'єктом управління.

Перехід від традиційних родоплеменних суспільств до складних державних утворень супроводжувався появою такого виду діяльності, який вимагав суворих організаційних зв'язків, стійких організованих груп, зорієнтованих на досягнення довготривалих цілей. Ця потреба знайшла своє вираження в появі штучних організацій, в яких й починається поступове відокремлення владно – управлінських функцій на користь певної групи лідерів. Штучна організація, яка представляє собою систему зв'язків і соціальних ролей, створюється у відповідності з певним планом для досягнення певної цілі і характеризується жорсткими внутрішніми зв'язками, стійкістю по відношенню до зовнішніх впливів, суворим закріпленням функцій за кожним статусом. Основними ознаками штучної організації є:

- розгалужена ієрархічна структура управління та контролю;
- знеособлення статусів, що існують в таких структурах;
- жорсткі владні зв'язки, які ґрунтуються на формальних нормах. Формальний нормативний кодекс з суворо розписаними правилами та обов'язками по відношенню до кожного статусу дозволяє функціонувати безособовій соціальній структурі, забезпечує спадковість організаційної поведінки для кожного статусу в структурі організації [3, с. 8].

Виконання обов'язків пов'язаних з певним статусом в штучній соціальній організації нерозривно пов'язані з наділенням її певними правами. На відміну від природних організацій в яких виконання ролей є добровільним бажанням кожного, в штучних організаціях виконання ролей є обов'язковим і підтримується відповідними правилами та нормами, за невиконання яких застосовуються санкції, тобто здійснюється зовнішній соціальний контроль. Під даним контролем розуміють діяльність всіх видів соціальних груп яка виражається в заохоченні конформної поведінки та застосування санкцій до поведінки, яка порушує прийняті норми.

В залежності від того, наскільки мета організації не співпадає з інтересами окремої особи, настільки ж необхідно посилити зовнішній соціальний контроль для досягнення цієї мети. Наявність значних владних повноважень, відсутність механізму соціального контролю та велика розбіжність між метою організації та інтересами її

членів неодмінно спричинить зростання рівня корупції. Під корупцією ми будемо розуміти *складне соціальне явище, яке виникає в будь-якій штучній соціальній організації внаслідок вчинення членами даної організації дій направлених на досягнення власних інтересів всупереч цілям організації, за умови наділення чи довіри їм від організації права (обов'язку) виконувати певні дії та (або) права (обов'язок) розпоряджатися певним майном для досягнення цих цілей.*

Отже, корупція як соціальне явище притаманне лише штучним соціальним організаціям. Основними умовами зростання рівня корупції в штучних соціальних організаціях є:

- розбіжність між метою організації та інтересами її членів;
- недосконалий соціальний контроль за поведінкою членів організації;
- наявність владних повноважень.

Література

1. Акимова Н. В. Истоки коррупции и особенности борьбы с ней в России XIV–XVII веков / Н. В. Акимова // История государства и права. – 2008. – № 6. – С. 17–19.
2. Дегтярев А. А. Основы политической теории / Дегтярев А. А. – М. : Высш. шк., 1998. – 239 с.
3. Фролов С. С. Социология организаций / Фролов С. С. – М. : ГАРДАРИКИ, 2001. – 384 с.

Бобро Наталія Валеріївна,

*здобувач кафедри соціології та соціальної роботи
ННІПМСІТ ХНУВС*

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПРАЦІВНИКІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В останні роки відомі фахівці в галузі управління організаціями більше уваги стали приділяти аналізу нематеріальних ресурсів, таких, як ділова репутація, бренд, імідж, соціальний капітал та ін. Проте, зазначимо, що ці ресурси часто виступають головними факторами, що сприяють створенню цінностей у поєднанні з іншими виробничими факторами. Тому, для визначення шляхів підвищення результативності діяльності організації доцільно розглянути вплив нематеріальних активів на її діяльність, до яких відноситься соціальний капітал.

Соціальний капітал складається з набору активних зв'язків між людьми: довіри, взаємодопомоги, взаєморозуміння, спільних цінностей і поведінки, які пов'язують членів соціальних мереж і співтовариств, а роблять колективну дію можливою, ефективною нормою [2]. Саме ці складові створюють потужну, але часом тендітну форму соціального капіталу. Соціальні мережі можуть служити для однієї організації соціальним капіталом, а в іншій вони не розвиваються та гальмують формування соціального капіталу.

Можна виділити позитивні і негативні наслідки впливу соціального капіталу на діяльність організації.

До позитивних наслідків можна віднести:

- зниження плинності кадрів;
- створення умов для успішного кар'єрного просування;
- сприяння утворенню інтелектуального капіталу і функціонально ефективної команди;
- спадковість організаційної поведінки за професійними стандартами, етикою спілкування, тобто тими неформальними нормами, які передаються культурними традиціями й освітою;
- організаційні соціальні зв'язки в соціальних мережах надають працівникам організації доступ до інформації, ресурсів і нових технологій;
- сприяння накопичуванню соціальних зв'язків, котрі згодом приносять «прибуток»;
- зменшуються витрати на координацію спільної діяльності, коли формальні правила й бюрократичні процедури змінюються відносинами довіри;
- підвищення готовності працівників безкорисливо діяти заради інтересів організації, що передбачає взаємодопомогу та взаємопідтримку [1].

Слід зазначити, що одні й ті ж самі характеристики соціального капіталу можуть призводити не тільки до позитивних, але й до негативних ефектів. До негативних наслідків належить:

- обмежений доступ до ресурсів для тих, хто перебуває поза соціальною мережею;
- обмеження індивідуальної волі, через необхідність дотримуватися норм та цінностей організації;
- обговорення бар'єру для включеності в інші соціальні групи соціальної мобільності;

– створення кланових, ізольованих груп, з підозрою до сторонніх, в яких сильне почуття «ми» супроводжується ненавистю до «них»;

– члени колективу можуть зміцнювати прихильність один одного до «норм», які засуджуються суспільством [1].

Високий рівень соціального капіталу певної організації, взаємопідтримка її членів, високий рівень довіри між ними не завжди здійснюють позитивний вплив на суспільство в цілому. Прикладами негативного впливу соціального капіталу є розповсюдження соціально негативного ресурсу таких соціальних груп як злочинні угруповання, екстремістські й терористичні організації, поширення корупції на загально суспільну систему цінностей проникнення кримінальної субкультури і розповсюдження її у суспільстві.

Таким чином, соціальний капітал визначається існуванням як позитивних, так і негативних ефектів його впливу на діяльність організації.

Для профілактики негативних впливів соціального капіталу на діяльність організації доцільно збільшувати рівень відкритості організації, підтримувати принципи дисципліни і законності, конкурсного відбору на посади, підтримувати соціальні позитивні корпоративні норми та цінності, враховуючи суспільні завдання організації, а не вузькі внутрішні інтереси.

Література

1. Коулмен Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулмен // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
2. Portes A. Social Capital Its Origins and Applications in Modern Sociology / Portes A. // Annual Review of Sociology. – 1998. – Vol. 24. – P. 1–24.

Макаренко Павло Валентинович,

кандидат психологічних наук, доцент,

начальник кафедри прикладної психології ННІ ПМСІТ ХНУВС

Глоба Максим Миколайович,

здобувач ХНУВС, помічник голови апеляційного суду

Харківської області

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОШЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ ДО СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Підлітковий вік характеризується важливими змінами в соціальних зв'язках та є критичним періодом соціалізації, оскільки пере-

важаючий вплив сім'ї поступово замінюється впливом групи однолітків, яка стає джерелом норм поведінки та соціалізації і вимагає встановлення відносин конкуренції і співпраці.

На перший план в цьому віковому періоді виступає прагнення звільнитись від батьківської опіки, досягти самостійності. Невміння підлітка вирішити протиріччя між прагненням до самостійності та залежністю від старших призводить до виникнення багатьох проблем. Непроста ситуація розвитку, в якій опиняється підліток, полягає в тому, що дорослі, з одного боку, спонукають його до самостійності, а з іншого – в значній мірі заохочують його залежність від родинних відносин [4]. Особливості соціального і психічного розвитку в цьому періоді визначаються загальноприйнятими поглядами на незалежність підлітків, поведінкою і методами виховання його батьків, а також відносинами підлітка з однолітками та їх підтримкою його незалежної поведінки. Поведінка батьків та їх відношення до дітей значною мірою визначають, наскільки легко підліток опанує різні навички, набуває самостійності, упевненості в своїх силах, впливають на формування самооцінки. Разом з тим, грубість і нерозуміння батьків, їх зневага до своїх батьківських обов'язків як правило призводять до негативних наслідків у подальшому житті підлітка [3; 4].

Серед психологічних особливостей батьків, що сприяють формуванню девіантної поведінки у підлітків, в літературі найчастіше згадуються: надмірна збудливість, емоційна нестійкість, істероїдність і тривожність матері, нестабільність та імпульсивність поведінки обох батьків. Виховання дітей в умовах негнучких сімейних норм та правил не враховує реальних потреб дитини. Такі батьки, як правило, або надмірно афективні, честолюбні та претензійні, або зарозумілі та сухі. Нормальний психічний розвиток дитини стає неможливим і в умовах, коли батьки мають власні невротичні потреби, коливаються між повним схваленням, ідеалізацією дитини і повним несхваленням, надмірними вимогами і очікуваннями, створюючи в сім'ї несприятливий психологічний клімат [5].

Зануреність батьків у власні справи і переживання, призводять до емоційного неприйняття дитини та ігнорування її потреб, провокують сприйняття оточення як непередбачуваного та небезпечного, і через це мінімілізує власні спроби дитини забезпечити комфортне існування. Дефіцит батьківської чуйності сприяє виникненню безпорадності, що внаслідок роботи захисних механізмів, згодом

призводить до виникнення апатії та депресивних станів, зниження ініціативності в нових ситуаціях і контактах з новими людьми.

Значення неадаптивного сімейного виховання батьків та їх неадекватного відношення до своїх дітей як основного чинника формування відхилень в поведінці підлітків беззаперечно підтверджується багатьма дослідниками. Останнім часом проводиться багато різносторонніх та взаємодоповнюючих досліджень, направлених на вивчення впливу виховної стратегії батьків на психічний розвиток дитини, взаємин між батьками та дітьми, психологічного клімату у сім'ї. Однак проблема «батьків і дітей» в психологічній науці до теперішнього часу залишається недостатньо розкритою та дослідженою [2; 3].

В проведеному нами дослідженні взяли участь неповнолітні правопорушники, які відбувають покарання за вчинення корисно-насильницьких злочинів в Куряжський виправній колонії для неповнолітніх. Загальна кількість опитуваних основної групи дослідження склала 30 осіб. В контрольну групу дослідження увійшли діти з соціально-благополучних сімей, загальна кількість яких склала 30 осіб. Всі дослідженні неповнолітні чоловічої статі віком від 14 до 16 років.

Результати дослідження по вивченню взаємовідносин між підлітками та батьками за допомогою опитувальника «Поведінка батьків і відношення підлітків до них» (підлітки про батьків) [1; 6; 7], який вивчає установки, поведінку і методи виховання батьків так, як бачать це їх діти в підлітковому віці, представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Особливості стилів батьківського виховання
в сім'ях опитуваних ($\bar{x} \pm \delta$)**

Стили виховання	Неповнолітні правопорушники	Правослухняні неповнолітні	p
Позитивний інтерес	2,01 $\pm$ 0,26	3,02 $\pm$ 0,36	0,01
Директивність	4,03 $\pm$ 0,58	3,92 $\pm$ 0,91	–
Ворожість	4,23 $\pm$ 0,52	3,49 $\pm$ 0,43	0,01
Автономність	3,58 $\pm$ 0,13	4,51 $\pm$ 0,24	0,01
Непослідовність	3,12 $\pm$ 0,36	3,16 $\pm$ 0,64	–

Аналізуючи наведені в таблиці дані слід звернути увагу на низку особливостей. Так, в сім'ях неповнолітніх правопорушників ве-

дучими стилями виховання є директивність та ворожість батьків, тоді як в сім'ях православних підлітків переважають позитивний інтерес та автономність. Між групами досліджуваних виявлені статистично достовірні розбіжності по показникам позитивного інтересу, ворожості та автономності. В сім'ях неповнолітніх правопорушників батьки достовірно більшою мірою проявляють ворожість, і достовірно меншою мірою – позитивний інтерес та автономність. Між середніми показниками директивності виховання та непослідовності дій батьків достовірних розбіжностей виявлено не було.

Вказані аспекти свідчать на користь того, що підлітки-правопорушники вважають, що батьки не сприймають їх як особистість, із власними відчуттями, думками, уявленнями і спонуканнями. Батьки таких підлітків вимагають перш за все покори, а власну емоційну холодність маскують стриманістю або скромністю.

На відміну від групи неповнолітніх правопорушників, у виховному стилі батьків православних підлітків констатована відсутність грубої сили, наявність системи заохочення, присутність помірного нагляду, постійного спілкування, задоволення більшості сімейно-побутових потреб, наявність позитивного клімату в родині.

Таким чином, слід відмітити існування зовсім різних стилів батьківського виховання в сім'ях опитуваних, що може свідчити про вплив сім'ї на формування злочинної поведінки підлітків.

Література

1. Эйдемиллер Э. Г. Методы семейной диагностики и психотерапии : метод. пособие / Э. Г. Эйдемиллер. – М. : Фолиум, 1986.
2. Зацепин В. И. Семья и её место в обществе / В. И. Зацепин. – М., 1988.
3. Обозов Н. Н. Семейно-брачные и родственные отношения / Н. Н. Обозов. – М., 2002.
4. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст : Проблемы становления личности / Ремшмидт Х. – М., 1994. – 320 с.
5. Гозман Л. А. Психология эмоциональных отношений / Гозман Л. А. – М., 1997. – С. 221.
6. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособие. – Самара : Бахрама-М, 2002.
7. Психология и психотерапия семейных конфликтов : хрестоматия. – Самара : Бахрама-М, 2003.

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ НАСИЛЬСТВА У РОДИНІ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

Серйозною соціальною проблемою нашого суспільства є насильство в родині. Адже саме в родині людині властиво шукати підтримку, емоційне тепло та захист. Саме в сім'ї формуються навички спілкування з близькими людьми, закріплюються способи вираження своїх емоцій, форми реакцій на поведінку партнерів. Поведінка, яку буде демонструвати людина в соціумі, багато в чому залежить від ситуації, що складається в її родині в період формування і становлення особистості.

Ось чому заслуговують на увагу результати опитування студентів 3–5 курсов, що навчаються за спеціальністю психологія у ННІ ПЕС ХНУВС, на тему «Насильство в сім'ї» проведеного травні 2009 року. У цьому опитуванні взяли участь 52 студенти – 17 хлопців та 35 дівчат у віці від 19 до 22 років. Варто відразу ж зазначити, що актуальність теми і її значущість відзначили практично всі респонденти, тема насильства в сім'ї не залишила байдужим практично нікого.

Важливо розуміти також те, що через зовсім короткий період часу ці учні закінчать ВНЗ і підуть працювати за фахом – це майбутні шкільні психологи, психологи-консультанти, фахівці з управління людськими ресурсами. Тобто зовсім скоро до них звернуться за консультативною допомогою люди, які перебувають у складних життєвих ситуаціях. І те, як вони розуміють тему гендерного насильства, як сприймають насильство над особистістю, чи вважають його в принципі можливим, багато в чому визначить ту практичну допомогу, яку вони в змозі будуть надати своїм майбутнім клієнтам.

Перед респондентами було поставлено кілька запитань:

- «Що, на Вашу думку, є насильством над особистістю?»
- «Що є насильством в сім'ї?»
- «За якими ознаками можна визначити схильність людини до скоєння насильства?»
- «Коли насильство виправдане?»

Аналіз відповідей показав наступне. Під насильством студенти і студентки розуміють не тільки фізичні дії щодо будь-якої особи, але, і що особливо важливо, моральний тиск – тобто психологічний,

емоційний вплив на особистість. З відповідей випливає, що у даній групі студентів сформовано розуміння насильства як тиску, приниження, знущання над особою, а так само розрізнення його видів: фізичного, сексуального, емоційного і економічного (таблиця 1). Ось кілька прикладів: «Я вважаю, що насильством над особистістю можна вважати все те, що суперечить бажанням, переконанням, принципам і нормам людини», «Насильство – це пряме або приховане нав'язування своїх ідей, думок, перекриття будь-яких шляхів досягнення цілей», «Це приниження гідності людини, образи, обмеження його прав». Взагалі, більш цікаво провести змістовний аналіз відповідей.

Таблиця 1

Сприйняття насильства опитуваними, %

	Усі опитані n=52	Юнаки n=17	Дівчата n=35
Вважають, що насильство не тільки фізичні дії	87	72	95
Прокоментували відповіді думками та прикладами	85	60	92
Виправдовують насильство	38	47	34

Більшість респондентів не залишилися байдужими і побажали прокоментувати свої відповіді власними думками та прикладами (таблиця 1). Цікаві коментарі, наведені опитуваними до власних відповідей:

- «Если физическое насилие ломает, корежит тело, – то психологическое увечит душу. Такие травмы не заживают»
- «Більшість батьків не розуміють, що насильство не є метод виховання»
- «Моральне насильство пригнічує індивідуальність. А фізична – змушує відчувати, що ти ніхто! Дитина в такій родині приречена на майбутнє з проблемами психічного і фізіологічного характеру»
- «Мало хто замислюється, що тільки ласкою, любов'ю і заохоченням можна виховати здорову дитину»

Заслужує уваги те, що 38 % опитуваних «виправдовують» насильство. Але що то за виправдання? В загалом це відповіді «виправдовую як самооборону», є й такі «при транспортуванні злочинців» та «щоб психічно хворі не заподіяли собі шкоди» – питання

розуміння насильства як категорії. Отже, більшість опитуваних вважають насильство не виправданим ні в яких випадках.

Найбільш гостро студентами сприймається недостатня увага по відношенню до дітей, відкидання (у тому числі емоційне), тиск на дитину. Як насильство над дитиною сприймається педагогічна за-недбаність. Форми насильства, також зазначені респондентами: насильство, що здійснюється чоловіком у родині («чоловік знущається з дружини»), інцест, рукоприкладство, «коли немає поваги до слабких і старих».

Також опитуваними робляться спроби пояснити причини, з яких виникає насильство: «Частіше агресором стає чоловік, не здатний реалізувати себе в реальному житті, на роботі, в соціальному становищі. Незадоволеність собою і злість на навколишній ворожий соціум зганяє на найближчих, беззахисних і залежних», «Для того, щоб підняти свій авторитет, що впав, і самооцінку в своїх очах, агресор починає пригнічувати і підминати під себе більш слабку особистість».

Що стосується того, як розпізнати потенційного агресора, то основні ознаки, виділені респондентами, наступні:

- дратівливість, запальність,
- перепади настрою,
- жорстокість до тварин,
- наявність шкідливих звичок,
- категоричні вислови,
- скритність,
- брутальність.

Опитувані студентки розуміють важливість власної первинної діагностики схильності до насильства своїх партнерів по спілкуванню. Відзначають, що «якщо людина агресивна, це проявляється в більшості сфер життя», потрібно спостерігати за поведінкою і робити висновки.

Таким є розуміння студентами-психологами проблеми насильства в сім'ї, їх ставлення до цього явища в сучасному суспільстві і готовність у міру можливості протистояти його проявам та наслідкам. Вражає, що майбутні батьки стільки уваги приділили проблемам батьківського ставлення до дітей. У наявності усвідомлення необхідності відповідальної батьківської і партнерської поведінки.

Слід відмітити, що значна частина опитуваних наголошує на необхідності надання психологічної допомоги не тільки жертвам насильства (фізичного і психологічного), а й особам, схильним до

його прояву. Для таких необхідною буде допомога у виробленні адаптивних поведінкових стратегій. Тут на думку майбутніх психологів можуть допомогти тренінги, що навчають регулюванню емоційної поведінки, тренінги комунікативної компетенції та подолання конфліктів.

Форотинська Ольга Вікторівна,
викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки
ННІ ПЕС ХНУВС

Маркова Ганна,
студентка 5 курсу ННІ ПЕС ХНУВС, спеціальність «Психологія»

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕРЦЕПЦІЇ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР НА ПРИКЛАДІ СУБКУЛЬТУРИ ГОТІВ

Представники різноманітних субкультур намагаються показати свою індивідуальність, сказати сірій масі: «Я – особистість», кинути виклик світу з його нескінченними буднями та вистроюванням усіх в один рядок. Все більше підлітків кожного дня у всіх країнах світу приймають ту чи іншу субкультуру. Тому необхідно знати про цю культурне явище, розуміти його та бути готовим зустрітися з представниками у реальному житті.

Важливим для готів є це що черпають насагу з готичної музики, літератури, арту, філософії, які іншим людям здаються занадто похмурими. Готам притаманні індивідуалізм і неоромантизм, який проявляється в зацікавленні магією, фольклором, екзотикою. Готи стараються досягнути «щось більше» чи це в музиці, арті, літературі тощо на відміну від неглибокою популярної культури (як вони її називають). Пошук краси навіть в тих речах, в яких краси не має, як декому здається (напр. смерть). Однак дивлячись на світ не закривають очей на все гарне, але стараються бачити всі сторони життя (негативне і позитивне). Готи знають яка є реальність в певен спосіб іронізують з неї, в той же час почувають себе добре з своїм похмуро-іронічним настроєм та своїми своєрідними поглядами на світ.

Об'єктом нашого дослідження є соціальна перцепція.

Предмет дослідження – особливості соціальної перцепції молодіжних субкультур.

Ціль – вивчити специфіку соціальної перцепції молодіжних субкультур на прикладі субкультури готів.

Для досягнення мети були визначені наступні **завдання**:

1) вивчити специфіку уявлень про міжособистісні стосунки представників різних молодіжних субкультур;

2) вивчити специфіку уявлень про особистісні якості представників молодіжних субкультур;

3) вивчити специфіку семантичної структури соціальних стереотипів в уявленнях різних молодіжних субкультур один про одного.

Відповідно до цілей і завдань дослідження нами був визначений контингент випробовуваних. У дослідженні брали участь хлопці і дівчата у віці від 17 до 24 років, в кількості 40 чоловік, які відносили себе до молодіжної субкультури готів і ті, хто не відносив себе ні до якої субкультури (контрольна група).

Цілі і завдання, поставлені в нашому дослідженні, визначили вибір методик дослідження. Нами були використані наступні методики:

1) методика міжособистісних відносин Лірі;

2) методика особистісного диференціала (варіант, адаптований в НДІ ім. В. М. Бехтерева);

3) проєктивна методика «15 прикметників».

Отримані дані були оброблені за допомогою t – критерію Стьюдента, ϕ – Фишера і методом контент – аналізу.

Нами були отримані наступні результати:

Стосовно оцінки міжособистісних стосунків різних субкультур можна говорити про наступне. В групі готів така характеристика як «домінантність» є менш вираженою, як в уявленнях самих готів, так і в уявленнях контрольної групи. Готи в меншій мірі прагнуть лідирувати, віддаючи перевагу недомінантним відносинам, вони не прагнуть пригнічувати партнера по спілкуванню. Готи вважають себе більш впевненими в собі, ніж контрольна група, контрольна ж група вважає готів досить невпевненими порівняно із собою. Можливо, представники традиційної субкультури вважають, що індивідуалізм готів – це їх шлях боротьби із власними комплексами, за допомогою якого вони маскують власну невпевненість. Однак самі готи так не вважають, вони бачать готів досить впевненими у собі. Обидві групи вважають представників власної субкультури більш агресивними, ніж іншої. Представники іншої субкультури здаються більш ворожими, різкими, навіть асоціальними, у своїй же субкультурі таких якостей молодь не бачить. Це можна пояснити двома факторами: по-перше, представники різних субкультур конфліктують один з одним, по-друге, незрозуміле може трактуватись як вороже. Як готи, так і контрольна група вважають готів менш довірливими,

ніж представників традиційної молодіжної субкультури. Напевно, це пов'язано із тим, що субкультура готів не передбачає відкритості і довірливості, вона досить індивідуалістична і похмура. Готи вважають готів більш товариськими, ніж їх бачить контрольна група, яка вважає готів зовсім не товариськими і набагато менш товариськими, ніж представники традиційної молодіжної субкультури.

Оцінюючи особистісні характеристики представників різних субкультур, було виявлено наступне: контрольна група вважає себе більш привабливими і довірливими. Готи ж не прагнуть підкреслити свою красу. Контрольна група вважає готів слабкими, і характеризує їх як дратівливими, ворожими і несамотійними. Готи в своїх уявленнях про контрольну групу найбільш виділяють аспект дратівливості і ворожості. Готи виділяють у себе вольові сторони особи. Це вказує на те, що на думку готів, представникам їх субкультури властива впевненість в собі, незалежність, схильність розраховувати на власні сили у важких ситуаціях.

За результатами контент-аналізу методики «15 прикметників», ми можемо відмітити наступні відмінності у семантичних характеристиках груп: готи вважають себе більш творчими, ніж контрольна група. Як контрольна група так і готи, вважають себе схильними до смутку. Готи вважають як себе, так і контрольну групу схильними до алкоголю, однак у контрольній групі схильності до алкоголю як в уявленнях про себе, так і в уявленнях про готів виявлено не було. Контрольна група вважає готів більш гордими та надмінними. Готи в уявленні контрольну групи не схильні до веселощів, однак, в оцінці себе, ці показники значно вищі, ніж в уявленнях контрольної групи. Аспект культури не виявив якихось відмінностей між сприйняттям контрольної групи себе та себе контрольною готів. Але аспект культури більш виражений у готів, ніж контрольної групи. Поняття сексуальності має дуже низький рівень, так у готів та контрольної групи, згадування про це минається. Готи вважають себе чесними та відкритими, але в уявленнях контрольної групи вони не чесні та лживі. Контрольна група вважає готів більш замкнутими та вразливими. Готи вважають себе не дуже доброзичливими, тому доброта для них не головне поняття. Контрольна група вважають готів непривабливими та відштовхуючими. Аспект злості виражений у контрольній групі більше. Готи вважають контрольну групу агресивними за злими, аспект злості в себе має, але ні яскраво виражений.

Таким чином, ми бачимо, що особливості соціальної перцепції молодіжних субкультур набагато в чому обумовлені соціальною ізоляцією субкультур, обмеженістю соціальних контактів між різними субкультурами. У сприйнятті представників іншої субкультури закладено соціальний конфлікт, який заслуговує, на нашу думку, подальшого вивчення.

Література

1. Левикова С. И. Молодежная субкультура : учеб. пособие / С. И. Левикова. – М., 2004. – 187 с.
2. Омельченко Е. И. Молодежные культуры и субкультуры / Е. И. Омельченко. – М., 2000. – 210 с.
3. Соколов М. Н. Субкультурное измерение социальных движений: когнитивный поход Петербурга / М. Н. Соколов. – СПб., 1999. – 240 с.

Галкін Дмитро Вікторович,

*науковий співробітник НДЛ кадрового, соціологічного
та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС*

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ ПРОСТИТУЦІЇ

Проституція в Україні як і в інших країнах має багатовікову історію. Не випадково її називають «найдревнішою професією». Термін «проституція» з'явився у Російській Імперії за часів правління Катерини II, одночасно з цим почали проводити статистичні дослідження про розповсюдження сифілісу за матеріалами військових госпіталів [1, с. 14]. Виникнення ж проституції датується набагато ранніми часами, так документальні відомості свідчать про її існування з XVIII сторіччя.

В історичному процесі розвитку проституції в Україні можна виділити три періоди: імперський (до 1917 р.), радянський (1917–1985 рр.) і пострадянський (після 1985 р.). Система регламентації проституції під час військово-революційних подій була зруйнована й визнана згодом новою владою порочною, однак проституція залишилася, разом із супутніми їй негативними явищами, поширення яких не могло не турбувати радянську владу.

Саме заняття проституцією, відповідно до діючого в 20–30-ті роки XX століття законодавства, не було ні злочином, ні правопорушенням. Після ліквідації системи лікарсько-поліцейського нагляду в СРСР будь-які кількісні оцінки масштабів проституції стали набагато більш складними й проблематичними. Можна лише побічно визначати її масштаби на основі даних про процеси, пов'язані з цим явищем. Частково це можливо визначити по відомо-

стях про правопорушення, частково – по базі даних про венеричні захворювання.

Соціальний контроль за проституцією в ці роки, його реальна причина зазнали істотних змін. В 20-ті роки домінували уявлення про те, що проституція є пережитком капіталізму й підтримується наявністю масового безробіття. В якості основної міри соціальної реабілітації розглядалося залучення до праці й підвищення освітнього рівня. Як додаткові заходи застосовувалися репресивні міри, спрямовані на боротьбу зі звідництвом й іншими формами організованої сексуальної комерції.

В 30-ті роки на перше місце виходить репресивний компонент соціального контролю за проституцією й не тільки відносно організованих форм, але й відносно самих повій. Паралельно відбувалося згортання системи соціальної реабілітації й допомоги жінкам, залученим у соціальну комерцію. Головну роль у цьому процесі стали грати не органи соціального забезпечення, а НКВС.

У другій половині 50-х – першій половині 80-х років, незважаючи на офіційне визнання несумісності проституції із соціалістичним способом життя, органи влади так і не зважилися піти на пряму кримінально-правову заборону проституції. Однак на практиці для переслідування повій використовувалися як кримінально-правові, так і адміністративно-правові заходи. Зокрема, Радою Міністрів СРСР в 1956, 1966 і 1969 р. були прийняті постанови про зміцнення паспортного режиму в містах Москві, Ленінграді, Севастополі й Московській області, згідно з якими органи внутрішніх справ повинні були виселяти із цих міст жінок, що займаються проституцією, якщо вони неодноразово затримувалися за зазначені дії, незалежно від того, працюють вони чи ні.

Виселення осіб, що займаються проституцією, і конфіскація їхнього майна вважалися адміністративними заходами впливу й застосовувалися судами СРСР протягом довгих років.

Оцінка масштабів, основних форм і соціальних характеристик проституції в післявоєнний період стала ще складнішою в порівнянні з періодом 20–30 рр. Будь-які дослідження були припинені майже повністю. За весь розглянутий період було проведено всього два емпіричних дослідження проституції, результати яких були опубліковані під грифом «Для службового користування».

Відповідно до досліджень, проведених наприкінці 60-х і 70-х років у Москві, за соціальним походженням та станом абсолютна більшість жінок, що займалися проституцією, відносились до категорії робітни-

ків. Перше й друге дослідження, незважаючи на деякі розходження в даних, які пояснюються розходженнями у вибірках, показали, що соціальний портрет повій другої половини 60-х – першої половини 70-х рр. у порівнянні з 30-ми рр. змінився разом із загальними змінами в соціальних характеристиках жіночого населення, що відбулися в СРСР цей час: підвищився освітній рівень, покращилися житлові умови й матеріальне становище.

Починаючи з 1980-х років розширилася практика продажу молодих російських жінок і неповнолітніх дітей за кордон у борделі. Більшість із них йшла на це свідомо, але деякі навіть не підозрювали, що буде з ними далі. Необхідно також відзначити, що нічого невідомо в соціологічному плані про тих, хто платить за сексуальні послуги. Крім того, статистика застосування адміністративно-правових санкцій у більшій мірі відображає активність правоохоронних органів. При цьому не всі форми проституції перебувають у полі їхнього зору. Якщо в другій половині 80-х років у найбільших містах СРСР провідною формою професійної проституції була готельна, то до середини 90-х на перший план вийшли так звані «агентства» по наданню сексуальних послуг за рекламою в пресі.

Література

1. Голосенко И. А. Социологические исследования проституции в России (история и современное состояние вопроса) / И. А. Голосенко, С. И. Голод. – СПб. : Петрополис, 1998.

Шиліна Алла Андріївна,

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри загальної і прикладної психології та педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС

Греса Наталія Володимирівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної і прикладної психології та педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Серед основних підходів які аналізують самогубство, найбільший інтерес представляють наступні: біологічний, соціологічний, психологічний і інтегративний (біопсихосоціальний).

Представники біологічного підходу раніш пов'язували самогубства винятково із душевною патологією. Зокрема, Р. Крафт – Ебінг вважав самогубство проявом виродження людської природи, описував у суїцидентів дегенеративні анатомо-фізіологічні ознаки. У

сучасний час дослідження, присвячені вивченню ролі біологічних факторів у розвитку суїцидальної поведінки, аналізують суїциди серед близнюків і всиновлених дітей [2, с. 112]. Існування біологічних факторів ризику підтверджується даними про аномалії серотонінергічної системи мозку у осіб з важкою суїцидальною поведінкою. Встановлено, що знижений рівень серотоніну корелює з наявністю та летальністю суїцидальних спроб, які були у минулому й дозволяє прогнозувати суїцидальну поведінку в майбутньому. І. Леонов виявив зв'язок між формою грудної залози й схильністю до самогубства, І. П. Нейдинг і П. М. Мінаков відзначають у самогубців різко виражені гребінці та вдавлення на терені мозку. До біологічних концепцій відносяться медичні моделі суїциду, прихильники яких вважали, що суїцид є ознакою або слідством захворювання [5, с. 41]. Ескіроль зв'язував суїцид із психічною патологією, Фальєре розглядав суїцид не як окреме психічне захворювання, а як симптом, пов'язаний з іпохондрією, П. Г. Розанов стверджував, що у суїцидента має місце стан афективної звуженої свідомості, при якому відсутня «боротьба протилежних уявлень».

Соціологічний підхід заснував класик західної соціології Е. Дюркгейм, їм було проаналізовано соціально-психологічні, регіональні та інші аспекти проблеми самогубства і було намічене деякі шляхи профілактики суїцидів. З погляду соціології, самогубство – одна з моделей девіантної поведінки, галузь соціальної патології. Е. Дюркгейм виділив три основних типи самогубства – егоїстичне, альтруїстичне й анемічне: егоїстичне самогубство пояснюється тим, що слабшають або розриваються узи, які з'єднують людину із суспільством, родиною, друзями, результатом чого стає крайнє загострення індивідуалізму; – альтруїстичний варіант, навпаки, є наслідком недостатньої індивідуальності, коли соціум оказує на особистість сильний психологічний тиск, змушуючи її до самознищення; – анемічне самогубство (анемія – загальна дезорганізація) є наслідком будь-яких значних соціальних потрясінь, коли відбувається масова зміна звичної соціальної ієрархії і раптова зміна суспільного та майнового статусу спричиняє хвилю самогубств.

Послідовники Е. Дюркгейма [2, с. 62] розвили соціологічну суїцидологію, виявили цілий ряд закономірностей, що зв'язують рівень суїцидів із суспільними процесами, які дозволяють прогнозувати сплески самогубств. Сучасний варіант соціологічної теорії представлений фрустраційною концепцією М. Ельнера, який пов'язує високий показник суїцидів із сучасною «технократичною дер-

жавою». Конрад Лоренц, у своїх роботах також вказує на зв'язок аутоагресії сучасної людини з урбанізацією.

Психологічний підхід до суїциду – один з найпоширеніших на Заході. Зигмунд Фрейд, вказує на те, що є два види потягів: один з них – інстинкт життя – Ерос, інший – це потяг до смерті, руйнуванню та агресії – Танатос. Суїцид і вбивство являють собою прояву імпульсивного й руйнівного впливу Танатоса. Убивство – це агресія, спрямована на інших, а суїцид – це агресія, спрямована на себе. Карл Меннінгер [3, с. 31] згоден із Фрейдом у тому, що в житті людини існує напружена боротьба між інстинктами самозбереження і саморуйнування. Він виділив три складові частини суїцидальної поведінки: бажання вбити, бажання бути убитим та бажання вмерти [3, с. 69]. Карл Юнг, торкаючись питання про самогубство, вказував на несвідоме прагнення людини до духовного переродження, що може бути причиною смерті від власних рук. Послідовник К. Юнга психоаналітик Джеймс Хіллмен – один з захисників самогубства. Він вважав, що суїцид є важливим і законним способом знаходження смерті, яка «звільняє найбільш глибокі фантазії людської душі». Гері Стік Саліван розробив теорію міжособистісного спілкування. Так само, як електрони приводяться до руху магнітним притяганням, так і людина реагує на інших значимих для себе людей. Взаємовідносини індивіда з іншими людьми є найважливішим моментом життя. Самогубство відбиває, на думку Г. Салівана, переорієнтоване на себе вороже ставлення індивіда до інших людей і зовнішнього світу [2, с. 29].

Карен Хорні вважала, що суїцид може виникнути як наслідок дитячої залежності, глибоко вкорінених почуттів неповноцінності, у відповідності з її поглядами, суїцид є результатом поєднання внутрішніх характеристик особистості і факторів навколишнього середовища. Один із провідних американських суїцидологів Едвін Шнейдман вважає найголовнішим, що призводить до самогубства, це біль особливого виду – психічний біль, яку він називає душевним болем. Душевний біль Е. Шнейдман визначає, як «біль, який не схожий на тілесний або фізичний біль. Це те, що людина як особистість відчуває в душі» [4, с. 124].

Наявність у суїцидентів певних психологічних особливостей використовують для визначення ступеня вираження суїцидального ризику такі дослідники як Н. Б. Ласко, Л. М. Шапіро, Ц. П. Короленко, Н. В. Конончук [5, с. 37]. До таких особливостей вони відносять: напруженість потреб, афективна ригідність або навпаки емоційна ла-

більність; емоційна залежність; нестача емпатії, інтровертованість; імпульсивна, недиференційована агресивність у сполученні з конфліктністю; перекрученість уявлення про смерть; нестерпність фрустрації, інтелектуальну нестачу, недорозвинення механізмів психологічного захисту. А. Б. Холмогорова, Н. Г. Гаранян наводять переконливі дані про зв'язок суїцидального ризику з перфекціонізмом [5], тобто тим, як суїцидент сприймає вимоги до нього соціального оточення, А. Н. Моховіков відмічає ряд особистісних стилів суїцидентів.

Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. широке розповсюдження одержав інтегративний підхід до розуміння самогубства, відповідно до якого суїцидальна поведінка виникає у результаті комплексної взаємодії біологічних, психологічних і соціальних факторів. Згідно В. А. Тихоненку і Ф. С. Сафуанову, потенційно небезпечними відносно суїциду виявляються наступні особистісні характеристики: знижена толерантність до емоційних навантажень, своєрідність інтелекту, низький рівень комунікативних здібностей, неадекватна самооцінка, обмежений репертуар копінг-стратегій і нерозвиненість психологічних захистів. В якості соціально-середовищних факторів відмічаються: важкі стресові події, певні соціальні характеристики, доступність високо летальних засобів суїциду. За даними С. В. Бородіна, А. С. Міхліна велика кількість самогубств чиниться під впливом індивідуально-сімейних чинників [3].

На сьогодні у вітчизняній психології загальновизнаною є концепція суїцидальної поведінки А. Г. Амбрумової, яка систематизувала підхід до аналізу самогубств [1, с. 36]. А. Г. Амбрумова, В. А. Тихоненко називають суїцидальною поведінкою будь-які внутрішні й зовнішні форми психічних актів, які спрямовуються уявленнями про позбавлення себе життя. У своїй концепції А. Г. Амбрумова спирається головним чином на два основних поняття: соціально-психологічна дезадаптація та конфлікт. На думку автора, суїцидальна поведінка є наслідком соціально-психологічної дезадаптації особистості в умовах пережитого мікросоціального конфлікту.

А. Г. Амбрумова зробила висновок, що в кожному випадку суїцидальної поведінки її генез визначається співвідношенням середовищних, особистісних і (якщо є психічні розлади) патологічних факторів.

Література

1. Амбрумова А. Г. Диагностика суицидального поведения / А. Амбрумова, В. Тихоненко // Методические рекомендации Всесоюзного научно-медицинского суицидологического Центра. – М., 1980. – 48 с.
2. Зотов М. В. Суицидальное поведение: механизмы развития, диагностика, коррекция / Зотов М. В. – СПб. : Речь, 2006. – 144 с.
3. Исаев Д. С. Психология суицидального поведения : [метод. рек. для студ. по спецкурсу «Суицидология»] / Д. С. Исаев, К. В. Шерстнев ; СГУ. – Самара, 2000. – 134 с.
4. Шнейдман Э. Душа самоубийцы : [пер. с англ.] / Шнейдман Э. – М. : Смысл, 2001. – 315 с.
5. Юрьева Л. Н. Клиническая суицидология : монография / Юрьева Л. Н. – Днепропетровск : Пороги, 2006. – 470 с.

Штриголь Діана Вячеславівна,

кандидат медичних наук,

*доцент кафедри загальної і прикладної психології і педагогіки
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ СИРІТ

В сучасній психології усе більше уваги приділяється здатності людини справлятися з важкими життєвими ситуаціями. Психологічне подолання або копінг (англ. coping) означає те, як люди справляються зі стресами щоденного життя, а також з іншими важкими життєвими ситуаціями [1, с. 119]. Набір стратегій і стилі подолання різні у різних людей у різних ситуаціях. Належність до певної соціальної групи може впливати на вибір особистістю тих або інших копінг стратегій [3, с. 14–15].

Дослідження копінг-поведінки має очевидну практичну значимість, тому що обрані суб'єктом копінг-стратегії багато в чому визначають долю людини [1, с. 121]. Встановлено, що одним з чинників, які сприяють формуванню аддиктивної поведінки, є неадаптивність копінг-стратегій. Е. В. Змановська, розглядаючи питання девіантної поведінки, відносить до адаптивних копінг-стратегій лише «співпрацю», «проблемний аналіз» і «оптимізм». Виключені з адаптивних варіанти «звернення», «альтруїзм», «установка власної цінності», «збереження самовладання» і «протест», що раніше розглядались як адаптивні [2, с. 116].

Тому, вивчення особливостей копінг-поведінки дітей-сиріт – важливе джерело одержання знань про причини труднощів соціально-психологічної адаптації до нової соціальної ситуації. Отримані результати можуть стати основою розробки програм психо профілактики девіантної поведінки сиріт.

Мета дослідження – вивчення специфіки копінг-поведінки дітей-сиріт різного віку.

В дослідженні брали участь 37 дітей молодшого шкільного віку (8–10 років) – 16 вихованців дитячого будинку і 21 дитина, що виховується в сім'ї, а також 52 підлітка (14–16 років) – 26 вихованців дитячого будинку і 26, що виховується в сім'ї.

Для вивчення особливостей стратегій співволодіє із стресом у дітей молодшого шкільного віку ми використовували адаптований І.М. Никольскою і Р.М. Грановською «Опитувальник копінг-стратегій дітей шкільного віку» [4, с. 490–491], а у підлітків – методу «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» (автори С. Норман, Д. Ф. Ендлер) [5].

Статистична обробка кількісних даних проведена з використанням критерію Ст'юдента і кутового перетворення Фішера.

Результати дослідження.

У дітей, що виховуються вдома, найчастішими за використанням виявилися стратегії «дивлюся телевизор, слухаю музику» (71,4 %); «граю» (71,4 %); «обіймаю або притискую до себе когось близького або гладжу тварину» (61,9 %); «прагну забути» (57,1 %); «залишаюся сам по собі, один» (52,4 %); «малюю, пишу або читаю» (52,4 %); «прошу вибачення або говорю правду» (52,4 %). В групі дітей-сиріт молодшого шкільного віку переважають стратегії «прагну забути» (використовують 81 %); «граю» (81 %); «дивлюся телевизор, слухаю музику» (81 %); «малюю, пишу або читаю» (75 %); «гуляю» (69 %); «прошу вибачення або говорю правду» (63 %); «лягаю спати» (63 %). Вони значно частіше використовують стратегії «божеволію», «дратую», «б'ю, ламаю або кидаю речі», «волаю і кричу», «бігаю і ходжу пішки», «молюся», «говорю сам із собою», «прагну забути» і «лягаю спати». Ці відмінності вказують на велику значущість для дітей-сиріт поведінкових стратегій, у тому числі таких, що перемикають на дитячу розвагу (як відволікаюче заняття). Така стратегія поведінки має в своїй основі підсвідомий захисний механізм компенсації. В той же час, діти-сироти дещо рідше використовують стратегію «обіймаю або притискую до себе когось близького або гладжу тварину», але ця відмінність не сягає статистичної значущості.

Не всі копінг-стратегії допомагають дітям в рівному ступені. Сироти вказали як найефективніші копінг-стратегії прагну забути (81 %); граю в що-небудь (75 %); дивлюся телевизор, слухаю музику (75 %); малюю, пишу або читаю що-небудь (69 %); гуляю навколо

будинку або по вулиці (56,7 %). У дітей, що виховуються в сім'ї, найефективнішими є наступні стратегії: дивлюся телевизор, слухаю музику (38,1 %); залишаюся сам по собі, один (38,1 %); граю в що-небудь (23,8 %); обіймаю або притискую до себе когось близького або гладжу тварину (23,8 %).

Порівняння вказаних результатів дозволяє зробити висновок про більшу значущість для дітей-сиріт молодшого шкільного віку поведінкових стратегій, у тому числі таких, що перемикають на дитячу розвагу (як відволікаюче заняття). Їм найбільш ефективно допомагають подолати внутрішню напругу: відхід в дитячу «роботу», в приємні відволікаючі заняття; використання так званих прийомів «за – » (заїсти, заспати); пригнічення або витіснення неприємної ситуації, а також їх афективне відреагування.

Порівняння вираженості окремих копінг-стратегій показав, що підлітки-сиріти набрали значно менше балів за шкалою «Копінг, орієнтований на розв'язання завдання» ($45,4 \pm 1,7$), ніж їх ровесники, що виховуються в сім'ї ($53,1 \pm 1,3$). Встановлено, що в 60,7 % підлітків-сиріт переважаючим є копінг, орієнтований на уникнення. В групі підлітків, що виховуються батьками, вказаний вид копінгу домінував у 28 % випробуваних; $p < 0,01$. У 28,6 % підлітків-сиріт переважає копінг, орієнтований на розв'язання завдання. В контрольній групі вказаний вид копінгу переважав у значно більшій кількості підлітків – 56 % обстежених ($p < 0,05$).

Отже, найбільш типовими реакціями на стресові ситуації у сиріт-підлітків є реакції уникнення – йдуть у фантазії і в приємні спогади, переключаються на іншу діяльність, сон, їжу, «самонавіювання», що «це не повториться». Це свідчить про те, що сиріти підліткового віку реагують на стрес переважним використанням психологічного пригнічення, витіснення фруструючих факторів, самообманом та ігноруванням проблеми. Це, по-видимому, сприяє збереженню внутрішньої напруги, а також недостатньо конструктивно-му, адекватному реагуванню на стрес.

Підлітки-сиріти значно рідше, ніж їхні ровесники, що виховуються в сім'ї, в ситуації стресу вдаються до дії, спрямованих на розв'язання трудної ситуації, що склалася. Вони рідше зосереджуються на проблемі, думають, як її розв'язати, аналізують ситуацію, що склалася, розставляють пріоритети, використовують минулий досвід, вживають заходів для виправлення ситуації. Це свідчить про недостатнє використання проблемно-орієнтованих, інструментальних форм подолання складних ситуацій. На наш погляд, стратегії подо-

лання стресу, які обирають підлітки-сиріти (пріоритет уникнення над розв'язанням завдань), менш адекватні цілям психічного розвитку, ніж копінг-поведінка підлітків, що виховуються в сім'ї.

Таким чином, аналіз способів опанування стресу, що відрізняють школярів із різними умовами виховання, показав, що поряд із типовими для всіх дітей існують і специфічні для кожної групи стратегії поведінки, як соціально схвалювані, так і соціально не схвалювані. Навіть якщо самій дитині такі способи захисної поведінки і допомагають подолати внутрішню напругу і неспокій, вони можуть бути неприйнятні з точки зору суспільства й тим самим обумовлювати соціальну дезадаптацію особистості. Тому так важливо вчасно помітити «слабкі місця» копіngu й почати своєчасну психокоригувальну роботу. Вона повинна бути зосереджена на розвитку стратегій, що спрямовані на взаємодію з соціальним оточенням, пошук і пропозицію підтримки, аналіз труднощів, пошук шляхів виходу, підвищення самоконтролю і самооцінки, віру у власні ресурси.

Література

1. Волкова Н. В. Coping strategies как условие формирования идентичности / Н. В. Волкова. // Мир психологии. – 2004. – № 2. – С. 119–123.
2. Змановская Е. В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения) / Е. В. Змановская. – М. : Академия, 2004. – 288 с.
3. Крюкова Т. Л. Возрастные и кросскультуральные различия в стратегиях совладающего поведения / Т. Л. Крюкова // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26. – № 2. – С. 5–15.
4. Никольская И. М. Психологическая защита у детей / И. М. Никольская, Р. М. Грановская. – СПб. : Речь, 2001. – 507 с.
5. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2005. – 496 с.

Рущенко Юлія Ігорівна,

магістр соціологічного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна

ІСПАНОМОВНІ НЕЛЕГАЛИ В США

*«Pobre Mexico, tan lejos de Dios, y tan cerca de los Estados Unidos...»
(«Бідна Мексика, так далеко від Бога, і так близько до Сполучених Штатів...»)*
Порфіріо Діас

Нелегальна міграція іспаномовного населення (в американській літературі – Hispanics) до США вважається гострою соціальною проблемою. Іспаномовне співтовариство у США становить найбільшу групу серед етнічних меншин, випереджаючи азіатів. За даними Переписів населення 1990 і 2000 рр., іспаномовне населення США

збільшилось на 58 % (з 22,4 млн 1990 р. до 35,3 млн 2000 р.). Половина іспаномовних зосереджена в Каліфорнії й Техасі (штатах, що межують з Мексикою) – відповідно 11 млн і 6,7 млн осіб. За кількістю іспаномовного населення після Каліфорнії й Техасу йдуть Нью-Йорк, Флорида, Іллінойс.

У світлі даної статистики цікавим є приклад штату Південна Кароліна. За офіційним даними відповідно до демографічного дослідження, проведеному в 2007 році центром культури Pew Hispanic Centre, в цьому штаті проживає 168 тис. іспаномовних мешканців (4 % від загалу), серед них 63 % є вихідцями з Мексики й 37 % – немексиканського походження). Але, безумовно, за неофіційним даними це число є набагато вищим. Як зауважує американський дослідник William Frey, якщо раніше мігранти традиційно вибирали у вигляді пункту призначення для проживання й роботи великі мегаполіси на кшталт Нью-Йорка, Лос-Анджелеса, Чикаго, Майамі, то наразі тенденція зазнає змін: дослідники фіксують прагнення іспаномовних мігрантів розселитися по тим регіонам, де раніше вони становили зовсім несуттєве процентне співвідношення. Як приклад можна навести збільшення іспаномовних мігрантів на півдні США: у Північній Кароліні, а також у Джорджії (Атланта). На думку William Frey, однієї із причин зміни дислокації мігрантів є ринок праці й можливість зайнятості в нових регіонах.

Наше дослідження присвячене практикам нелегальних мігрантів, що опановують порівняно нові регіони в штаті Південна Кароліна, у місті Мьюртл Біч. Використовувалися такі якісні методи, як *включене спостереження* й *біографічні інтерв'ю*, а також *метод, наближений до антропологічного*: занурення в середовище, перебування протягом 4 місяців у мексиканському кварталі міста з мексиканською родиною – нелегальними мігрантами.

Об'єктом дослідження є нелегальні мігранти, що прибули з країн, де панує у побуті іспанська мова, вона ж має статус державної. Предметом дослідження виступають повсякденні практики нелегалів, рівень їх адаптації в американському суспільстві, особливості зайнятості в робочій сфері. Серед завдань дослідження було виділено наступне: виявлення мотивів і механізмів нелегальної міграції іспаномовних, характер їхньої зайнятості в економічній сфері, взаємозв'язок статусу нелегалів з психоемоційним станом, суб'єктивні рефлексії з приводу власного становища.

Для Південної Кароліни характерною є сезонна міграція. Існує категорія мігрантів, що працює протягом туристичного сезону (тобто з початку весняних канікул у студентів до кінця вересня), а протягом зимового періоду повертається додому у свою країну.

Окрім групи сезонних мігрантів, існує також категорія іспаномовних, що прибуває у Південну Кароліну на необмежений термін, який залежить від різних факторів (здатності заробити гроші, проблем з документами, ситуації з родиною).

До портрету типового мігранта з Мексики й Центральної Америки належать наступні ознаки: 1) приналежність до нижчого або нижнього середнього класу; 2) виходець із багатодітної родини; 3) виходець із сільської місцевості («ранчеро») 4) відсутність середньої або вищої освіти.

Зупинимося на кожній з вищевказаних характеристик. Серед представників нижчого класу в Мексиці й Центральній Америці паує уявлення про життя в США як про «американську мрію», місце, де можна втілити всі свої бажання. В сільській місцевості Мексики та країн Центральної Америки поширені багатодітні родини, діти з яких позбавлені доступу до освітніх послуг через фінансові проблеми. Багато нелегальних мігрантів, як з'ясувалося під час глибинних інтерв'ю, абсолютно або частково неписьменні, вельми погано уявляють собі геополітичну картину миру й практично не знайомі з історією своїх батьківщин. Оскільки «ранчо» (ферма – ісп.) знаходяться на значній відстані від великих міст у дітей часто-густо відсутня можливість одержувати навіть середню (початкову) освіту, і як наслідок – вони не вчаться у вищах. Єдиним виходом з фінансових негараздів для дітей з таких родин є пошук роботи за кордоном, передусім, в США. Велика кількість мігрантів з Мексики пояснюється (1) спільним кордоном, (2) легкістю одержання фальсифікованих документів, (3) налагодженими зв'язками й випробуваними шляхами нелегальних пересувань, (4) високим рівнем оплати праці в США за некваліфіковану працю.

За результатами дослідження можна зробити висновок, що абсолютна більшість трудових мігрантів (за рідкісними винятками) потрапляє у США нелегально перетинаючи державний кордон. Існують два шляхи подолання кордону: (1) через пустелю, (2) ріку Ріо Брава, що знаходиться поруч із американським штатом Арізона. Найчастіше нелегальні мігранти вибирають саме останній варіант, за що одержали прізвисько «мохадо» (мокрий – ісп.). Подолання кордону являє собою небезпечний і складний процес, під час якого багато мігрантів не дістаються бажаної цілі, навіть, гинуть, отримують поранення, депортуються співробітниками Прикордонного Патруля США. Подолати границю мігрантові допомагає так званий «койоте», тобто провідник, що проводить групу мігрантів найменш небезпечним шляхом і стягує плату за свою послугу. Роль

«койоте» може виконувати колишній депортований мігрант або мігрант, що повернувся додому за власним бажанням.

Через відсутність освіти й документів, а також у більшості випадків внаслідок низького рівня володіння англійською мовою, мігранти зайняті в сфері обслуговування, що не потребує прямих комунікацій із клієнтами. Серед сфер трудової зайнятості, поширених у середовищі мігрантів з Мексики й Центральної Америки, можна виділити наступне: робота на кухні в ресторані, будівництво, технічний сервіс, «хауз-кіпінг» (прибирання готелів і приватних будинків) – для жінок. Як стверджують місцеві жителі, мігрантів з Мексики й Центральної Америки характеризує дуже висока працездатність, відповідальність при виконанні роботи й пунктуальність.

Що стосується повсякденних практик мігрантів, найчастіше вони успішно сполучають зайнятість на 2–3 роботах, і практично не мають вільного часу для дозвілля. По можливості в неділю мігранти відвідують службу в церкві, найчастіше католицьку. По вихідним воліють проводити час удома, з родиною або друзями. Родини мігрантів відрізняються патріархальним укладом. Чоловіки заробляють гроші, а жінки залишаються у будинку, стежачи за дітьми й домогосподарством, у багатьох випадках уникаючи взаємодії з «зовнішнім світом». Жінки-мігранти з Мексики й Центральної Америки – володіють англійською мовою на дуже низькому рівні. У побуті мігранти дивляться мексиканські канали, слухають мексиканські новини й музику, готують страви національної кухні. Роблячи покупки в магазинах, вибирають спеціалізовані латиноамериканські магазини, уникаючи придбання типових американських продуктів.

На нашу думку, трудові нелегали складають специфічну категорію девіантів, бо їх соціальний статус, спосіб життя, культура суттєво відрізняються від норм і вимог, що властиві громадянам країни перебування. Нелегали змушені порушувати закони про працю, вони користуються підробленими документами, їх втягують до етнічних кримінальних угруповань. З іншого боку, такі девіанти можуть влаштовувати місцевих бізнесменів, бо вони заповнюють малооплачувані позиції на ринку праці, виконують неprestижну роботу в сім'ях; і на фоні офіційних потужних кампаній по боротьбі з нелегалами їх чисельність не зменшується, а навіть збільшується.

ТРЕТЄ ЗАСІДАННЯ

Федоренко Олена Іванівна,
*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри загальної психології та педагогіки ХНУВС*

Бойко Світлана Миколаївна,
*кандидат педагогічних наук, викладач кафедри
загальної психології та педагогіки ХНУВС*

СТАН І ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ВИХОВНОЇ РОБОТИ ПРАЦІВНИКІВ ОВС З ПІДЛІТКАМИ

Соціальна та виховна робота з підлітками є одним з важливих напрямків професійної діяльності працівників ОВС. Ураховуючи той факт, що фахівці правоохоронної сфери хоча і виконують соціально-педагогічні функції, але потребують уточнення і конкретизації особливості соціальної та виховної роботи з підлітками, яку вони здійснюють у рамках професійної діяльності.

Аналіз практики підготовки курсантів до соціальної та виховної роботи з підлітками дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, демократизація суспільства та високі вимоги до правоохоронної діяльності потребують зміни якості підготовки, що повинне знайти відображення у змісті підготовки, відповідній побудові навчально-виховного процесу у ВНЗ і використанні нових методів та форм організації підготовки фахівців-міліціонерів. По-друге, сучасна практика професійної підготовки майбутніх працівників міліції до соціальної та виховної роботи з підлітками не є досконалою, оскільки у процесі підготовки недостатньо враховується зміст майбутньої професійної діяльності. По-третє, у процесі підготовки майбутніх працівників міліції до роботи з підлітками не використовуються нові теоретичні і практичні здобутки інших наукових галузей, які, на нашу думку, є вкрай необхідні в роботі з підлітками, в першу чергу, педагогіки та соціальної роботи, що негативно позначається на якості виконання професійних обов'язків в контексті запобігання правопорушень. По-четверте, недостатній рівень підготовки працівників ОВС до соціальної та виховної роботи призводить до «звуження» їх професійних функцій (розгляд скарг, ведення обліку підлітків, контроль за виконанням рішень суду та ін.) і зниження якості професійної діяльності, що негативно впливає на виникнення правопорушень у

підлітковому середовищі, зокрема, серед категорії благополучних підлітків.

Аналіз практичної діяльності працівників районних підрозділів кримінальної міліції у справах дітей м. Харкова (проаналізовано роботу 10 районних підрозділів міліції) щодо здійснення соціальної та виховної роботи з підлітками дозволив виділити такі недоліки: а) одноманітність і однотипність заходів виховної роботи з підлітками; б) відсутність диференціації заходів щодо певної категорії підлітків; в) переважання заходів виховної роботи (бесіди, консультації та ін.) над заходами соціальної (соціально-правовий захист, соціально-правова підтримка); г) несистематичність і вибірковість здійснення соціальної та виховної роботи лише з певною категорією підлітків; д) наявність уривчастих уявлень і відсутність чітких знань про методи і форми соціальної та виховної роботи з підлітками, які можуть бути використані щодо запобігання правопорушень; е) соціальна і виховна робота здійснюється тільки з тими підлітками, які вже скоїли правопорушення, і не охоплює інших підлітків, які також можуть вчинити аналогічні діяння; ж) відсутність коригування результатів проведеної роботи та внесення змін у подальшу діяльність; з) недостатність співпраці з навчальними закладами і педагогічними колективами в контексті соціальної та виховної роботи з підлітками.

Все вище викладене спонукає до визначення особливостей соціальної та виховної роботи працівників ОВС з підлітками, з метою підвищення ефективності виконання професійних обов'язків та уникнути дублювання діяльності інших фахівців.

У рамках діяльності працівників органів внутрішніх справ розглядаємо соціальну роботу як практичну діяльність, яка є одним з напрямків їх професійної діяльності. Оскільки у науковій літературі чітко не визначено розуміння соціальної роботи з підлітками в діяльності працівників органів внутрішніх справ та вважаємо доцільним звернутись до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», в якому зазначено, що: «Соціальна робота з дітьми та молоддю – діяльність уповноважених органів, організацій та підприємств, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, окремих громадян, яка спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб». Якщо звернутися до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», то тут

йдеться про: 1) соціальне обслуговування; 2) соціальний супровід; 3) соціальну профілактику; 4) соціальну реабілітацію [2].

Класифікацію видів соціальної роботи та їх зміст представлено в Концепції діяльності Центрів соціальних служб для молоді (ЦССМ), виходячи з практики їх роботи. Враховуючи особливості професійної діяльності працівників ОВС та їх професійні обов'язки, не всі з перерахованих вище напрямків соціальної роботи можуть бути ними реалізовані.

У зв'язку з чіткою регламентацією (нормативністю) діяльності працівників ОВС відповідно до законів і посадових інструкцій [1] можна узагальнити і конкретизувати їх професійні особливості соціальної та виховної роботи з підлітками:

- соціально-інформаційна допомога, спрямована на забезпечення підлітків (дітей) інформацією щодо видів соціальної допомоги та підтримки, а також про діяльність відповідних служб та видів допомоги, яку вони можуть отримати;
- соціально-правова допомога, спрямована на дотримання і захист прав людини, сприяння в реалізації правових гарантій різним категоріям дітей та підлітків щодо правових, трудових, сімейних, побутових та ін. питань;
- соціально-педагогічна допомога, спрямована на створення і підтримку необхідних умов для реалізації права батьків на виховання дітей, подолання педагогічних помилок, запобігання та розв'язання конфліктних ситуацій, усунення негативних впливів з боку дорослих та ін.;
- психолого-педагогічна допомога, яка полягає у створенні сприятливих умов для розвитку, виховання та навчання дітей та підлітків через застосування психологічних та педагогічних методів впливу на особистість з метою вирішення їх проблем (правове виховання, робота з підлітками, які мають девіантну поведінку, профілактика правопорушень, сприяння та організація дозвілля та ін.).

Таким чином, соціальна робота працівників ОВС – практична діяльність, яка є одним з напрямків їх професійної діяльності, що спрямована на захист інтересів, прав і свобод дітей та підлітків, запобігання вчиненням правопорушень як самими дітьми та підлітками, так і стосовно них.

Під поняттям «виховна робота з підлітками працівників органів внутрішніх справ» розуміємо цілеспрямовану та організовану діяльність, яка реалізується шляхом проведення виховних заходів, спрямованих на формування рис та якостей особистості підлітка, поглядів, переконань і т. д., що сприятиме запобіганню правопорушенням. Саме у процесі виховної роботи шляхом добору, організації та проведення виховних заходів з підлітками здійснюється виховання особистості. В залежності від поставленої мети, змісту виховних заходів і реалізується певний напрямок виховання підлітків (правове, превентивне та ін.).

Метою соціальної та виховної роботи працівників органів внутрішніх справ з підлітками є виявлення, усунення та запобігання виникненню причин та умов (соціальних та психолого-педагогічних), які негативно впливають на особистість підлітка і можуть призвести до вчинення ними правопорушень. Вважаємо, що у загальному вигляді, метою соціальної та виховної роботи працівників ОВС з підлітками є цілеспрямоване формування рис та якостей правослужняного громадянина, недопущення вчинення ними правопорушень.

Література

1. Про затвердження Інструкції з організації роботи кримінальної міліції у справах неповнолітніх : наказ М-ва внутр. справ України від 26 верес. 2005 р. № 821. – Для службового користування.
2. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю : закон України від 21 черв. 2001 р. № 2558 // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 29. – С. 76–82.

Оболенський Юрій Борисович,

кандидат юридичних наук, доцент,

начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки КірюІ ХНУВС

Феліпов Анатолій Геннадійович,

курсант 3 курсу факультету підготовки фахівців

для підрозділів слідства та дізнання КірюІ ХНУВС

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІДПОВІДНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОВС ТА СОЦІАЛЬНИМИ СЛУЖБАМИ У СПРАВАХ НЕПОВНОЛІТНІХ

Трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, супроводжуються глибокою кризою всіх сфер його життєдіяльності. Український соціум сьогодні знаходиться у

стані ціннісно-нормативної дезінтеграції, тобто соціальної анемії. При цьому стрімкими темпами відбувається заповнення соціального простору девіантними цінностями, порушеннями (або ігноруваннями) значною частиною індивідів існуючих норм права та моралі. За умов кризового стану суспільства особистість виявилася в складній ситуації вибору цінностей, пріоритетів, способів адаптації. І найбільш гостро проблема вибору орієнтирів в поведінці стоїть саме перед молоддю. Статистичні дані свідчать про те, що протягом останнього десятиліття катастрофічно зростають молодіжна злочинність, наркотизація, алкоголізація, прояви суїцидів. Серед багатьох проблем українського суспільства чи не найгострішою є проблема молодіжної злочинності, яка за своєю масштабністю та наслідками майже не має собі рівних [1, с. 1].

Так частка вчинених злочинів неповнолітніми в Україні за останні роки зросла вдвічі, щорічні темпи її зростання складають 6 %. Якщо у 1989 році неповнолітніми було скоєно 438 злочинів, то у 2001 році ця кількість зросла до 756. Число неповнолітніх злочинців за цей період зросло більше ніж вдвічі. Кількість зловмисних вбивств порівняно з 1995 роком зросла вдвічі, тяжких тілесних ушкоджень на 70 %, розбійних нападів на 90 %. Понад 70 % злочинів мають груповий характер. Кожний шостий злочин скоюється підлітками у віці до 14 років. Поширення злочинності серед неповнолітніх випереджає її загальне зростання, а кількість підлітків, що скоїли злочин повторно, за останні 10 років збільшилась втричі [2, с. 637].

Наведені дані свідчать, що проблема девіантної поведінки неповнолітніх та дослідження меж, за якими вона переростає в злочинність, є досить актуальною. Крім того, нам би хотілося окреслити деякі напрями саме профілактичних та попереджувальних заходів запобіганню цього явища.

Зазначені проблеми у поведінці неповнолітніх досліджується багатьма вченими-науковцями з різних галузей науки. Серед дослідників слід відмітити О. М. Джуджу, В. В. Васильєва, С. М. Корецького, Е. В. Максимеко, Ж. Кетле, Е. Дюркгейма, Д. Дьюї, М. Вебера, Л. Леві-Брюля. В своїх роботах вони досліджували проблеми співвідношення девіантної та деліквентної поведінки. Автори виділяли наступні види поведінки з відхиленнями від соціальної норми: девіантна (відхилення від моральних норм), деліквентна (дрібні правопорушення) та злочинна поведінка [3, с. 74]. Дослідженню девіантної поведінки молоді присвячені також роботи В.

Лисовського, І. Ільїнської, В. Левічева, В. Чупрова та інших. Вплив сім'ї і безпосереднього оточення молодого дев'янта вивчався С. Агарковим, С. Резніковим, В. Солодовниковим, В. Поповим. Питання профілактики дев'янтної поведінки молоді поставлені у дослідженнях Л. Волошиної, Н. Максимової, Б. Левіна, М. Левіна, І. Стрельчука та інших.

На думку Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва дев'янтна поведінка-система вчинків особистості, що виходять за загальноприйняте уявлення про норму. Вона може бути охарактеризована: за кількістю вчинків, що не відповідають встановленому стандарту (часто вживає спиртні напої); за динамікою і ступенем інтенсивності (нестриманий характер); за адекватністю ситуації (вчинив непорядно, підло) [4, с. 54].

Аналізуючи існуючі дефініції можемо визначити, що дев'янтною є така *форма поведінки, що відхиляється від загальноприйнятих норм поведінки, не схвалюється у суспільстві, але не є порушенням закону*.

Сьогодні, як було зазначено вище, перед суспільством постала проблема злочинності неповнолітніх, яка бере свій початок від дев'янтної поведінки. Саме через неї проходять негативні витoki соціуму. Внаслідок відхилень від нормальної поведінки відбувається руйнація спокійного укладу життєдіяльності.

Профілактики дев'янтної поведінки серед неповнолітніх – це сукупність методів попередження і недопущення у неповнолітніх відхилень від соціально позитивної поведінки. Найбільші обов'язки з профілактики та попередження такої поведінки та злочинних прояв покладено на органами внутрішніх справ та соціальні служби. Відповідними нормами Закону України «Про міліцію», статтями Статуту ППСМ [5], Положенням «Про службу ДІМ в системі МВС» [6] зазначено, що міліція зобов'язана виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень, проводити профілактичну роботу серед осіб, схильних до вчинення злочинів. До профілактичної роботи серед злочинності неповнолітніх залучаються різні служби ОВС, але основна відповідальність покладена на підрозділи Департаменту кримінальної міліції у справах неповнолітніх. Зокрема, основними його завданнями є:

- організація боротьби зі злочинністю та розшуку дітей, проведення профілактики правопорушень серед неповнолітніх та налагодження співпраці з іншими галузевими службами органів внут-

рішніх справ України та відповідними Міністерствами, а також організація роботи приймальників-розподільників для дітей;

- виявлення та аналіз причин, які сприяють вчиненню неповнолітніми правопорушень і злочинів, внесення до відповідних міністерств, установ, організацій пропозицій щодо їх усунення;

- участь у міжнародному співробітництві з питань боротьби щодо правопорушень та злочинності дітей;

- розроблення та здійснення заходів, методичних рекомендацій з питань запобігання та злочинності дітей, а також батьків, які ухиляються від виховання дітей.

У боротьбі зі злочинністю неповнолітніх важливе значення має саме рання профілактика, оскільки вона спрямована на усунення незначних, але небезпечних змін особистості підлітків, які ще не стали на шлях злочинів. Рання профілактику розуміють як сукупність заходів, що здійснюються державними органами і громадськими організаціями для:

- 1) покращення умов життя та виховання неповнолітніх у випадках, коли зовнішні обставини загрожують їх нормальному розвитку;

- 2) знешкодження джерел антисоціального впливу на них;

- 3) корекції розвитку особистості неповнолітніх, які мають некримінальні відхилення у поведінці, для того щоб не дати можливості їм перейти до вчинення злочинів [7, с. 159].

Щодо соціальних служб то хотілося б зазначити, що при кожній обласній, районній державних адміністраціях існують служби у справах неповнолітніх, які також займаються профілактичною роботою. До основних завдань даних служб можна віднести:

- реалізація на території області державної політики з питань соціального захисту неповнолітніх і запобігання дитячій бездоглядності та вчиненню правопорушень неповнолітніми;

- запобігання бездоглядності та профілактика правопорушень серед них;

- визначення пріоритетних напрямів поліпшення становища дітей, їх соціального захисту, сприяння фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку дітей, запобігання дитячій бездоглядності та профілактики правопорушень серед неповнолітніх на території області;

- розроблення і здійснення самостійно й разом з іншими структурними підрозділами облдержадміністрації та органів місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями всіх

форм власності, об'єднаннями громадян заходів, спрямованих на поліпшення становища неповнолітніх, їх соціального захисту, забезпечення прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, запобігання бездоглядності та вчинення ними правопорушень, усунення причин, що породжують ці явища; контроль за виконанням цих заходів;

– формування громадської думки щодо поліпшення становища неповнолітніх, профілактики їх правопорушень, сприяння реалізації державної політики з питань соціального захисту неповнолітніх [8].

Для вирішення завдань щодо загальної профілактики правопорушень неповнолітніх вище зазначені підрозділи та служби використовують різноманітні способи та засоби. Наприклад, профілактичний вплив на формування правосвідомості неповнолітніх через засоби масової інформації (телебачення, газети, радіо тощо). Слід зазначити, що позитивний ефект також дають виступи в загальноосвітніх школах, роз'яснення чинного законодавства, виступи на правові теми.

Отже, розглянувши деякі аспекти сутності девіантної поведінки та її профілактики серед неповнолітніх слід зазначити, що стан молодіжної злочинності викликає глибоку занепокоєність державних установ та спонукає на пошук нових ефективних засобів попередження злочинності, вживання додаткових заходів не тільки з боку органів внутрішніх справ, а й інших державних органів та громадськості, які б призвели до поступового скорочення злочинних проявів серед неповнолітніх.

Література

1. Лазаренко В. І. Наркоситуація в Україні та девіантна поведінка молоді : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 / Лазаренко В. І. ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2003.
2. Корецький С. М. Профілактика девіантної поведінки молоді як протидія організованій злочинності // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. Міжвідомчий науковий вісник / за ред. А. І. Комарової та ін. – К., 2001. – Т. 22. – 730 с.
3. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности // Психологический журнал. – 1996. – № 5. – С. 3–18.
4. Статут патрульно-постової служби міліції України : затв. наказом МВС України від 28 лип. 1994 р. № 404.
5. Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ : затв. наказом МВС України від 20 жовт. 2003 р. № 1212.
6. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посіб. / С. І. Яковенко, Н. Ю. Максимова, Л. І. Мороз, Л. А. Мороз. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 260 с.

7. Положення про службу у справах неповнолітніх Луганської обласної державної адміністрації : затв. розпорядженням Луганської обласної державної адміністрації від 13 листоп. 2000 р. N 678.

Гіренко Сергій Петрович,
*начальник кафедри загальної психології
та педагогіки ННІ ПМСІТ ХНУВС,*

Лелюк Алла Анатоліївна,
інспектор ННІ ПМСІТ ХНУВС

ПСИХОСОЦІАЛЬНІ УМОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПОДОЛАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Відхилення в поведінці є природною умовою розвитку людини та суспільства. Причини цього полягають в особливостях взаємозв'язку, взаємодії людини з оточуючим її соціальним середовищем та самим собою. Всьому світу, у всіх його видах і формах, притаманно відхилятися від звичних форм свого існування, розвитку. Стан людини, її поведінка набувають змін, різноманітності – і це є умовою розквіту, вдосконалення і здійснення соціального розвитку.

Девіантну поведінку часто називають антисоціальною тому, що вона суперечить нормам суспільної поведінки, порушує міру дозволеного, межу припустимого. Соціальна норма – це закони, традиції, звички. Це все те, що увійшло в побут, в образ життя більшості населення, прийнято громадською думкою та підтримується для регуляції громадських та міжособистісних стосунків. В останній час, на межі другого-третього тисячоліть девіантна поведінка набула масового характеру. Вона ретельно вивчається та є предметом досліджень в багатьох наукових галузях.

Різнманітні аспекти та проблеми девіантної поведінки особистості в суспільстві, її джерела, умови та механізми подолання, широко представлені та вивчаються не тільки в педагогіці, але й в соціології, психології, конфліктології та психіатрії. Серед них – дослідження девіацій в соціологічній теорії Е. Дюркгейма та Р. Мертонна (теорія аномії), психологічних теоріях Ц. Ломброзо (зв'язок між злочинною поведінкою людини та її біологічними характеристиками), конституціональних теоріях темпераменту особистості Є. Кречмера та В. Шелдона, конфліктологічних теоріях К. Хорні та К. Левіна, теоріях психологічних акцентуацій характеру К. Леонгарда, О. Лічко та П. Ганушкіна. Усі вони враховують або соціальні, культурні, та психологічні чинники, під впливом яких особистість втрачає суспільну та психологічну рівновагу, відокремлю-

ється від більшості оточуючих, втрачає конструктивні соціальні контакти, психологічне здоров'я та спокій, переживає гострий та тривалий внутрішній конфлікт, труднощі соціальної адаптації, замкнутість або агресивність.

Соціально-психологічні аспекти девіантної поведінки особистості на різних етапах її розвитку відображені в роботах Л. Берковіца, Є. Берна, Я. Гілінського, Л. Гріщенко, А. Захарова, Г. Кеплана, М. Кондратьєва, В. Кудрявцева, І. Кона, К. Леонгарда, Н. Майсака, М. Позднякової. Педагогічний аналіз девіантної поведінки підліткового, юнацького віку та механізми її корекції розглянуті у роботах С. Бадмаєва, Р. Байярд, Л. Божовіч, А. Лічко, К. Лоренца, Н. Ньюкомба, Х. Ремшідта, М. Рожкова, Н. Сіроті, Л. Шнейдера.

Виходячи з розуміння девіантної поведінки як тієї, що відхиляється від прийнятих у суспільстві якісно-нормативних стандартів, ми можемо зробити припущення що, потрібно відрізнити девіантну поведінку, яка носить соціально-творчий характер та є породженням соціальної інновації від девіантної поведінки, яка відкриває шлях до соціальної патології. Відхилення в поведінці, що пов'язані з прагненням особистості знайти щось нове в творчості, мистецтві, подолати консервативне, що заважає йти вперед, не носить негативний характер. Позитивні девіації сприяють прогресу системи, допомагають подолати застарілі, консервативні стандарти поведінки, підвищують рівень організованості.

Сьогодні наше суспільство стурбовано поширенням девіантної поведінки серед значної маси населення, яке являє собою небезпечні для країни руйнівні тенденції, демонструє деструктивну складову в розвитку суспільства. Серед молоді полярно змінились стереотипи відносно сенсу фізичної праці, колективних цінностей та ставлення до оточуючих. На перші місця вийшли прагматизм, безкарне нахабство, вміння використовувати інших заради досягнення власної мети, обман та ін.

Більшість дослідників вважає, що девіантна поведінка має суспільні джерела та виникає внаслідок невідлогого процесу соціалізації особистості. Часто це реакція на тяжкі обставини життя, невміння подолати перешкоди, несаможиттєвість. Також девіації пов'язані з особливостями фізичного розвитку, умовами виховання і соціального оточення. Реалії нашого життя свідчать про те, що сьогодні зручний час для формування нових джерел девіантної поведінки. Криза в багатьох сферах громадського життя, а найстрашніше – в моральному та духовному аспекті, в суспільстві, де зруйновані певні

норми і не збудовані навіть на рівні теорії інші – все це призводить до збільшення негативних девіацій. Зростає соціальна незахищеність громадян. Починає змінюватись громадська думка: якщо не можна здобути благополуччя, добробут за допомогою праці, наполегливості, таланту, здібностей, то можна це зробити через обман, крадіжку, аферу. В таких умовах зростають негативні девіації: злочинність, алкоголізація і наркотизація населення, проституція, підліткова делінквентність, аморальність, самогубство.

Будь-яка девіантна поведінка – це відхилення від норми, загальноновизнаної, прийнятою суспільством, як говорить англійський мислитель Клайв С. Льюїс – «інструкції, що забезпечують правильну роботу людської машини»[3]. Це результат складної взаємодії процесів, що відбуваються в суспільстві та свідомості людини. Спрямованість девіантної поведінки залежить від того, як людина вміє реагувати на виникаючі труднощі – шляхом творчих або руйнуючих дій, а також від того, яким чином суспільство стимулює соціально-інноваційні, творчі дії особистості.

Соціальні та психолого-педагогічні умови виникнення та розвитку девіацій особистості в ранньому віці різноманітні: демонстративність та бажання отримати сильні враження [4], негативний вплив найближчого соціального середовища, значні порушення процесу формування особистості в дитячому – юнацькому віці, тривалі та гострі не вирішені внутрішньособисті конфлікти, низький пізнавальний та інтелектуальний рівень особистості, девіантна поведінка близьких, гострі конфлікти в родині, педагогічна некомпетентність батьків, залежністю (особливо підлітків) від вимог референтної групи та прийнятих в ній ціннісних орієнтацій, потреба в самоствердженні при обмеженні конструктивного життєвого досвіду, психічні захворювання, генетична зумовленість та ін.

Сучасне суспільство має широкий потенціал засобів впливу на особистість, її розвиток, становлення та виховання. На нашу думку, психокорекційні заходи подолання девіантної поведінки включають шість етапів:

Етап 1. Знаходження психоемоційного контакту с девіантом, розуміння його внутрішніх потреб та мотивів девіантної поведінки. Тут важливо відмовитися від зайвої емоційності та критичності девіантна, сконцентруватися на зниженні психологічної напруги.

Етап 2. Розуміння та аналіз внутрішньої готовності девіантна відмовитися від девіантної поведінки та за яких умов (зміна оточення, образу життя, розв'язання конфліктів тощо).

Етап 3. Звуження (конкретизація) проблеми та пошук особистісних ресурсів для подолання труднощів.

Етап 4. Поштовх девіантна до самостійного знаходження шляхів вирішення проблеми девіантної поведінки.

Етап 5. Підтримання самостійності та творчості девіантна на шляху мотиваційних поведінкових та ціннісних змін.

Етап 6. Закріплення особистісних змін, формування позитивних емоційних станів

На наш погляд, щоб юридично запобігти деструктивним девіаціям, державою повинні бути створені умови, за яких кожна особистість в суспільстві повинна мати:

- реальний законний засіб досягнень успіху та кар'єрного росту;
- обов'язкову соціальна рівність усіх перед законом;
- вдосконалене законодавство, відповідне соціальним реаліям;
- адекватність злочину і покарання.

Відхилення в поведінці – це нормальне явище в розвитку любого суспільства. Соціальні правила, норми, цінності з часом змінюються. Суспільство повинно проводити перегляд принципів, соціальних норм, якщо той чи інший вид девіації набуває стійкого характеру, стає нормою для більшості населення країни. Але треба враховувати, що переважне число форм девіантної поведінки відіграє деструктивну роль у розвитку суспільства. І тільки деякі з них можна вважати корисними. Тому, основна мета суспільства – відрізняти і відбирати корисні зразки і запобігати негативним.

Література

1. Балабанова Л. М. Судова патопсихологія (питання визначення норми і відхилень) / Л. М. Балабанова. – Д. : Сталкер, 1988.
2. Іванов В. М. Девіантна поведінка: причини і масштаби / В. М. Іванов // Соціально-політичний журнал. –1995. – № 2.
3. Льюис К. С. Християнское поведение.– Иностранная литература, 1990. – № 5.
4. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков / Шнейдер Л. Б.– М. : Трикта, 2005. – 336 с.

Лефтеров Василь Олександрович,
*доктор психологічних наук, доцент,
начальник науково-дослідного центру психотренінгових технологій
Донецького юридичного інституту ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*

ВИМОГИ ДО ОСОБИСТОСТІ ТА КВАЛІФІКАЦІЇ ТРЕНЕРА-ПСИХОЛОГА ОВС

Сьогодні поширюється впровадження психологічних тренінгів у систему підготовки кадрів для органів внутрішніх справ України. Проте не достатньо розробленими залишаються науково-практичні, організаційні та правові питання щодо діяльності тренерів – ведучих психологічних тренінгів, кваліфікаційних вимог та особистісних якостей тренерів-психологів органів внутрішніх справ.

Тренер-психолог органів внутрішніх справ повинен мати певну суму знань і вмінь у галузі тренінгу, за який він відповідає. У системі загальних знань, умінь і якостей тренера-психолога ОВС можна виділити десять основних блоків, які складають типовий портрет тренера.

Так, **знання організації діяльності та відомчої культури ОВС** передбачає, що тренеру-психологу ОВС необхідно знати завдання, цілі та функції, покладені на органи внутрішніх справ, загальну структуру підрозділів і служб ОВС, вимоги основних нормативних документів, що регламентують проходження служби в міліції та в цілому діяльність органів внутрішніх справ. Тренеру не будуть довіряти, якщо він використовуватиме методи і підходи несумісні з вимогами або інструкціями організації, писаними й неписаними правилами відомчої культури органів внутрішніх справ.

Крім цього, поле діяльності тренера буде залежати від тих людей, з ким доведеться співпрацювати. Тому йому необхідно отримати якнайбільше знань із ролей, функцій, обов'язків, статусу та авторитету людей – майбутніх учасників тренінгу.

Знання та вміння, які необхідні для проведення тренінгу. Знання, які стосуються психологічного тренінгу, повинні містити в собі ознайомлення з академічними та теоретичними моделями, які мають відношення до тренінгових методів і концепцій. Це великий обсяг знань, технік тренінгу та розвиненої на їх основі великої кількості вмінь. Повинні бути освоєні різні методики, методи та підходи, необхідні для практики, здатні дати оцінку найбільш відповідним випадкам. Від тренерів потрібно (і не тільки заради їх власного розвитку), щоб вони

стежили за появою нових розробок у сфері тренінгових технологій, нових моделей, технік та інших інновацій.

Вміння для підготовки програми. Від більшості тренерів потрібні навички з дослідження, дизайну, планування та підготовки програм. Усі вимоги сприяють накопиченню необхідного матеріалу. До них відносяться: вибір найбільш відповідного матеріалу, об'єднання його в узгоджений, логічний і прогресивний масив інформації. Більшість тренінгових програм або вимог можна виконати різними способами. Тренер повинен вирішити, який з них найбільше підходить у даних обставинах, беручи до уваги сам предмет, кількість учасників, вміння задіяних у програмі тренерів тощо.

Людинолюбність та обов'язковість. Гуманність тренера повинна пронизувати всю його діяльність. Тренер тільки тоді зможе передавати інформацію настільки ефективно, щоб учасники її розуміли, запам'ятовували та надихалися на активні дії, якщо буде дійсно любити людей. Тренери повинні брати на себе відповідальність за те, що вкладають в основні поняття тренінгу. Відсутність цих зобов'язань стане очевидним для учасників з ряду причин: мало ентузіазму, неефективна підготовка та презентація курсу, недостатня щирість тощо, а результатом в остаточному підсумку буде погіршення тренінгового процесу.

Емпатійність і саморегуляція. Тренеру необхідно відчувати потреби людей, які навчаються, їх реакції, поведінку та зворотній зв'язок – вербальний або невербальний. Тренер повинен мати чуйність, але не надчутливість. Необхідно уникати почуття страху і тривоги, пригніченого стану і стресу, використовувати навички саморегуляції психічного стану для швидкого відновлення фізичних і психічних сил.

Творчий підхід і розвинені інтелектуальні якості. З огляду на те, що тренінг – це живий, активний, постійно мінливий і на все реагуючий процес, одним з умінь успішного тренера є його здатність бути креативним, адекватно реагувати, на будь-які незвичайні зміни. Крім цього, розвиток тренінгу не стоїть на місці, і для того, щоб бути в курсі всіх досягнень у цій галузі, визначати їх цінність і приймати найкращі з них, потрібен живий і допитливий розум.

Довіра і партнерство. Щоб бути ефективним, тренер повинен користуватися довірою своїх учнів як людина, що володіє повними і сучасними знаннями про організації та предмет, що викладається. Для цього необхідно виявляти зацікавленість, ентузіазм, відповідальність і жвавість навіть тоді, коли знання тренера мають певні об-

меження, а також показувати учасникам, що тренер – їх партнер і також може і бажає вчитися. Партнерство необхідне у разі роботи з іншим тренером, потрібно з усією старанністю підходити до розвитку позитивних взаємин, щоб можна було довіряти, підтримувати та покладатися один на одного.

Гумор. Практика свідчить про те, що тренінг стає більш ефективним, коли подобається учасникам, а надто серйозну ситуацію можна оживити маленькою іскоркою гумору. Це не означає, що тренер повинен постійно співати, танцювати та мати невичерпний запас жартів. Потрібно дотримуватися середини між надто серйозним і легковажним підходом. Кращими дотепними висловлюваннями вважаються ті, які мають відношення до предмета. Тренер повинен демонструвати, що здатний пожартувати над собою, але має уникати ситуацій, коли предметом глузувань стає група.

Впевненість у собі. Багато з перерахованих вище вимог можуть бути виконані, якщо тренер упевнений у власній здатності вчити. Впевненість забезпечується досконалим знанням предмета і бажанням допомогти учасникам досягти найвищого рівня знань і вмінь.

Навички самоусвідомлення та саморозвитку. Статус тренера повинен змінюватися, а зміни ці можуть бути ефективно оцінені тільки розумінням того, які вміння й знання у нього вже є, а які потрібні. Успішні тренери повинні усвідомлювати рівень своїх умінь і те, що можна зробити для їх удосконалення. Самосвідомість допомагає визначити, які ще знання та вміння необхідно придбати.

Деякі з вищенаведених властивостей і якостей являють собою вроджені людські здібності, але більшість можна набувати і розвивати протягом тривалого часу.

На додаток до перерахованого вище у сферу компетентності тренера-психолога ОВС можна включити ще й такі знання і вміння:

- вміння формувати мотивацію до навчання;
- знання способів підвищення розвивально-навчального процесу під час тренінгу;
- знання перешкод, що заважають нормальному протіканню тренінгу, та вміння їх переборювати;
- вміння проводити індивідуальну роботу з учасниками в перебігу тренінгу;
- уміння регулювати груповий клімат, використовуючи широкий діапазон засобів для запобігання і позитивної

трансформації неконструктивних внутрішньогрупових антагонізмів;

- володіння різноманітним життєвим досвідом, спеціальною підготовкою у сфері, що має відношення до предмета тренінгу;
- знання можливостей використання допоміжних засобів для проведення тренінгової роботи;
- природність поведінки та вміння вирішувати психодіагностичні завдання;
- знання методів оцінки та визначення якості проведеної тренінгової роботи.

Окремо слід сказати про комунікативну компетентність тренера-психолога ОВС. Щоб належним чином здійснювати тренінгову діяльність, тренер повинен ефективно володіти, насамперед, комунікативними навичками. Основним видом техніки комунікації тренера є демонстрація асертивної та проактивної поведінки.

Асертивна поведінка (щира, відкрита та рівна) дозволяє легко подолати складні ситуації. Асертивність тренера – це одна з найважливіших його властивостей, що виявляється у поєднанні дійсної та разом із цим ненав'язливої турботи про учасників, недирективного спонукування їх до активності і зацікавленої творчої роботи, а також демонстрації власної відповідальності, самоповаги та поваги до інших, позитивної спрямованості, розуміння інших та прагнення досягати робочого компромісу і продуктивної співпраці. Нижче описуються основні навички асертивної поведінки тренера-психолога ОВС.

Прийняття на себе відповідальності за власну поведінку. По суті асертивність – це філософія особистої відповідальності. Тренеру важливо розумно реагувати на ситуації, а не видавати миттєві відповіді.

Демонстрація самоповаги та поваги до інших людей. Основною складовою асертивності є наявність самоповаги та поваги до інших людей.

Ефективне спілкування. У цьому випадку головними є три наступні якості – чесність, відвертість у розмові, але не за рахунок емоційного стану інших людей. Важливо, щоб тренер міг ефективно спілкуватися із працівниками різних посадових категорій, звань і рангів.

Прояв турботи та позитивної установки. Тренер повинен щиро піклуватися про учасників, а також мати сильну впевненість і позитивну установку для того, щоб ефективно долати складні ситуації, які можуть виникати під час тренінгової діяльності.

Вміння уважно слухати і розуміти. Асертивність вимагає вміння уважно слухати та прагнення зрозуміти точку зору іншої людини. Тренер повинен навчитися уважно і продуктивно слухати та розуміти суть різних проблем і питань. Тільки тоді він зможе пропонувати рішення, які будуть позитивними.

Проактивна поведінка передбачає особисту ініціативність або відстоювання певного курсу дій. Така поведінка протилежна реактивній, котра припускає лише просте реагування на події або дії інших людей.

Загалом, практична організація та проведення тренінгів з персоналом органів внутрішніх справ передбачає низку підготовчих умов і заходів. Серед таких заходів слід відмітити врегульовану процедуру тренінгової діяльності в ОВС, наявність необхідної матеріально-технічної бази, фінансового забезпечення, якісних тренінгових програм та чіткого алгоритму вирішення організаційних питань, пов'язаних із підготовкою та обладнанням приміщень для проведення тренінгів, розташуванням, харчуванням учасників, організації відпочинку тощо.

До основних організаційно-практичних та методичних засад проведення тренінгів з працівниками ОВС входить різнопланова діяльність тренерів-психологів щодо створення під час проведення занять специфічного тренінгового середовища, сприятливого для навчання і розвитку працівників міліції. Крім цього, результати тренінгової діяльності в ОВС залежать від рівня підготовки, компетентності та кваліфікації самих тренерів-психологів ОВС, а також наявності системи якісної підготовки тренерів та підвищення їхньої кваліфікації.

Москаленко Андрій Петрович,
*кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник НДЛ кадрового, соціологічного та
психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС*

Царькова Ольга Вікторівна,
*кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри практичної психології Мелітопольсько-
го державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького*

20

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТРЕНІНГУ З ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ БАТЬКІВСЬКОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ, ЯКІ ЗВІЛЬНЯЮТЬСЯ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Проведений аналіз теорії і практики ресоціалізації засуджених, а також проблеми психологічного супроводу батьківства [1–6], дозволив визначити методологічні й методичні основи тренінгу з психологічної корекції батьківської поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

Оскільки тренінг спрямовано на корекцію батьківської поведінки, всі його процедури базуються на психологічних особливостях засуджених, особливостей їх сімейних стосунків і спираються на уявлення про модель ефективного батьківства. Отже, психокорекційні заходи являють собою шлях від актуального стану цільової групи (учасників тренінгу) до сформульованого бажаного результату, який відповідає меті нашого дослідження.

Тренінгова програма з корекції батьківської поведінки повинна, на нашу думку, реалізовуватися виходячи з таких положень:

1. Очікуваним результатом тренінгу є подолання протиріч між існуючими особливостями батьківської поведінки засуджених і ефективною моделлю батьківства.

2. Програма спрямована в майбутнє, на створення в учасників установок на формування функціональних зрілих сімейних стосунків. Розвиток адекватної батьківської поведінки, у свою чергу, є чинником, від якого залежить рівень загальної соціальної адаптації засудженого і покращення його просоціальної поведінки взагалі.

3. Корекційні процедури стосуються основних компонентів розвиненої форми батьківства: батьківські цінності; установки та очікування; батьківське ставлення, почуття, позиції, відповідаль-

ність, стиль сімейного виховання) на когнітивному, емоційному й поведінковому рівнях їх реалізації.

4. Специфіка тренінгової програми визначається специфікою цільової групи й умовами проведення. Учасники тренінгу знаходяться в ізоляції від суспільства, у них обмежена можливість взаємодії зі своїми сім'ями (спілкування відбувається лише через листування, телефонні розмови і періодичні побачення). Це обумовлює певні недоліки програми: учасники (батьки) не можуть одразу реалізувати отриманий на тренінгу досвід на рівні поведінки в реальних сімейних стосунках. Ізольованість учасників від сім'ї також не дає можливості повною мірою оцінити ефективність психокорекційного втручання до звільнення засуджених. Подолання цих недоліків повинно здійснюватися через сприяння активуванню родинних зв'язків (листування, побачення, телефонні розмови), спрямованість на розвиток батьківських почуттів, цінностей, установок, застосування психодраматичних технік, рольових ігор, моделювання ситуацій тощо.

Враховуючи цю специфіку, розроблений нами тренінг спрямовано здебільшого на когнітивний і емоційний аспект батьківських стосунків засуджених, і меншою мірою – на поведінковий, який може бути повністю реалізований лише після їх звільнення, безпосередньо в сім'ї.

5. Учасниками тренінгу є лише батьки. Він спрямований передусім на досягнення позитивних змін у структурі їх особистості, розвиток батьківської ролі, хоча також звертається до проблем виховання дітей.

6. Найбільш важливим критерієм будь-якого психологічного прояву є поняття зрілості. Стиль поведінки, який характеризує зрілу особистість, називають функціональним, оскільки він дозволяє їй доволі адекватно й успішно взаємодіяти зі світом, у якому вона живе. Отже, у процесі тренінгу повинен розвиватись саме такий стиль поведінки.

7. Для формування поведінкових змін у процесі тренінгу досліджуються різні рівні досвіду особистості учасників (від поверхневого до більш глибокого і стійкого): оточення, що визначає зовнішні можливості або обмеження, на які людина змушена реагувати; поведінка – певні дії або реакції даної людини усередині оточення; здібності, що спрямовують дії; переконання і цінності, які забезпечують підкріплення (мотивацію й рішення), що підтримує або придушує здібності; ідентифікація, що пов'язана з роллю людини й са-

мосвідомістю; духовність, пов'язана з більш великою системою, частиною якої є людина, і дає відповідь на питання «для кого» існує та чи інша навичка або здібність.

Змістовний та технологічний простір тренінгу складають три взаємопов'язані елементи: актуальний стан кожного учасника й групи в цілому, цілі тренінгу (ідеальна модель майбутнього результату учасників і групи) і груповий процес. Усі методики й техніки, які використовуються в тренінгу, безпосередньо залежать від цих трьох елементів.

Таким чином, тренінг не має чітко структурованого характеру. Хоча він і включає структуровані вправи та техніки, але вони підпорядковані поставленим цілям, актуальним проблемам та особливостям групового процесу. Це, на наш погляд, дає можливість повною мірою дотриматися принципу особистісного підходу, а також використати такі основні психотерапевтичні фактори, як взаєморозуміння (згуртованість) групи, універсалізація, дослідження реальності, альтруїзм, перенос, взаємодія, імітаційна поведінка та ін.

У цілому тренінг має навчальний (формування знань, умінь, навичок), корекційний (корекція установок, цінностей, почуттів, якостей) та розвиваючий (розвиток відповідних психологічних структур) характер.

Конструкція тренінгу використовує також і динаміку групи. Так, перша фаза, приєднання, характеризується м'яким обіграванням соціальних ролей і рольових очікувань, що дозволяє кожному учасникові заявити про себе. Перехід до другої фази відбувається через групову гру, що провокує конфронтацію, у ході якої виявляються зовнішні межі учасників і виробляються способи дійсних персональних відносин у групі. Фаза контролю є ключовою, і від її опрацювання залежить ступінь відкритості учасників на третій фазі. Більш відкриті стосунки дозволяють використовувати груповий потенціал для розв'язання внутрішніх проблем особистості.

Очікувані результати тренінгу:

- сформованість у учасників навичок постановки й досягнення життєвих цілей, рефлексії, зрілої поведінки, відкритого спілкування; самоповаги й адекватної самооцінки як основи для підтримки функціональних подружніх і сімейних стосунків; мотивації й установок для створення власного привабливого майбутнього; соціально схвалюваних установок у поведінці;

- уміння учасників будувати вільні від перекручувань міжособистісні стосунки, що приносять задоволення;
- активізація емоційних відвертих стосунків з членами сім'ї ще під час перебування в колонії.

Література

1. Баканова А. А. Экзистенциальный кризис и его ресурсы у заключенных. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях / А. А. Баканова // Психология и педагогика в общественной практике : сб. науч. трудов. – СПб. : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. – С. 67–74.
2. Дель Н. В. Социально-психологический тренинг развития личности осужденных / Н. В. Дель // Научно-методические основы оказания психологической помощи осужденным. – М. : Права человека, 2001. – С. 121–140.
3. Джеффрис Д. Мы здесь занимаемся тем, что разряжаем бомбы. Психодрама с закоренелыми преступниками / Джеффрис Д. // Психодрама – вдохновение и техника. – М. : Независимая фирма «Класс», 1997. – С. 197–217.
4. Димитров А. В. Основы пенитенциарной психологии : учеб. пособие / А. В. Димитров, В. П. Сафронов. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2003. – 176 с.
5. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Овчарова Р. В. – М. : Изд-во ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.
6. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология : учеб. для высших юрид. учеб. заведений / Ю. В. Чуфаровский. – М. : Юрист, 1999. – 422 с.

Канібер Юрій Миколайович,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
ННІ ПЕС ХНУВС*

ФАРМАЦЕВТИЧНА ПОЛІТИКА – ФАКТОР НАРКОТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Нещодавно, із приводу повноліття незалежного розвитку українського суспільства й державного будівництва, ми мали нагоду оцінити здобутки суспільства впродовж останніх вісімнадцяти років. Святковий аналіз не відбувся, бо в наслідок дії багатьох суб'єктивних і об'єктивних факторів у суспільстві розвинулась й набула загрозливого масштабу система негативних явищ та відповідних до них форм девіантної поведінки, що внаслідок викривлення суспільної моралі та (право)свідомості значною частиною суспільства вже сприймаються, як норма поведінки.

До таких явищ відносяться наркотизм, наркотизація суспільства, наркокультура. Наркотизм у межах кримінологічних досліджень розуміється переважно як термін, що позначає негативне суспільне явище, яке охоплює всі існуючі форми суспільно шкідливої, небажаної з точки зору суспільної моралі, у тому числі протиправної,

поведінки, пов'язаної з наркотиками. Наркотизм об'єднує незаконний обіг наркотиків, протиправне вживання наркотиків, різноманітні форми наркоорієнтованої поведінки чи діяльності, інші елементи наркокультури: притаманну наркоспоживачам життєву ідеологію, систему цінностей, специфічну мову, особливості комунікації, стиль одягу та побутових предметів, музичну культуру та розваги, інші елементи. Наркотизація суспільства – це глобальне розповсюдження в суспільстві проявів наркокультури та форм наркотизму, підґрунтя якого складає високий рівень вільного доступу до наркотичних засобів та психотропних речовин, сприятливі умови легального та протиправного споживання наркотиків значною частиною населення. На індивідуальному рівні наркотизація призводить до формування наркотично орієнтованої особистості, яка свідомо чи підсвідомо не бачить себе поза наркокультурним середовищем, поза спілкуванням із наркоспоживачами, не уявляє свого життя без наркотиків, незалежно від періодичності їх вживання. Провідним джерелом розповсюдження наркотизму і наркоманії вважається залучення неповнолітніх до вживання наркотиків, особами, що вже мають досвід вживання наркотиків або систематично вживаючи наркотики на тлі відносно вільного доступу до наркотичних засобів та психотропних речовин й відсутності протидії розповсюдженню наркокультури.

Відповідаючи на потреби системних споживачів наркотиків, що знаходяться в постійному пошуку більш ефективних наркотиків, представники наркобізнесу розробляють та пропонують через всесвітню електронну мережу та роздрібних дилерів – споживачів нові наркотичні продукти та шляхи їхнього отримання. Але збереженню постійної бази попиту на наркотики суттєво, не в меншій мірі, ніж тиск наркоринку, сприяє фармацевтична політика органів виконавчої влади держави. Законодавство покладає обов'язок установлювати правила обігу та контролю за медичними препаратами, що містять наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори на Кабінет Міністрів України, Комітет з контролю за наркотиками, Міністерство охорони здоров'я. Діяльна політика цих органів, на мою думку, безпосередньо сприяє підтриманню досить високого рівня наркотизації населення, що об'єктивно підтримує існування й подальший згубний розвиток наркокультури українського суспільства, розповсюдження наркотизму у всіх його проявах.

Підставою для таких невтішних висновків може слугувати, перше, розгляд змісту нормативних актів, що встановлюють обмеження на заходи контролю щодо *обігу медичних препаратів, що мі-*

стять малі кількості наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. До таких нормативних актів належать Закони України «Про лікарські засоби», «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», низка постанов Кабінету Міністрів та наказів МОЗ. По-друге, реальне дослідження фармацевтичної практики обігу цих препаратів та наслідків, які вона спричиняє.

Законодавство виходить з того, що режим вживання наркотиків за наслідками і інтенсивністю слід поділити на легальне за призначення лікаря вживання медичних лікарських засобів, що містять наркотичні засоби або психотропні речовини в малій кількості, незаконне вживання та зловживання наркотичними засобами або психотропними речовинами. Незаконне вживання наркотичних засобів або психотропних речовин – вживання наркотичних засобів або психотропних речовин без призначення лікаря, а зловживання наркотичними засобами або психотропними речовинами – умисне систематичне незаконне вживання наркотичних засобів або психотропних речовин.

Таким чином для *медичних потреб* серед наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів виділяють окрему групу препаратів, що містять малі кількості наркотичних засобів, психотропних речовин, включених до таблиць II, III, IV Переліку. На думку законодавців ризику *зловживання* ними немає або він незначний, тому що з зазначених засобів чи речовин не можна вилучити наркотики легкодоступними способами в кількості, за якої можливе зловживання, тому обіг цих препаратів може «вилучатися із сфери дії деяких заходів контролю». Заходи контролю за обігом зазначених препаратів, порядок їх застосування та продажу, а також гранично допустима кількість наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що міститься в препаратах, встановив Кабінетом Міністрів України. На перший погляд все дуже пристойно, раціонально, відповідає інтересам медичної практики але не враховується низка обставин, що об'єктивно сприяє наротизації населення.

1. Мала кількість наркотиків, що міститься у лікарських засобах, наприклад, лікарських препаратах (препарат – це суміш речовин у будь-якому фізичному стані, що містить один чи декілька наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до Переліку) не виключає можливості зловживання і немидичного вживання цих наркотиків. Для цього споживачі або збільшують дозу вживання до небезпечних для здоров'я, або змінюють спосіб

вживання, використовуючи інекційний спосіб введення водних розчинів цих препаратів в організм. Зараз це масова практика системних споживачів, щот не мають коштів до більш дорогих за вартістю наркотиків.

2. Перелік комбінованих лікарських засобів, що містять малу кількість наркотичних засобів або психотропних речовин і прекурсорів, досить великий – більше 20 найменувань. До складу цих препаратів входить кодеїн, декстропропоксифен, трамадол. Перелік інформаційно загальнодоступний.

3. Наказом МОЗ України від 17.05.2001 № 185 відповідно до ст. 12 Закону України «Про лікарські засоби», Правил управління лікарськими засобами в Європейському Союзі, зокрема директиви 92/26/ЄЕС «Про визначення категорій лікарських засобів для людини» від 31.03.1992 (м. Брюссель), встановлені критерії визначення категоріїв відпуску лікарських засобів. Лікарські засоби поділяються на дві категорії: лікарські засоби, які відпускаються за рецептом; лікарські засоби, які відпускаються без рецепта. Лікарські засоби відпускаються *без рецепта*, якщо вони містять малі кількості наркотичних засобів або психотропних речовин і прекурсорів, які ми зазначили вище. Не дивлячись на деякі протиріччя з існуючими законами, цей наказ надає можливість легального вільного продажу аптечними закладами цих «лікарських засобів». І хоча така діяльність повинна ліцензуватись і контролюватися, в умовах корупції, правоохоронного безладу і неспроможності контролюючих органів МОЗу виконати свої функції, фактично існує вільний необмежений продаж лікарських засобів, які містять малі кількості наркотичних засобів або психотропних речовин і прекурсорів.

Питання про те, чи сприяє це наркотизації суспільства, таким чином виглядає риторичним. Безумовно сприяє, необхідні зміни законодавства і фармацевтичної політики.

Необхідно до аналізу нормативних актів додати результати власного дослідження пропозиції цих лікарських засобів в аптеках м. Харкова. Я звернувся з проханням продати мені різні з цих лікарських засобів в 20 аптечних установах в районах ХТЗ, Нових Будинків, Комунальної та Одеської. Переважно це невеликі аптеки, аптечні кіоски або пункти поблизу зупинок громадського транспорту та ринків. В 17 з них я зміг би без проблем придбати визначені препарати. В інших аптеках, за власним враженням, я не пройшов дрескод або фейс-контроль. Найбільш розповсюдженим і доступним за ціною виявився спазмолекс в таблетках, що містить декстропропо-

ксифен і використовується наркоспоживачами у вигляді інекцій водного розчину таблеток. Експеримент підтвердив гіпотезу, що фармацевтична політика і положення нормативних актів створили сприятливі умови для подальшої наркотизації суспільства, поширенню кола наркоспоживачів, розповсюдженню наркоманії та наркотизму в суспільстві.

Кузьмінов Валерій Никифорович,
*кандидат медичних наук, провідний співробітник ДУ «Інститут
неврології психіатрії та наркології АМН України», м. Харків*

ДЕЯКІ ФАКТОРИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ АНТИНАРКОТИЧНИХ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ПРОГРАМ

Неефективність лікування синдрому залежності від психоактивних речовин загальновідома. Акцент на профілактичному напрямку в боротьбі з розповсюдженням наркоманії у суспільстві є традиційним для вітчизняній наркології. У останні роки профілактичною роботою займаються не тільки державні медичні установи, заклади освіти, правоохоронні органи але й релігійні організації, недержавні громадські організації. Різноманітність суб'єктів профілактичної роботи має позитивні наслідки. Але в деяких випадках при розробці програм вторинної, третинної профілактики (перш за все програм зменшення шкоди) не враховуються особливості залежності від психоактивних речовин як захворювання. Мають місце спроби модулювати поведінку хворого із синдром залежності не вважаючи наявності психічних порушень.

Найважливішим для наркоманії (та інших залежностей від психоактивних речовин) є відсутність усвідомлення фахівцями змін ефекторно-вольової сфери хворих із залежністю від психоактивних речовин, системи мотивації та цінностей та інших ознак психічної залежності. Крім того для деяких видів залежності від психоактивних речовин (алкоголю, кустарно виготовляємих психостимуляторів тощо) є характерним розвиток психоорганічного синдрому. Формування психоорганічного синдрому, який перешкоджає протирічливим заходам, внаслідок порушень когнітивних функцій, деформації ефекторно вольової сфери хворого. Факторами формування психоорганічного синдрому є інтоксикація психоактивними речовинами, соматоневрологічні захворювання, які пов'язані із токсичним фактором, а також і з соматоневрологічними захворюваннями, що не пов'язані зі зловживанням алкоголем, але достовірно частіше зустрічаються у хворих цієї категорії. Для всіх форм залеж-

ності є характерним порушення особистості, які суттєво заважають соціальній адаптації хворих.

Одним з предикторів ефективності лікування, вторинної та третинної профілактики є відношення до хвороби. Найчастіше у хворих на наркоманію зустрічаються анозогнозичний, іпохондричний, егоцентричний, дисфоричний типи.

Найчастіше зустрічається анозогнозичний тип, для якого характерно відсутність сприйняття наркоманії як хвороби. Наприклад, при формальній згоді з наявністю хвороби у себе, хворі на опійну наркоманію вважають її проявом неприємної відчуття пов'язані зі абстинентним синдромом. В подальшому хворі, що мають досвід лікування, на протязі якого отримували психоактивні речовини, які мають адиктивний потенціал, легко визнають себе хворими. Але в більшості випадків метою є не досягнення тверезого способу життя, а подальше отримання легальних психоактивних речовин (принцип субституції в лікуванні наркозалежних). Заміна однієї психоактивної речовини на іншу в деяких випадках є капітуляція перед хворобою. Найбільш відомим варіантом замісної терапії є метадонові програми. Ефективність в досягнень завдань, що на них покладають викликають сумніви. Тому що потреба в зміні свого психічного стану та досягнення ейфорії з часом штовхає хворих на пошук додаткових наркотичних речовин різних груп, формування полі наркоманії у залежних від опіоїдів, вживання парентерально препаратів, які вживатися виключно перорально, сприяють збільшенню загальної кількості в незаконному обігу наркотичних речовин.

Факторами, що впливають на відношення до хвороби є: преморбідні риси особистості, тривалість зловживання психоактивними речовинами, наявність впливу наркотизації на загальний стан хворого, мікросоціальні, соціальні фактори, тип переважно вживаємої наркотичної (психотропної) речовини. Подання анозогнозії та виробка адекватної реакції на хворобу є найважливішими факторами успішного лікування.

Необхідно відзначити, що не тільки хворі але й всі молоді люди краще сприяють інформацію джерелом якої є не лікар, а сучасні засоби інформації (наприклад Інтернет), інші підлітки, які є неформальними лідерами в групі. Відомим фактом є розповсюдження інформації про психоактивні речовини через Інтернет, при цьому деякі препарати рекламуються як «ідеальні», не маючи побічних дій, сприяючи подоланню стресів та фізичного навантаження.

Для підвищення ефективності профілактики розповсюдженості зловживання психоактивними речовинами та її наслідків потрібна злагоджена робота фахівців різного профілю: лікарів, психологів, педагогів, соціальних працівників, тощо. В профілактичній роботі треба застосовувати сучасні засоби масової інформації, залучати до профілактичної роботи представників молоді в тому числі колишніх наркозалежних.

Решетняк Сергій Борисович,

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології ХНУВС

Решетняк Олена Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент НТУ «ХПІ»

СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ СТУДЕНТСЬКОГО ПЛАГІАТУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ВУЗІ

Одним з найбільш значущих навиків, очікуваних працедавцями від випускників вузів повсюди у світі, є уміння самостійно працювати з інформацією і пропонувати свої рішення. На жаль, по цьому критерію вітчизняна вища освіта серйозно поступається західним вузам. Причин цього достатньо багато, але одна з ключових – широке розповсюдження в студентському середовищі плагіату. Не є секретом, що велика кількість студентів українських ВНЗ за період навчання обдурюють викладачів, представляють чужі думки та тексти за свої особисті досягнення.

Будь-який викладач вищої школи пострадянських країн знайом з цією проблемою. В контексті її аналізу важливо зрозуміти, що можна віднести до змісту та форм прояву плагіату. Відомо, що буквальный переклад з латини цього слова українською – «викрадення». Плагіат означає використання ідеї чи фрагмента письмової роботи іншої людини як своєї особистої (без зазначення джерела, відкіля вони здобуті). Таким чином, плагіат є шахрайством, коли людина використовує результати роботи іншого дослідника, але скриває цей факт і не вважає його елементарною крадіжкою.

У вищих навчальних закладах плагіат має місце в різноманітних ситуаціях, пов'язаних з прагненням студентів знайти найбільш легкі шляхи написання учбових письмових завдань (курскових та дипломних робіт, рефератів). При виконанні будь-якої наукової роботи існує декілька можливих дій студента, які є плагіатом і, безумовно, девіантною поведінкою. Серед них – представлення чужої роботи

як своєї особистої наукової праці (готової роботи з Інтернету чи роботи, що виконана на замовлення за кошти), використання чужих ідей та думок без вказівки на джерело інформації, недостовірна інформація про використане джерело, різноманітні порушення правил цитування. Наприклад, як справедливо зауважує Є.Ніколаєв, цитати, що не відповідають правилам, є плагіатом. До таких випадків можна віднести наступні: по-перше, дослівне цитування тексту з джерела без лапок, по-друге, формулювання чужої думки своїми словами без посилання на джерело, по-третє, некоректне перефразування, що змінює зміст слів іншого автора [1].

Існують різноманітні фактори, що впливають на подальше розповсюдження студентського плагіату. Їх треба поділити на чинники об'єктивного та суб'єктивного змісту. До перших слід віднести такі: 1) корумпованість системи вищої освіти, 2) існування в Інтернеті цілих порталів, присвячених обміну файлами з рефератами, курсовими та дипломними роботами, які дають можливість студентам безкоштовно скачувати тексти, 3) існування розгалуженої системи консалтингових агентств, які надають студентам інформаційні послуги у сфері освіти: спеціальні фірми, в яких можна замовити контрольну, курсову, дипломну роботу на будь-яку тему і з будь-якої галузі знань, адресна розсилка запрошень до фірм, які спеціалізуються на виготовленні наукових праць на поштову скриньку та електронну адресу студентів [2], 4) байдужість владних структур (Верховної Ради, правоохоронних органів, Міністерства освіти та науки), відсутність розуміння необхідності боротьби з цією ганебною «хворобою», 5) недосконалість вузівських програм, які перенасичені кількістю предметів та зайвою інформацією. Деякі предмети студенти сприймають як баласт і тому, не маючи достатньо бажання та часу, використовують готові контрольні роботи, реферати з Інтернету чи купують їх у відповідних фірмах.

До чинників суб'єктивного змісту належать наступні: 1) безвідповідальна позиція викладачів при перевірці письмових студентських робіт (ретельно не читають роботи або закривають «очі» на студентський плагіат), 2) низький рівень комп'ютерної грамотності значної частини викладачів, особливо передпенсійного і пенсійного віку; 3) неприродна і алогічна залежність перспектив діяльності викладачів від слабких студентів, яка підштовхує професорів та доцентів зараховувати роботи, які виконані несамостійно, 3) безпринципність та аморальність великої кількості студентів, їх небажання плідно займатися учбовою роботою та витратити на

нею багато особистого часу, 4) розповсюджені в студентському середовищі лінощі, небажання молоді професійно працювати і відмовитись від спокуси займатися шахрайством в процесі навчання, 5) відсутність навичок ефективної самостійної роботи в учбової та наукової діяльності студентів, 6) невміння студентів управляти особистим часом, 7) відсутність системи покарань з боку вузу та кафедр за порушення навчальної освітньої етики.

Впровадження Болонської системи в Україні, реформування університетської освіти актуалізують питання боротьби з студентським плагіатом. Відомо, що в Європі, Сполучених Штатах, Японії, Китаї шпаргалка, списування, «сплагіачене» дослідження викликають відразу й негативне ставлення суспільства до того, хто ризикне цим зайнятися. Такі звичні для українського навчального процесу речі, як списування та перекачування різнорідних робіт з Інтернету, в західних університетах класифікуються однозначно як плагіат і негативно впливають на подальше навчальне життя бажаючому присвоїти чужу працю, аж до самого відрахування з ВНЗ.

Один з найбільш дієвих засобів боротьби з плагіатом є застосування системи комп'ютерної перевірки студентських робіт на плагіат. Найбільш відома онлайнова програма розроблена каліфорнійською компанією I-paradigms – www.turnitin.com. Вона забезпечує доступ до більш ніж 20 мільярдів веб-сторінок, 80 тисяч журналів і книг, та 123 мільйонів студентських робіт. Користувачами програми є 9 тисяч учбових закладів та біля 800 тисяч викладачів [3]. Результат пошуку запозичених з Інтернету фрагментів в тексті роботи відомий через декілька секунд. В російських вузах для контролю студентських робіт використовується програма Інтернет-сервіс *AntiPlagiat.ru* [4].

На наш погляд, суттєвими шляхами подолання плагіату в українських ВНЗ є наступні:

- припинити на законодавчому рівні діяльність фірм із продажу курсових, бакалаврських, дипломних робіт;
- зафіксувати у Статуті ВНЗ положення про те, що студентський плагіат є порушенням професійних та морально-етичних принципів діяльності навчального закладу, може стати причиною відрахування студента;
- пояснювати в засобах масової інформації, спеціалізованих освітніх передачах школярам і студентам, що плагіат ганьбить процес навчання і не відповідає повноцінній, змістовній освіті;

- ввести в учбові плани ВНЗ обов'язково на першому курсі предмет «Основи наукової діяльності студентів»;
- збільшити кількість часу на самостійну роботу студентів за рахунок скорочення числа обов'язкових дисциплін та аудиторних годин;
- упорядкувати систему оцінювання знань, обґрунтувати критерії оцінювання студентських письмових робіт;
- впроваджувати досвід зарубіжних країн по боротьбі з плагіатом.

Реалізація наведених шляхів подолання студентського плагіату є дуже важливою складовою процесу реформування вищої української освіти, наближає її до європейських стандартів.

Література

1. Ніколаев Є. Что такое плагиат, или о западных стандартах научной этики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/articles/68.html>.
2. Бойко А. Епідемія плагіату. Як виробити імунітет? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/student/studying/articles/11.html>.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.turnitin.com>.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.antiplagiat.ru>.

Саппа Ганна-Марія Миколаївна,
аспірант кафедри соціології та політології НТУ «ХПІ»

Саппа Микола Миколайович,
професор кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДЕВІАНТНИХ ВЧИНКІВ ПІДЛІТКІВ

А. Макаренко, спираючись на свій досвід роботи з підлітками, які були схильні до девіантних вчинків, стверджував, що праця «взагалі» «не є виховним засобом. Виховним засобом може бути така праця, яка організована певним чином, за певною ціллю» [1, с. 346]. В гармонічній праці, вважає А. Макаренко, «головним є не мускульна сила, а сили розумові: розпорядливість, увага, обачливість, винахідливість, спритність, навичка...» Навчити молодь творчої праці – особливе завдання вихователя. «Творча праця можлива тільки тоді, коли людина ставиться до роботи з любов'ю, коли вона свідомо бачить в ній радість, розуміє користь і необхідність труда, коли праця стає для неї головною прояву особистості» [1, с. 396].

Щодо спрямованості особистості Опачко М. В. і В. В. Сагарда виділяють дві категорії підлітків:

а) в яких визначальною складовою у спрямованості особистості виступає мотиваційно-трудова складова;

б) в яких домінуючими у спрямованості особистості яких є мотиваційно-соціальні чинники.

В учнів першої групи сформовано стійку мотиваційно-пізнавальну складову у структурі спрямованості їх особистості, і вони мають можливість реалізувати свої прагнення в наукових шкільних об'єднаннях, гуртках науково-технічної творчості, літературних студіях, музичних, драматичних гуртках, спортивних секціях. До другої групи дослідники відносять невстигаючих учнів та учнів із нормальною успішністю у навчанні. Не маючи можливості задовольнити свої потреби в персоналізації та безпосередньо в навчальній діяльності, «невстигаючий» підліток шукає інші можливості, які часто мають антисоціальний відтінок [2]. Саме підлітки з цієї групи і поповнюють когорту молодих людей, схильних до девіантних вчинків. Звідси виокремлюємо важливий аспект трудового виховання та професійної орієнтації – сприяння максимальній реалізації підлітків у різних видах діяльності за їхніми здібностями й бажаннями.

У зв'язку з цим зазначимо, що сучасні наукові дослідження з педагогіки та психології, соціології та економіки, а також повсякденна практика переконують, що якщо професія обрана людиною за власним покликанням, відповідає особистісним нахилам та здібностям, то її праця є джерелом натхнення, приносить задоволення і радість, а також найбільшу користь суспільству [3]. В цьому сенсі вибір професії є важливим кроком у житті кожної людини. Від нього залежить самореалізація особистості у майбутньому.

У вирішенні питання вибору професії у значній мірі допомагає профорієнтація. Професійна орієнтація являє собою систему соціально-економічних, психолого-педагогічних та методико-фізіологічних заходів, спрямованих на забезпечення активного, свідомого професійного самовизначення та трудового становлення особистості з урахуванням своїх можливостей та індивідуальних особливостей і кон'юнктури ринку праці для повноцінної реалізації в професійній діяльності [4]. Профорієнтація є самостійною галуззю знань, але формується на основі педагогіки, психології, соціології, економіки, філософії, медицини, права. Отже, профорієнтація має економічну, медико-фізіологічну, психолого-педагогічну, соціальну функції. Економічна функція означає покращення якісного складу робітників, підвищення продуктивності праці, економію робочого

часу. Медико-фізіологічна функція – це реалізація вимог до здоров'я, необхідних для виконання роботи. Психолого-педагогічна полягає у виявленні та формуванні інтересів підлітка, допомога йому у пошуку професії, яка відповідає його можливостям, визначенні умов ефективного управління професійним самовизначенням учнів. Соціальна функція профорієнтації сприяє активній соціалізації підлітків, бо передбачає процес засвоєння ними відповідної системи знань, які дають змогу здійснити соціально-професійну діяльність.

Виходячи з цього, професійна орієнтація має два аспекти:

- вплив на формування професійних інтересів людей, насамперед позитивних мотивів вибору професії, які забезпечують узгодження інтересів особистості і суспільства;
- виявлення професійних вимог і психологічний аналіз професії, з одного боку, та оцінка психофізіологічних властивостей і якостей підлітків з урахуванням їх бажань та здібностей до обраного виду діяльності, з другого.

Професійна орієнтація визначається як наукова практична система підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення, це процес самопізнання та об'єктивної оцінки молоддю власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для оволодіння конкретною професією. Самовизначаючись, особистість вводить себе у центр процесу професійної орієнтації, стає суб'єктом профорієнтаційної діяльності – вона використовує засоби професійної орієнтації для підготовки до свого власного й самостійного професійного самовизначення. Займаючи позицію суб'єкта професійного самовизначення, особистість, задовольняє свої потреби в персоналізації, безпосередньо в навчальній діяльності і відходить від позиції об'єкта впливу з боку суспільства, державних і громадських організацій щодо вирішення своєї професійної долі.

Отже головне завдання профорієнтаційної роботи з підлітками схильних до девіантної поведінки ми вбачаємо в тому, щоб не тільки допомогти їм в правильному і свідомому виборі професії відповідно до власних уподобань, але й головним чином спонукати до соціальної активності, готовності брати участь у громадських заходах задля здобуття вмінь і навичок, необхідних у майбутньому.

Література

1. А. С. Макаренко. Собрание сочинений в 5 т. Т. 4 / Антон Макаренко. – М. : ГИТТЛ, 1951. – 559 с.
2. Опачко М. В. Професійна орієнтація учнів – ефективний засіб їх соціального захисту [Електронний ресурс] / Опачко М. В., Сагарда В. В. – Режим доступу: <http://www.socwd.uzhgorod.ua/Herald/herald3/29.htm>.
3. Професійна орієнтація молоді: стан і проблеми професійної орієнтації / Д. О. Закатнов // Все для вчителя : інформац.-практ. бюлетень. – 2009. – № 7/8.
4. Социология : Энциклопедия / сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1312 с.

Майор Марина Михайлівна,
аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи
Ужгородського національного університету

ПРОФІЛАКТИКА ЯВИЩА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Однією з найактуальніших проблем сьогодення є зростання кількості випадків торгівлі людьми, яка є одним з найбільш брутальних і масових порушень прав та свобод людини. Високий рівень бідності, руйнування і криза традиційних інститутів соціалізації призводять до маргіналізації суспільства та соціальної девіації. Вітчизняні автори розглядають соціальну профілактику явища торгівлі людьми переважно крізь призму юридичного та економічного аспектів (серед них слід виокремити Левченко К., Бандурка О., Куц В., Орлеан А., Біла О. та ін.), а розробці окремих напрямів соціальної профілактики торгівлі людьми присвятили свої праці Шваб І., Галустян Ю., Ковальчук Л., Удалова О. тощо. К. Левченко стверджує, що в такому аспекті, коли поєднуються правові та соціологічні методи, проблема надання допомоги потерпілим у вітчизняній науковій думці не вивчалася [1].

Україна, ратифікувавши 2004 р. Факультативний протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.), визнала широке визначення торгівлі людьми. Торгівля людьми розглядається як: «здійснювані з метою експлуатації вербування, перевіз, передача, приховування або отримання людей шляхом погрози, силою або її застосуванням та застосуванням інших форм примушення, викрадання, шахрайства, зловживання владою або вразливістю стану або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для

отримання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, щонайменше, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан та вилучення органів» [2, с. 7].

Прийняття міжнародного визначення торгівлі людьми є дуже важливим для організації адекватної протидії цьому явищу та попередженню його. Воно дає змогу підвести правову основу під діяльність, спрямовану на подолання пануючих тривалий час у суспільстві стереотипів, відповідно до яких ототожнювалися торгівля людьми та проституція. Загальні теоретичні дискусії навколо визначення понять та феноменів мають суттєві практичні наслідки для формування стратегій боротьби, викоренення та запобігання тому чи іншому явищу, зокрема й торгівлі людьми. Через панування такого стереотипу відбувалася стигматизація потерпілих від торгівлі людьми як людей, що були залучені до сексуального бізнесу (навіть без розрізнення добровільності та примусу). Відповідно, ускладнювалося надання допомоги справді потерпілим від торгівлі людьми.

Крім того, потерпілі від торгівлі людьми боялися співпраці з правоохоронними органами, відмовлялися від свідчення проти злочинців, оскільки боялися покарання за заняття проституцією. Цим фактом, до речі, активно користувалися торгівці людьми, шантажуючи потерпілих тим, що співпраця з міліцією приведе за грати саме потерпілих, а «ми – відкупимось». Крім того, потерпілими вважалися виключно жінки. Таким чином, відбувалася стигматизація чоловіків, які потерпали від цього злочину, або взагалі невизнання їх як потерпілих від нього, що приводило до повторного порушення прав – вже при спробі отримати допомогу, проходженні реабілітаційних та реінтеграційних програм. Діяльність, яка проводилась і проводиться неурядовими та міжнародними організаціями починаючи з 1997 року і яка спрямована на інформування та роз'яснення щодо сутності проблеми людьми, різних форм експлуатації, груп ризику та категорій потерпілих, спричинила певні зміни в розумінні проблеми як серед фахівців так і серед широкої громадськості.

Протягом 2008–2009 років рядом вітчизняних та міжнародних організацій було проведено декілька ґрунтовних соціологічних досліджень, метою яких стало покращення профілактичних заходів з

запобігання торгівлі людьми. Серед найбільш резонансних досліджень слід згадати наступні.

Оцінка потреб національного механізму перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми в Україні (2008 р.). Дослідження проведено групою незалежних консультантів на замовлення офісу Координатора проектів ОБСЄ. Звіт містить оцінку ситуації, яка склалась в Україні, зокрема, стосовно ідентифікації, перенаправлення, допомоги та захисту прав постраждалих від торгівлі людьми. Проведено огляд заходів, які вживаються урядовими установами та громадськими організаціями для вирішення проблем та забезпечення потреб постраждалих від торгівлі людьми. За результатами дослідження запропоновано рекомендації щодо вдосконалення процедури ідентифікації постраждалих від торгівлі людьми в Україні, покращення захисту їхніх прав і розширення можливостей доступу до заходів підтримки в рамках чинного національного механізму перенаправлення в Україні.

Регіональне дослідження внутрішньої торгівлі людьми (2008 р.) проведене на замовлення Міжнародної організації з міграції. Звіт про дослідження описує стан внутрішньої торгівлі людьми в Україні, Молдові та Білорусі. Дослідження мало на меті дослідити масштаби внутрішньої торгівлі в Україні, Молдові та Білорусі, а також оцінити рівень обізнаності та розуміння цього явища в цих трьох країнах. Методика дослідження включала збір і аналіз даних та іншої інформації з відповідних установ, включаючи державні, недержавні, міжнародні організації та наукові установи, а також дослідження громадської думки. Серед рекомендацій дослідження щодо попередження внутрішньої торгівлі людьми: ратифікація Конвенції Ради Європи про заходи протидії щодо торгівлі людьми; вивчення тенденцій внутрішньої міграції та внутрішньої торгівлі людьми; систематичне ведення інформаційних кампаній; забезпечення державного фінансування адресних послуг тощо [2, с. 18].

«Порушення прав жінок. Причини та наслідки торгівлі людьми» – дослідження проведено спільно з Міжнародною асоціацією «Ла Страда». Дослідження охоплює 9 країн, в яких діє програма Ла Страда: Білорусь, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Македонія, Молдова, Нідерланди, Польща, Україна та Чехія. У цьому дослідженні розглянуто проблему порушення прав жінок в трьох специфічних аспектах життя жінок: соціальне становище жінок, їх позиція на ринку праці та в міграційних процесах. За результатами дослідження ситуації у вказаних країнах дослідники виробили низку рекоменда-

цій, серед яких: урядам країн забезпечувати виконання законодавства в частині покладання відповідальності за всі форми насильства над жінками, та забезпечувати розслідування і покарання за такі злочини; забезпечувати створення та функціонування моніторингового органу із залученням експертів неурядових організацій; забезпечити збір даних стосовно випадків насильства над жінками з метою вироблення відповідної стратегії боротьби із цим проявом порушення прав людини; забезпечити функціонування юридичної бази для боротьби з дискримінацією на ринку праці та сексуальними домаганнями на робочому місці; імміграційна політика повинна базуватися на правозахисному підході, а не обмежуватися демографічними чи економічними потребами; надання захисту та допомоги потерпілим від торгівлі людьми не повинно бути умовою співпраці з правоохоронними органами, а базуватися на правозахисному підході [2, с. 19].

Отже, соціологічні дослідження вивчення торгівлі людьми покликані виокремити найбільш болючі питання поширення та профілактики такого явища. Позитивним моментом при цьому є комбінування різних методів в рамках однієї дослідницької стратегії, що дозволяє з'ясувати об'єктивні (кількісні) та суб'єктивні (якісні) характеристики торгівлі жінками.

Література

1. Левченко К. Б. Проблеми та організація надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми в дзеркалі громадської думки [Електронний ресурс] / К. Б. Левченко // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 305–318. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2008-3/081kbddg.pdf>.
2. Стан виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. в Україні : Результати моніторингу за 2007–2008 рр. [Текст] / заг. ред. К. Б. Левченко ; Міжнарод. жіноч. правозахис. центр «Ла Страда–Україна» – К. : Україна, 2009. – 72 с.

Шарикова Виктория Павловна,
*преподаватель кафедры криминологии,
конфликтологии и социологии Луганского государственного
университета внутренних дел им. Э. А. Дидоренко*

К ВОПРОСУ О ПРОФИЛАКТИКЕ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Методологической основой исследуемого вопроса является теоретическая модель, в рамках которой правовые нормы рассматриваются как нормы отличные по своей природе от норм социальных. Данная модель позволяет выделить по отношению к

социальным и правовым нормам три формы отклоняющегося поведения: поведение, отклоняющееся только от социальных норм (девиантное); поведение, отклоняющееся от социальных и правовых норм (девиантное и делинквентное); поведение, отклоняющееся только от правовых норм, при соблюдении социальных норм (делинквентное, но не девиантное).

В нормативно-правовых актах МВД Украины можно выделить 25 организационных мероприятий, направленных на улучшение работы по повышению уровня дисциплины и законности в органах внутренних дел. Структурно, указанные мероприятия, могут быть подразделены на следующие группы: меры, направленные на формирование и усиление внутриличностного контроля – воспитательные (всего 6); меры, направленные на усиление правового контроля (всего 14); меры, направленные на усиление социального контроля посредством стимулирования социального порицания на уровне профессиональных коллективов милиционеров (всего 5).

В январе 2010 года был проведен опрос сотрудников кадровых подразделений органов внутренних дел Луганской области, методом анкетирования. От общего числа лиц, в профессиональные обязанности которых, входит осуществление мероприятий по профилактике нарушений дисциплины и законности среди милиционеров, опрошенные составили 80 %. Сотрудники, имеющие стаж работы более 5 лет в должности среди опрошенных составили 42 %; имеющие стаж работы от 2 до 5 лет – 38 %; со стажем от 1 до 2 лет – 17 %; менее 1 года – 3 %. В ходе исследования респондентам предлагалось провести ранжирование организационных мер, направленных на улучшение работы по повышению уровня дисциплины и законности среди личного состава органов внутренних дел в соответствии с их эффективностью. Оценить предложенные в нормативно-правовых документах меры предлагалось по 10-ти бальной шкале, где 10 баллов – наибольшая эффективность, а 1 балл – наименьшая эффективность. Основная задача состояла в соотношении практического опыта сотрудников подразделений по работе с кадрами, которые обладают информацией о качественно-количественных показателях нарушений милиционеров, и характером мер, их адекватностью тем реалиям, которые сегодня имеют место в профессиональной среде милиционеров. Параллельно устанавливалось, на каком уровне осознания у кадрового персонала, выступающего одним из ключевых звеньев профилактики нарушений закона, находится проблематика адекватности установленных мер зафиксированным нарушениям. В результате данного исследования установлено, что наибольшее преимущества в плане

эффективности отдается мерам, отражающим правовой контроль, индекс составляет – 7,4. Меры, с привлечением социальных санкций, по мнению сотрудников кадровых подразделений, на втором месте по эффективности – 6,3. Меры, направленные на формирование и усиление внутриличностного контроля, носящие воспитательный характер, являются, по мнению опрошенных, наименее эффективными – 6,2.

В структуре преступлений совершенных сотрудниками милиции в 2009 году, по данным инспекции по личному составу ДКО МВД Украины, взяточничество составляет почти 31 % из всей массы совершенных преступлений. Согласно результатам исследований освещенных исследователем-криминологом О. А. Мартыненко, подобные преступления наиболее лояльно воспринимаются со стороны коллег [3, с. 294]. Вторым наиболее распространенным видом правонарушений в среде милиционеров остаются разного рода служебные фальсификации и подлоги. Данные правонарушения обусловлены, прежде всего, наличием, так называемых «ложно понятых интересов службы». Но правда состоит в том, что до настоящего момента эффективность работы милицеских подразделений продолжает оцениваться исходя из системы показателей (соответствующих форм отчетности), соответственно действия, направленные на облегчение достижения и увеличения количества данных показателей, как раз выступают в полной мере иллюстрацией, что означает действовать в «интересах службы». В силу этого, представляется, что это не совсем удачное наименование для подобных правонарушений. Деяния, направленные на реализацию соответствующих интересов службы, порицания со стороны коллег, то есть в рамках милицеской субкультуры, не вызывают.

Самостоятельной проблемой является высокий уровень латентности преступлений сотрудников милиции [3, с. 198]. Имея искаженное представление о реальных масштабах преступности разработать действенные профилактические меры очень сложно. Одним из факторов высокой латентности преступлений является то, что преступное поведение выступает как делинквентное, но не девиантное согласно теоретической модели положенной в основание исследования. Рассматриваемые виды преступлений милиционеров имеют очень высокий уровень латентности, они же являются деяниями делинквентными, но не девиантными.

Высокий уровень латентности указанных преступлений сотрудников милиции является иллюстрацией не эффективности правового контроля. Таким образом, наиболее эффективные меры противодействия нарушениям законности среди личного состава ор-

ганов внутренних дел, по данным проведенного исследования, в итоге оказываются не результативными. Притом, что они являются преобладающими в структуре организационных мероприятий направленных на улучшение работы по повышению уровня дисциплины и законности в органах внутренних дел. Крайним итогом реализации правового контроля остается увольнение лица, совершившего преступление, из органов внутренних дел, что нельзя признать позитивным. Так как способствует постоянному изменению кадрового состава милиции, и препятствует формированию профессионального ядра офицеров органов внутренних дел способных качественно выполнять правоохранительные функции.

Можно сделать вывод, что есть необходимость признать имеющиеся формы профилактики нарушений законности в милиции не достаточно эффективными для осуществления противодействия рассматриваемым преступлениям на системном уровне. Для повышения эффективности профилактической работы среди личного состава милиции важно определить, прежде всего, цель данной работы. Представляется, что она может быть сформулирована как создание объективных условий для изменения субкультурных и внутриличностных установок сотрудников милиции и преодоления терпимого отношения к отдельным видам преступлений среди милиционеров.

Література

1. Свеженцева Ю. О. Антикорупційний моніторинг діяльності Державної автомобільної інспекції: методика та результати : монографія / Свеженцева Ю. О., Сердюк О. О., Черноусов А. М. – Х. : ХІСД, 2008 – 128 с.
2. Гнатенко Е. Проблемы изучения личности преступника в отечественной криминологической науке / Гнатенко Е. // Соціологія в ситуації соціальних невідзначеностей : Тези доповідей учасників І Конгресу Соціологічної асоціації України. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009 – 476 с.
3. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины / Олег Анатольевич Мартыненко. – Х. : ХНУВД, 2005. – 496 с.

Зміст

ПЕРШЕ ЗАСІДАННЯ..... 13

Рущенко І. П.

«Привілейована» злочинність у контексті теорії
соціальних бар'єрів..... 13

Сердюк О. О.

Інституційні риси соціальних патологій 16

Дубровський І. М.

Девіація як чинник змін соціального порядку 20

Севостьянов В. П., Севостьянов В. В.

Щодо впливу міграційних процесів в Україні
на девіантну поведінку 23

Гнатенко Е. А.

К вопросу об описании криминальной
субкультуры и личности преступника 25

Бутиліна О. В.

Організаційна патологія: відхилення від норми
чи дисфункція?..... 28

Шиліна А. А. , Світлична Н. В.

Соціально-психологічні особливості маргінальності 32

Бацилева О. В.

Особливості впливу девіантної поведінки на стан
здоров'я у ранньому репродуктивному віці 35

Макаренко О. О.

Рівні детермінант віктимної поведінки 38

Максимова Н. Л.

Девіація в умовах глобалізації 42

Кучерявенко Л. В.

«Девіаційний фон» криворізького промислового регіону:
криміналізація суспільних відносин як причина появи
девіантної поведінки підлітків 43

Бєлих О. Є.

Соціум як суб'єкт стигматизації 47

ДРУГЕ ЗАСІДАННЯ 50

Шевченко Л. О.

Корислива злочинність жінок як вид девіантної поведінки 50

Федоренкова Л. С.

Особистісні детермінанти злочинності жінок
та шляхи її попередження 53

Лажє О. В., Кучерявенко Л. В.

Вплив соціально-дезадаптованої сім'ї
на формування девіантної поведінки підлітків 56

Ларіонов С. О.

Індивідуально-типологічні особливості
неповнолітніх правопорушників 59

Лук'яненко Н. М.

Дитяча бездоглядність в Україні: психолого-юридична
характеристика 62

Пузь І. В.

До питання про порушення материнсько-дитячих
стосунків 66

Гузьман О. А., Ляшенко Н. О.

Комп'ютерна залежність 69

Свеженцева Ю. О., Щербакова І. В.

Соціальні уявлення про сучасного правоохоронця:
девіація від архетипу чи новий тип «tertius gaudens»?..... 73

Солнишкіна А. А.

Соціологічні аспекти дослідження позастатутних
відносин та неформального лідерства у війсьній
організації українського суспільства..... 76

Сергієнко Т. М.

Девіантна поведінка як форма соціальної
дезадаптації курсантів 80

Погрібна В. Л.

Діяльнісні норми як чинник професійної
деформації особистості..... 83

Вольф В. В.

Професійні варіанти девіантної поведінки 87

Димитревич О. В.

Професійна деформація як результат
інформаційного впливу 90

Віденєєв І. О.

Особливості прояву емоційних бар'єрів
у спілкуванні працівників різних підрозділів ОВС..... 92

Мальцев В. В., Болотова В. О.

Картографування злочинності: історія розвитку 96

Одинцова О. В., Гнатенко Є. О.

Джерела інформації про організовану злочинність
у наукових роботах російських кримінологів..... 99

Бурбело Р. Ю.

Дослідження особистості професійного злочинця..... 103

Горбачова О. В.

Специфіка злочинів, що вчиняються на ґрунті ксенофобії..... 105

Форотинська О. В.

Проблема вивчення психологічних особливостей злочинців, які ув'язнені довічно	108
--	-----

Ромас Р. В.

Корупція в штучних організаціях	112
---------------------------------------	-----

Бобро Н. В.

Вплив соціального капіталу працівників на діяльність організації: соціологічний аналіз.....	114
--	-----

Макаренко П. В., Глоба М. М.

Особливості відношення неповнолітніх правопорушників до стилів сімейного виховання	116
---	-----

Кобікова Ю. В.

Особливості сприйняття насильства у родині студентами-психологами.....	120
---	-----

Форотинська О. В., Маркова Г.

Специфіка соціальної перцепції молодіжних субкультур на прикладі субкультури готів	123
---	-----

Галкін Д. В.

Соціально-історичний портрет проституції.....	126
---	-----

Шиліна А. А., Греса Н. В.

Основні теоретичні підходи до аналізу суїцидальної поведінки	128
---	-----

Штриголь Д. В.

Особливості копінг-поведінки сиріт	132
--	-----

Рущенко Ю. І.

Іспаномовні нелегали в США	135
----------------------------------	-----

ТРЕТЄ ЗАСІДАННЯ.....	139
-----------------------------	------------

Федоренко О. І., Бойко С. М.

Стан і особливості соціальної та виховної
роботи працівників ОВС з підлітками 139

Оболенський Ю. Б., Феліпов А. Г.

Деякі аспекти профілактики девіантної поведінки
неповнолітніх відповідними підрозділами ОВС
та соціальними службами у справах неповнолітніх..... 142

Гіренко С. П., Лелюк А. А.

Психосоціальні умови профілактики
та подолання девіантної поведінки особистості 147

Лефтеров В. О.

Вимоги до особистості та кваліфікації
тренера-психолога ОВС..... 151

Москаленко А. П., Царькова О. В.

Методологічні основи тренінгу з психологічної корекції
батьківської поведінки осіб, які звільняються з місць
позбавлення волі 156

Канібер Ю. М.

Фармацевтична політика – фактор наркотизації суспільства ... 159

Кузьмінов В. Н.

Деякі фактори, які впливають на ефективність
антинаркотичних профілактичних програм..... 163

Решетняк С. Б., Решетняк О. В.

Сутність, причини та шляхи подолання студентського
плагіату в сучасному українському вузі..... 165

Саппа Г.-М. М., Саппа М. М.

Професійна орієнтація в контексті попередження
девіантних вчинків підлітків..... 168

Майор М. М.

Профілактика явища торгівлі людьми в Україні:
соціологічний вимір..... 171

Шарикова В. П.

К вопросу о профилактике девиантного
поведения сотрудников органов внутренних дел 174

Наукове видання

**Девіантна поведінка:
соціологічний, психологічний
та юридичний аспекти**

**Матеріали науково-практичної конференції
(Харків, 10 квітня 2010 р.)**

**Відповідальний за випуск І. П. Рущенко
Комп'ютерне верстання О. Ф. Півень**

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 12,13. Тираж 100 пр. Зам. № 6/18.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, м. Харків, 61080
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.